

Fisket och Fiskaren i Vänern

Fisket och Fiskaren i Vänern

Rapport från dokumentation 2011–2012

Fisket och Fiskaren i Vänern

Skrift nr 21, 2013. Utgiven av Vänernuseet.

Redaktörer: Lars Göran Nilsson och Marcus K. Drotz

Förlag och copyright: Vänernuseet, Lidköping

Grafisk form, layout och teknisk produktion: Lisa K. Larsson, Västärvet/Bohusläns museum

Tryck: Litorapid Media

ISBN: 978-91-88048-20-2

Omslagsbilder: Foto framsida Roland Peterson, foto baksida Robert Bernhoff

Skriftens fotografier: Kommer dels från Vänernuseets och dels från fiskarnas privata samlingar

Beställningsadress: Vänernuseet, Framnäsvägen 2, 531 54 Lidköping

Skriften finns som pdf-fil på webbsida: www.vanerlandskapet.se

Innehåll

- 5 **Förord**
Johanna Olsson
- 7 **Bakgrund och utförande**
Marcus K. Drotz
- 11 **Kapitel 1. Fiskaren**
Björn Ohlsson
- 35 **Kapitel 2. En katt bland hermeliner**
Lars Göran Nilsson
45 **Strandsatt på en ö**
Marcus K. Drotz
- 47 **Kapitel 3. Spännande fiskar i Vänern**
Erik Degerman & Magnus Andersson
- 55 **Kapitel 4. Platsen, namnet och historien**
Lars Göran Nilsson
- 75 **Kapitel 5. Spiken – fiskeläge och turismål**
Björn Ohlsson & Lars Göran Nilsson
95 **Utterfiske utanför Ekens skärgård**
Björn Ohlsson
- 99 **Kapitel 6. Mövik – en hamnidyll vid Kinnevik**
Björn Ohlsson & Lars Göran Nilsson
112 **Ryssjefiske i Kävelstocken**
Björn Ohlsson
- 113 **Kapitel 7. Från Fiskaretorpet till Ugglebo**
Lars Göran Nilsson
- 119 **Kapitel 8. Åskär på Torsö**
Lars Göran Nilsson & Björn Ohlsson
129 **Nätfiske vid Brommö nordväst**
Björn Ohlsson
- 133 **Kapitel 9. Arkeologin och fisket**
Pernilla Schedin & Maria Vretemark
- 139 **Kapitel 10. Silens gåta**
Ida Billvén
- 145 **Kapitel 11. Silkungen – en festhistoria**
Kerstin Hallin
- 149 **Kapitel 12. Mannen från Kalix och Vänerguldet**
Marcus K. Drotz & Lars Göran Nilsson
158 **Från fisk till vänerguld**
Marcus K. Drotz
- 159 **Kapitel 13. Forskningen och fisken**
Alfred Sandström, Tomas Brodin & Marcus K. Drotz
171 **Prova på att åldersbestämma en fisk**
Marcus K. Drotz
- 173 **Kapitel 14. Tyst kunskap i fisket**
Håkan Tunón, Marcus K. Drotz & Lars Göran Nilsson
- 181 **Kapitel 15. Samförvaltning och Fiskeområde
– möjligheter att samverka kring
Vänerns hållbara utveckling**
Johanna Olsson & Fredrik Nilsson
- 185 **Kapitel 16. Reglering av fisket**
Björn Ohlsson & Marcus K. Drotz
192 **Rödlistan och Laken**
Marcus K. Drotz
- 193 **Kapitel 17. Röster om fiskets framtid**
Marcus K. Drotz & Björn Ohlsson

Förord

Hur är det att vara yrkesfiskare i Vänern? Vilka likheter och skillnader är det i att utöva yrket idag till skillnad från 50–60 år sedan? Vilken kunskap behöver vi för att kunna möjliggöra en fortsatt hållbar förvaltning av sjön? Dessa frågor och lite därtill får du svar på om du fortsätter läsa denna skrift *Fisket och Fiskaren i Vänern*.

Vänermuseet påtalar att det fram till nu har funnits väldigt lite dokumenterad information om fisket i Vänern. Här får vi följa olika generationer fiskare som berättar just sin upplevelse av fisket. Bland annat den 83-årige pensionerade yrkesfiskaren Nils ”Grejen” Axelsson som fortfarande fiskar och den yrkesverkamma 38-åriga Helen Lundberg. Genom deras berättelser kan man få en förståelse för hur fiskesamhällena vuxit fram och formats genom tidens gång. Man får också förståelse för hur det är att vara yrkesfiskare i Vänern och att livet som fiskare inte alltid varit så lätt, men att de personer som man intervjuat kan intyga att man inte hade velat göra något annat. Den frihet och naturupplevelse man har i yrket är värda dessa svårigheter.

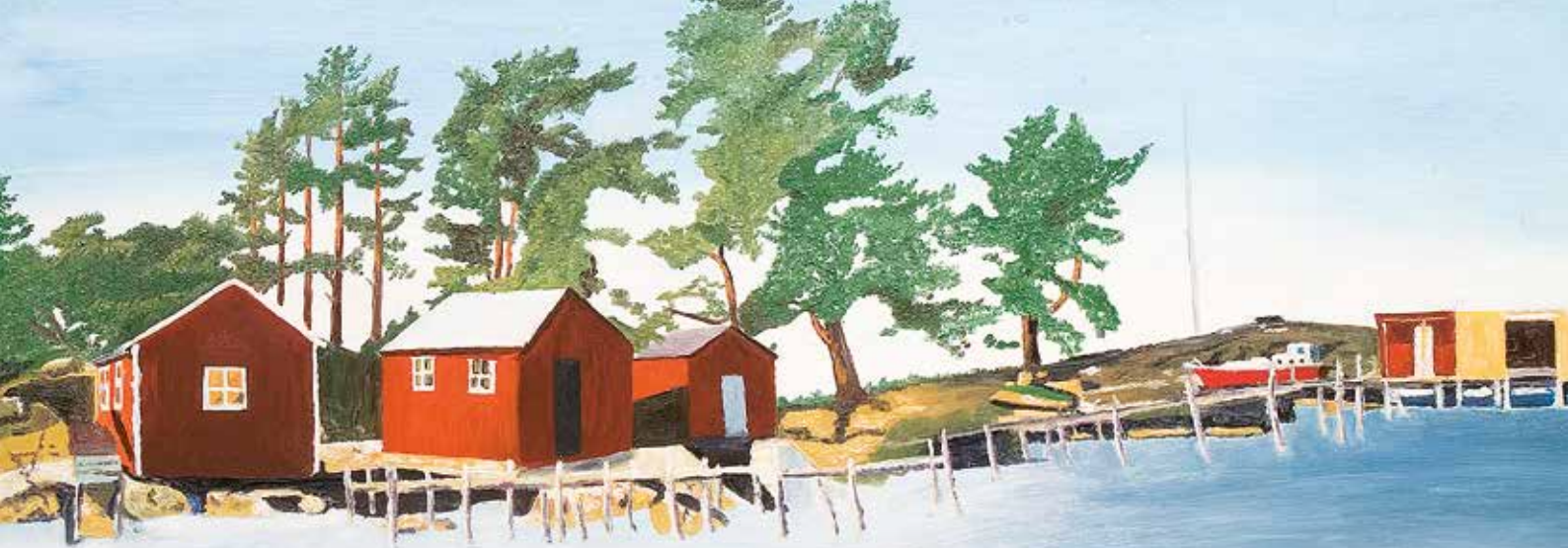
Här berättas det också om den ”tysta” kunskapen som varje enskild yrkesfiskare har, vilket kanske är den allra viktigaste och svåraste för oss andra att få kännedom om. Yrkesfiskarnas kunskap, både historisk och nutida, om sjön, redskap och fiskarna i den är stor och mycket värdefull. Det är viktigt att få den dokumenterad. I komplement till denna skrift finns en mobil vandringsutställning. Utställningen kommer tillsammans med denna skrift att öka förståelsen och sprida kunskapen om vårt ”eget” yrkesfiske i Vänern.

2012-11-16

Johanna Olsson
Verksamhetsledare Fiskeområdet
Vänerskärgården med Kinnekulle

Foto: Melker Dahlstrand

Bakgrund och utförande

MARCUS K. DROTZ

Fisket och Fiskaren är ett projekt med det övergripande målet att – i ett historiskt och nutidsperspektiv – skapa ett underlag för en fortsatt diskussion om utvecklingen av ett hållbart och långsiktigt fiske i Vänern. Utgångspunkten har varit att se vilka fiskarna, utövarna, var och är, varifrån de kommer och hur fisket och fiskelägena har förändrats över tiden. Fiskarnas relation till samhället har också skildrats inom fiskeområde Vänerskärgården med Kinnekulle, härefter kallat fiskeområdet.

Historiskt har fisket som helhet i Vänern alltid varit tätt sammanlänkat med kustbornas kulturbundna levnadsförhållanden och på olika sätt även med samhällsutveckling i stort. I takt med den snabba samhällsutvecklingen som skett ser näringens förutsättningar helt annorlunda ut nu än för 50 år sedan. Då genomgick fisket stora förändringar som följd av stora

miljöföroreningar i sjön och en i Sverige pågående utveckling av fiskemetoder och redskapsutveckling. Fisket liksom den andra traditionella näringen, jordbruket, har påverkats starkt av rationaliseringar och ekonomiska förändringar. Idag rymms den allmänna kunskapen om dessa processer inom fisket i ett fåtal populärvetenskapliga skrifter, i vilka hembygdsföreningar har dokumenterat områdets fiskehistoria. Dessa skrifter tenderar att i hög grad romantisera de levnadsförhållanden som rådde i slutet av 1800-talet och under 1900-talets tidigaste år. Endast en, i projektets kännedom, utförligt beskrivande dokumentation har gjorts om fisket i området. Den rör fisket på Kållandsö och intresset fokuseras framförallt på de dialektala benämningarna på fiskeredskap och deras detaljer. Därutöver finns boken *Fisken från Vänern* som gavs ut 1991 av Älvsborgs länsmuseum och *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid* skriven av Erik Degerman 2004. Förståelsen för den traditionella kunskapens betydelse i fiskenäringens omvandlingsprocess under 1900-talet är dock bristfällig.

Det är i denna kontext som projektidén *Fisket och Fiskaren* vuxit fram. Genom djupintervjuer,

Bilden visar östersidan av Spiken sedd från sydost. Bodarna är från vänster: Pelle Nilssons, Gösta och Arne Anderssons, Abel Otterstens och längst till höger Artur Johanssons. På denna plats ligger idag Kjell och Sören Gustavssons bod. Bredvid Arturs bod ligger hans båt, kallad Röda faran. Målningen är troligen från 1960-talet. Konstnär: J. Lindgren

gruppsamtal och arkivmaterial har projektet byggt upp en kunskap om fiskets utveckling inom Lidköpings, Götene och Mariestads kommuner utifrån fiskeområdets gränser under åren 2009–2013.

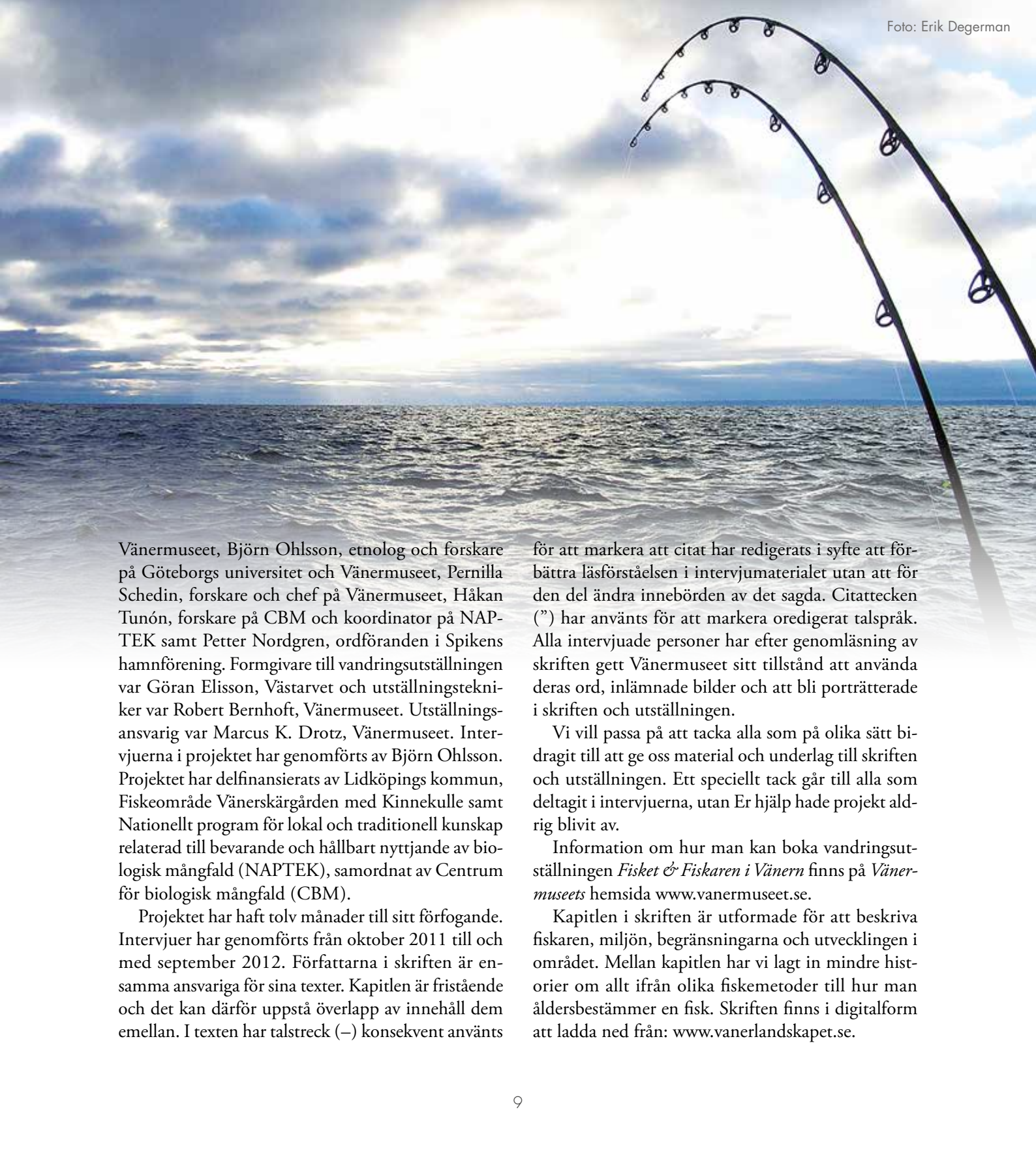
Sammanlagt har 15 män och 5 kvinnor av nu aktiva eller pensionerade yrkesfiskare intervjuats. Utöver detta har en studiecirkel genomförts med sju stycken fiskare från Spiken och en gruppdiskussion med fiskare från Mövik. Intervjuer och bildmaterial är dokumenterade och förvaras i Vänermuseets arkiv.

Personerna som har intervjuats utgör ingen homogen grupp, utan är enskilda individer i olika åldrar, med olika arbets- och livserfarenheter. De för inte yrkesfiskarkårens talan utan för endast fram sina egna tankar. De utgör inte heller ett representativt urval av

yrkesfiskarna, utan har valts utifrån rekommendationer från olika fiskare. Naturligtvis spelar eget intresse från informanterna in i urvalet.

Resultatet av projektet syns i denna skrift samt i vandringsutställningen *Fisket och Fiskaren i Vänern*. Vi har bjudit in flera kunskapse experter från Länsstyrelsen, Västarvet, Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle, SLU och Umeå Universitet för att skriva speciella utvalda kapitel i skriften. Vår förhoppning är att *Fisket och Fiskaren i Vänern* skall kunna utgöra ett underlag för en fortsatt diskussion om ett långsiktigt hållbart fiske.

Marcus K. Drotz, forskare på Vänermuseet, har varit projektledare. Han har genomfört projektet tillsammans med Lars Göran Nilsson, kulturvetare på

Vänermuseet, Björn Ohlsson, etnolog och forskare på Göteborgs universitet och Vänermuseet, Pernilla Schedin, forskare och chef på Vänermuseet, Håkan Tunón, forskare på CBM och koordinatör på NAPTEK samt Petter Nordgren, ordföranden i Spikens hamnförening. Formgivare till vandringsutställningen var Göran Elisson, Västarvet och utställningstekniker var Robert Bernhoft, Vänermuseet. Utställningsansvarig var Marcus K. Drotz, Vänermuseet. Intervjuerna i projektet har genomförts av Björn Ohlsson. Projektet har delfinansierats av Lidköpings kommun, Fiskeområde Vänerskärgården med Kinnekulle samt Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (NAPTEK), samordnat av Centrum för biologisk mångfald (CBM).

Projektet har haft tolv månader till sitt förfogande. Intervjuer har genomförts från oktober 2011 till och med september 2012. Författarna i skriften är ensamma ansvariga för sina texter. Kapitlen är fristående och det kan därför uppstå överlapp av innehåll dem emellan. I texten har talstreck (–) konsekvent använts

för att markera att citat har redigerats i syfte att förbättra läsförståelsen i intervjumaterialet utan att för den del ändra innebörden av det sagda. Citattecken (”) har använts för att markera oredigerat talspråk. Alla intervjuade personer har efter genomläsning av skriften gett Vänermuseet sitt tillstånd att använda deras ord, inlämnade bilder och att bli porträtterade i skriften och utställningen.

Vi vill passa på att tacka alla som på olika sätt bidragit till att ge oss material och underlag till skriften och utställningen. Ett speciellt tack går till alla som deltagit i intervjuerna, utan Er hjälp hade projekt aldrig blivit av.

Information om hur man kan boka vandringsutställningen *Fisket & Fiskaren i Väneren* finns på Vänermuseets hemsida www.vanermuseet.se.

Kapitlen i skriften är utformade för att beskriva fiskaren, miljön, begränsningarna och utvecklingen i området. Mellan kapitlen har vi lagt in mindre historier om allt ifrån olika fiskemetoder till hur man åldersbestämmer en fisk. Skriften finns i digitalform att ladda ned från: www.vanerlandskapet.se.

Kort presentation av författarna

Magnus Andersson är biträdande miljöanalytiker med fokus på fisk, kräftor och fiske i de stora sjöarna, Sötvattenslaboratoriet, Institutionen för akvatiska resurser, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Ida Billvén är pedagog och antikvarie med inriktning mot etnologi och kulturvetenskap, Vänermuseum.

Tomas Brodin är forskare i ekologi, Institutionen för Ekologi, miljö och geovetenskap, Umeå universitet.

Erik Degerman är miljöanalytiker och arbetar främst med laxfiskar samt rödlistade arter, Sötvattenslaboratoriet, Institutionen för akvatiska resurser, Sveriges Lantbruksuniversitet

Marcus K. Drotz är forskare i genetik och evolution med inriktning mot hållbart nyttjande av akvatiska resurser, Vänermuseum.

Kerstin Hallin är antikvarie med inriktning mot konst och kulturhistoria, Vänermuseum.

Fredrik Nilsson är fiskeribiolog, Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Lars Göran Nilsson är antikvarie med kulturhistorisk inriktning, Vänermuseum.

Björn Ohlsson är forskare i etnologi och journalist, Vänermuseum.

Johanna Olsson är verksamhetsledare för Fiskeområde Vänerskärsgården med Kinnekulle

Pernilla Schedin är forskare i arkeologi och chef för Vänermuseum.

Alfred Sandström är forskare i fiskeribiologi, Sötvattenslaboratoriet, Institutionen för akvatiska resurser, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Håkan Tunón är forskare vid Uppsala universitet och koordinator vid Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (NAPTEK), samordnat av Centrum för biologisk mångfald (CBM).

Maria Vretemark är forskare i arkeologi med inriktning mot osteologi, Västergötlands museum/Västarvet.

Fiskaren

BJÖRN OHLSSON

Fiskaren

För hundra år sedan var fisket ett viktigt bidrag till försörjningen för en stor del av hushållen kring Vänern. Idag är fisket ett heltidsyrke för ett fåtal. Vilka är då de personer som valt detta annorlunda yrke, att vara fångstmän och fångstkvinnor i dagens tjänstesamhälle?

De har oregelbunden arbetstid, ojämna inkomster och är hela tiden beroende av väder och vind. De jobbar ensamma eller med en fiskekamrat och har ofta kollegorna som konkurrenter, i kampen om den allmänna gemensamma resursen – fisken. De måste ständigt vara beredda att erövra ny kunskap och anpassa sig till omvärldens förändringar, såsom miljögifter, rödlistningar, krav från sportfiskare, myndighetsbeslut och marknadens svängningar.

Är de egensinniga och envisa arbetare med en stark längtan efter frihet från förmän? Eller hårt satsande och flexibla småföretagare med stark entreprenöranda?

Yrkesfiskare Bo-Gunnar Blom från Åskär med dagens första gös vid Brommö Nordväst. Bild tagen hösten 2012.

Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

Här får några yrkesfiskare och pensionerade fiskare från Kållandsö, Kålland och Torsö ge sin beskrivning av hur de började fiska samt hur de ser på sitt yrke, sitt liv och sin identitet som yrkesfiskare.

Husbehovsfiskare, binäringsfiskare och yrkesfiskare

Om man med yrkesfiskare menar människor som haft sin huvudsakliga eller åtminstone en betydande del av sin försörjning från fiske har det funnits yrkesfiskare i Vänern åtminstone sedan 1860-talet.¹ I stort sett samtliga av dessa har haft annan försörjning bredvid fisket, åtminstone under de delar av året när det inte gick att fiska. Historiskt sett har många kombinerat fisket med jordbruk, skogsarbete, hantverk eller arbete på sjön.

År 1923 uppskattades antalet yrkesfiskare i hela sjön till cirka 1 700, varav 1 400 klassificerades som binäringsfiskare, enligt skattningar av Fiskeriverket och Länsstyrelsen i Värmlands län.¹ Någon officiell siffra på antalet yrkesfiskare i insjöar fanns dock inte på den här tiden.² Särskilt i Spiken på norra Kållandsö var fisket en dominerande näring bland befolkningen på 1940- och 50-talet sedan skutornas storhetstid var över.

Gränsen mellan att vara yrkesfiskare och husbehovsfiskare/fritidsfiskare har inte alltid varit så skarp som den är i dag. På landsbygden och i byarna vid Vänern levde befolkningen i en sammansatt ekonomi med en flytande skala mellan bondefiskare, vars huvudsakliga försörjning var jordbruket, och fiskarbönder, som hade fisket som huvudnäring. Sedan fanns det också mer renodlade bönder respektive fiskare, både här vid södra Väners strand, vid Östersjökusten och utmed Skånes och Hallands kuster.³

Fiskarna i de här områdena kom ofta från de lägre sociala skikten i bondesamhället. Det var framför allt småbrukare med eller utan egen mark. Ofta skötte kvinnorna mycket utav jordbruket, medan männen ägnade mer tid åt fiske.

– Så har det vart nästan på vartenda ställe här. De levde inte på jordbruket och de levde inte på fisket, men i kombination klarade de sig, berättar Nils ”Grejen” Axelsson, som har bott hela sitt liv på gården Grejebo i Botten på östra sidan av Kålland.

– De större bönderna vid Tolsjö och Gösslunda hade ju aldrig nåt fiske för sig, utan det var ju alla småstäl- len här. Det var ju nödvändigt för att överleva.

Ekonomiskt har fiskarna vid Vänern inte tillhört den mest välsituerade delen av befolkningen i området, snarare tvärtom. Lönsamheten i fisket har dock varierat kraftigt under 1900-talet. Under andra världskriget var efterfrågan mycket stor, vilket gynnade fiskarnas ekonomi. Claes Hassel, boende i Lidköping, har försökt räkna ut vilken inkomst hans morfar Josef Jonsson, som var fiskare och skogsarbetare, hade. Med hjälp av Josefs noggranna dagboksanteckningar kom Claes fram till att hans årsinkomst 1948 var på samma nivå som en industriarbetares, och att han därutöver till stor del var självförsörjande vad gäller livsmedel som fisk, potatis, grönsaker och frukt.⁴

De goda tiderna gjorde också att antalet fiskare i Vänern ökade under 1940-talet. I början på 1950-talet var antalet fortfarande ganska högt, 1952 uppskattas antalet till drygt 800.¹ Mot slutet av 1950-talet skedde

dock en kraftig minskning. De effektiva nylonnäten som kom i mitten av 1950-talet innebar till en början ökade fångster, men mot slutet av 1950-talet blev fångsterna allt sämre, vilket många skyllde på den tilltagande föroreningen av Vänern. Även det ökade fisketrycket från såväl yrkesfiskare som husbehovsfiskare bidrog sannolikt till detta. Eftersom priserna dessutom var låga innebar det en kris för Vänerfisket.

Samtidigt hade industrins utveckling tagit rejäl fart under 1950-talet, vilket gav goda möjligheter att försörja sig som industriarbetare. Många valde då att lämna fisket.

Dan Johansson minns hur fiskarna i Rackeby slutade en efter en tills bara hans pappa var kvar.

– Det blev inte lönsamt. Fabriksjobbet gav ju mer.

Arne Andersson i Spiken var en av dem som slutade efter drygt tio år som fiskare.

– Det var svårt att försörja sig. Jag var yngst och rätt ensam som fiskare när farsan dog. Tredjedag jul 1960 började jag jobba i stan. På Meken i Lidköping fick jag 4 kronor och 15 öre i timmen, och det var ett lyft, säger han.

I Sandviken på Kållandsö fanns också ganska många fiskare förr, men till slut var det bara Rune och Arvid Isaksson kvar.

– Folk dör ju när de blir gamla, konstaterar Rune.

Återväxten var alltså dålig. Under 1970- och 80-talen rådde optimism, tack vare nya redskap, som trål och storryssa, det nya lönsamma fisket efter siklöj- rom och en exportmarknad som gav högre priser. Fiskarna i Spiken fick en modern hamn med rejäla kajer och nya bodar, och nya fiskare etablerade sig.

Sedan mitten av 1980-talet har det gått lite upp och ner för fisket. Vid mitten av 1990-talet minskade fångsterna av siklöja kraftigt, medan tillgången på gös har förbättrats och priserna stigit. Samtidigt har konkurrensen från husbehovs- och fritidsfiskare minskat. Däremot har det ökade sportfisket inneburit nya konflikter om platser och utrymme, och även konkurrens om fisken.⁵

Under 1900-talet skedde en successiv professionalisering av yrket och en kraftig minskning av antalet fiskare, särskilt från slutet av 1950-talet och framåt. I början av 1980-talet uppgick antalet personer som bedrev yrkesmässigt fiske till 200. 1992 var de bara hälften så många, 97 stycken. I dag, 2012, återfinns 34 yrkesfiskare i fiskeområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle, det vill säga i Lidköpings, Götene och Mariestads kommuner. Men det är inte mer än uppskattningsvis drygt 20 av dem som är aktiva yrkesfiskare, och för flera av dem är förädling och försäljning av fisk en viktig del av inkomsten.

Nils "Grejen" Axelsson, Birger Jonsson och Rune Isaksson är tre yrkesfiskare som har varit med och fiskat ända sedan 1940-talet. Anders Jonsson blev fiskare på 1970-talet, Boris Fröjd, Bo-Gunnar Blom och Dan Johansson på 1980-talet och Christer Ström och Helen Lundberg på 2000-talet. Deras berättelser ger en bild av fiskarfamiljernas liv och leverne under det senaste seklet, och hur det har förändrats över tid.

Nils "Grejen" Axelsson, Botten, Kålland

Den lilla gården Grejebo, som Nils Grejen Axelsson har bott på i hela sitt liv, fick hans farmor, född Fröjd, när hon gifte sig på 1870-talet genom en styckning av föräldrarnas ställe. Det var cirka tre hektar åker och tre hektar skog. Farfar var född i en backstuga nära Öboängen och hans familj klarade sig tack vare att de kunde dra not i Ullersund för att få "skräpfisk" till mat. Farfar fiskade, drev jordbruket tillsammans med sin hustru och byggde Vänersnipor. När Nils Grejens far, Axel Johansson, gifte sig med Emilia Jansson 1923 övertog de stället. Här föddes Nils Grejen 1929.

– Vi hade 2–3 kor. Min mamma skötte djuren och pappa fiskade. Vi jobbade lite i skogen också på vintern när det blev is.

Nils Grejen började fiska med pappa efter folkskolan, 1943, 14 år gammal. Som 17-åring köpte han en begagnad silnot tillsammans med en annan pojke

i trakten. Nils Grejen gifte sig 1951 med Anna och hade rum och kök på ovanvåningen. Sedan pappan blivit sjuk och senare dog 1955 fortsatte hans mamma att sköta korna. Nils Grejen blev då renodlad yrkesfiskare, men tog även jobb som hamnarbetare Lidköping i ungdomen, när det var långa isvintrar.

– Ja, ska en vara riktigt ärlig så fanns det inte en enda riktig yrkesfiskare här på Kålland eller Kållandsö, för de har alltid gjort nåt annat vissa tider.

– Det går ju inte att leva utan inkomst för länge. Jag sa alltid det när vi var nygifta, att kan jag spara tusen kronor på hösten före jultiden, då lever vi över vintern.

Han och hustrun började också tidigt att sälja fisken själva på landsbygden runt omkring och på torget i stan, vilket ökade förtjänsten. Sedan övertog de en torghandel i Götene, onsdagar och lördagar, som de drev tillsammans i 22 år. Därefter drev de en torgaffär i Lidköping i tio år.

– Vi hade ju det rätt så bra i och med att vi sålde fisken själva. Vi hade himla trevliga kunder så det var skoj.

Anna körde och sålde fisk, och skötte också kontoret och ekonomin. De sista 25 åren fiskade Nils Grejen med Arvid Hulander, som också torgade i Lidköping. De delade fångsten rakt av, men var konkurrenter på torget. Att vara både fiskare och fiskhandlare innebar långa dagar.

– Vi hade ju också saltvattensfisk på torget. Jag åkte rätt ofta till Smögens fiskeauktion. Om jag var på sjön och fiskade kunde jag hinna dit till klockan fem och handla där då. Räkauktion var klockan åtta så en fick vänta med att åka hem till dess.

Även Nils Grejens och Annas son Ingemar var fiskare, men han omkom tragiskt 1987, 35 år gammal, i en drunkningsolycka i Kinnevikens när han skulle vittja ett nät.

Birger Jonsson, Stor-Eken/Spiken Kållandsö

Birger Jonsson föddes också 1929, på Stor-Eken, den stora ön norr om Kållandsö. Där hade släkten

Birger Jonsson matar regnbåge med pellets i skärgården utanför Stor-Eken. Fiskodlingen startades 1978. Bilden tagen på 1980-talet. Foto: Barbro Jonsson

på mammas sida bott i flera generationer. Ön ingick i Läcköskiftet och ägdes av statliga Domänverket. Numera ägs den av Fastighetsverket. Birgers pappa Josef kom från Göteborg. Hans mamma var ensamstående med fyra pojkar. Därför blev Josef utyrd till en bonde utanför staden och där mädde han inte så bra. Som 12-åring tog han sig därifrån och kom med en skuta

till Källandsö. Här arbetade han som dräng och senare som sjöman. Källandsö blev hans hemort och så småningom gifte han sig med Birgers mamma Elin och slog sig ner på Gröneberg på Stor-Eken där Elin var uppvuxen. Försörjningen vilade på tre ben: skogsarbete, jordbruk och fiske. Föräldrarna arrenderade en bit mark runt huset, där de odlade potatis och grönsaker, hade bärbuskar och fruktträd och vall till de tre korna och en kalv som gick och betade i skogen. De hade också en gris som liksom kalven slaktades på hösten. Även fiskevattnet runt ön ingick i arrendet. På vintern högg pappan ved på Stor-Eken och öarna omkring åt Domänverket.

– Vi hade ju alltid mat. Dels det här köttet som vi slaktade och så hade vi alltid fisk.

Birger var yngst av sex syskon. När han slutat skolan 1943 jobbade han först på en skuta ett halvår. Sedan började han fiska med pappan och hjälpte också till i skogen, tills han gifte sig med Barbro, född Jonsson, 1956. Hon var 20 år och hade växt upp på gården Hyltet på väg mot Naven, på västra sidan av Källandsö. Hennes pappa hade jordbruk och var expert på att göra i ordning rävsकिन.

– Jag träffade ju den där fiskarn tidigt, säger hon och skrattar. Jag var 15 år. Vi träffades sporadiskt och firade midsommar ihop och jag var med och tittade på när de drog not.

När de gift sig flyttade de ut till huset på Stor-Eken. Birger hade då bott i Spiken tillsammans med föräldrarna sedan 1945.

– När vi flyttade ut så blev vi kronotorpare. Jag skulle frakta ut virket ur skogen och det ingick i arrendet att jag skulle hålla häst. Jag fick betalt av Domänverket per kubikmeter jag körde.

1957 föddes det första barnet, Anders. Med fru och barn att försörja blev skogsarbetet det viktiga. Fiskade gjorde han bara när det inte gick att köra i skogen, som på våren när det var för blött.

– Jag hade några nät och så drog vi noten någon gång på sommaren.

Djurhållningen begränsades till höns, gris och hästar. 1962 blev Birger utan jobb på ön. Skogsbruket hade förändrats. Maskiner började ta över och avverkningen skedde bara var femte år. I stället fick han arbeta åt Domänverket långt hemifrån, på Hunneberg och nere vid sjön Anten i Kilanda. Barbro var då ensam på ön med barnen under veckorna.

– Det var väl två år som vi stod ut. Vi höll på till arrendet gick ut, säger hon.

1964 köpte de det Götenehus som pappan byggt i Spiken 1950 och flyttade dit, och där bor de kvar alltså år 2012.

Birger var engagerad i Skogsarbetarförbundet i många år. När arbetsledningen ville att skogshuggarna skulle bo i en stuga vid Hunneberg i stället för att åka dit varje dag och få bilersättning blev det konflikt. – Då säger denne jägmästaren, dum var han ju, att ingen vore gladare än jag om Jonsson slutade. Då svarade jag, att då får du skaffa en annan i morgon för då kommer jag inte. Så tog jag med mig verktygen och åkte hem.

I stället tog Birger arbete på ”Plasten”, PLM, i Lidköping. Nattarbetet kunde kombineras med löjromsfiske på hösten. Efter något år slutade han på fabriken. I stället blev det, förutom fisket, arbete i hamnen i Lidköping. När isen låg på vintern tog han även jobb i Uddevalla hamn.

Under 1970-talet blev det mer och mer fiske och från 1980 var han yrkesfiskare på heltid. Barbro hade egentligen velat utbilda sig till språklärare när barnen var stora, men bestämde sig i stället för att tillsammans med Birger starta fiskförädlingsföretaget Jonssons fiskeprodukter. 1973 tog hon körkort och började köra fisk till stan med släpkärra. I början av 1970-talet startade Birger fiskodling och 1976 började de röka både regnbåge och sik. År 1981, när den nya hamnen i Spiken var klar, kunde de flytta hela förädlingsverksamheten dit.

Birger och Barbro fick sex barn och den äldste, Anders, har varit yrkesfiskare hela livet. Dottern Ulrika

tog över rörelsen i Spiken, när föräldrarna lade av i slutet av 2000-talet.

För Anders Jonsson har det varit fiske som gällt redan från början.

– Jag var ju 16 år då 1974 när jag slutade skolan och jag hade bara en målsättning, att jag skulle fiska. Det fanns inget annat. Jag skulle bygga mig en båt exceptionellt utprovad för att fiska med i alla väder, alla årstider. När jag var barn såg jag ju hur man slet i fisket. Det skulle vara en båt som skulle vara perfekt att jobba på, men jag har inte byggt den än, säger han och skrattar.

Till skillnad från tidigare generationer har Anders under nästan hela livet försörjt sig enbart på fiske. För honom har det inte varit fråga om något mångsyssleri. Vissa vintrar har han dock tagit annat arbete för att klara försörjningen, som däcksmän och befälhavare på bogserbåten i Lidköping, eller på något fraktfartyg.

Redan tidigare fanns det en del fiskare i Spiken som bara höll på med fiske, men det var ofta ungar som inte hade någon familj att försörja.

Om fisket kommer gå i arv ytterligare en generation är inget som han vet i dag. Den äldste sonen har inte varit intresserad, men den yngste, 17-åringen, brukar vara med och fiska sik på sommaren.

Rune Isaksson,

Nysäter/Sandviken, Kållandsö

Rune Isaksson föddes 1921 på den lilla gården Nysäter på östra sidan av Kållandsö. Pappa var snickare, båtbyggare, fruktodlare och jordbrukare, men framför allt fiskare. Det var hans huvudsakliga försörjning. Även om torgförsäljning av grönsaker och frukt gav en del kontanter var fisket en viktig inkomstkälla för folk i bygden.

– Kunde de fiska så de fick ihop 500 kronor var, då klarade de vintern, det var uträkningen.

Rune var redan som liten med i fisket och fick även hjälpa till med försäljningen.

– När jag var elva år då fick jag själv åka till stan med motorbåten, en tändkulemotor, en låda sil, en packe

tidningar och en bessman och ställa mig på torget. Vilken elvaåring får det förtroendet nu? Men far visste att jag klarade det, berättar han.

Runes bror startade åkeri i Skövde, men blev senare fiskekompis med Rune. De var bland de första att börja provfiska siklöja med trål 1964 och de bedrev också fiskodling tillsammans i många år.

Rune var pionjär och nydanare i fisket inom flera områden, inte bara i Vänern utan i hela Sverige. Barbro Jonsson kallar honom ”Kållandsös egen uppfinnarkarl”.

– Idéer är väl det som man överhuvudtaget kan utveckla nånting med, säger han själv.

Han hade läst i en tidning om en segelbåtsägare i Stockholmstrakten som hade plastat en gammal träbåt och ville själv prova. Runes försök gick bra och då gav han sig på att bygga en ny större båt helt i plast, tio gånger tre meter. Det var 1958 innan det fanns plastskrov att köpa.

– Jag byggde den hemma på vedbacken. Jag grävde en grop i sandbacken där och formade, cementerade, gipsade och slipade, under ett års tid, berättar han.

Grundmaterialet var flytande plastmassa och glasfiber som armering. Både råvaror och arbete var uppenbarligen av hög kvalitet för båten har han kvar än idag. – Det var inget underhåll på den. Han har gått nu sen 1958 och han går i hundra år till. Han har inte vart ur sjön mer än tillfälligt, för att se över propellrar och sånt.

Rune och brodern Arvid tillverkade också egna flöten av plast och var de första som provade odling av fisk i kassar i Sverige. I början gick det inte så bra. En höststorm förstörde allt.

Ovan: Kaffe i Birger och Barbro Jonssons sjöbod, november 1996. Vid bordsänden Rune Isaksson. Till höger om honom Rune Ydergren. Foto: Barbro Jonsson

Nedan: Rune Isakssons egenbyggda båt Vindy, den första plastbåten i Spiken. Här lyfts den upp ur den sandgrop där den gjöts. Den är 10 meter lång och 3 meter bred. Bilden tagen 1958. Foto: Rune Isaksson

– Om man är först får man ta bakslagen och riskerna. Men jag fortsatte i alla fall och man lär sig under tiden utav misstagen.

När det gällde att ta vara på siklöjerommen var ju Artur Johansson från Kalix den store inspiratören och kunskapskällan (se kapitel 12, *Mannen från Kalix och vänerguldet*), men även här kunde Rune bidra med idéutveckling i produktionen. Det var han och brodern som kom på metoden att sila bort fjäll och annat skräp från rommen, i stället för att plocka bort skräpet från rommen manuellt, vilket var väldigt tidsödande.

**Boris Fröjd,
Karlberg/Mövik, Kålland**

Boris Fröjd, född 1941, tillhör en senare generation yrkesfiskare, men har liknande bakgrund som Nils Grejen, Birger och Rune. Boris farfar, Julius Andersson ”Fröjd”, köpte jordbruket Karlberg på östra sidan av Kålland i slutet av 1800-talet. Sonen Karl-Erik tog över gården som var på cirka 15 hektar och kunde föda hela åtta kor och två hästar. För båda generationerna var fisket en binäring, men en viktig sådan. Karl-Erik var yngst av fem syskon men fick ändå ta över gården och skötseln av de åldrande föräldrarna. Som liten var Boris med farfar och fiskade. Han köpte själv ett nät som 12-åring och sålde fisk till Gustav Strandroth, grannen som var fiskhandlare, och fick på så vis ihop pengar till sin första cykel.

När Boris slutade folkskolan 1955, 14 år gammal, var fiskaryrket inte aktuellt. Han började i stället arbeta på Björstigs, en lastbilsverkstad i Lidköping, och ett år senare på tändsticksfabriken. När den lades ned 1963 sökte han sig till Sandvik och fick jobb på underhållsavdelningen. Han gifte sig, fick två barn och köpte hus, och det fanns ingen tid över till fritidsfiske. 1973 köpte han en båt och började fiska lite igen. 1978 gjorde han slag i saken och slutade på Sandvik för att satsa på fisket. Han jobbade dock ytterligare ett och ett halvt år som vaktmästare på en skola innan han blev yrkesfiskare på heltid. Under tiden deltidfiskade

han, så att han kunde visa inkomster från fiske i sin deklaration. Det var en förutsättning för att kunna söka yrkesfiskelicens. Den fick han i maj 1980, med en provotid på ett år. En bidragande orsak till att han vågade satsa på fiske var att hans fru Inger hade börjat jobba, på ett litet industriföretag i stan efter att ha varit hemma i tio år med barnen, vilket gav en ekonomisk trygghet. Från och med 1990 deltog Inger i fisket på heltid, och fortsatte med det ända tills de slutade och sålde redskapen 2003.

Boris började i Spiken men flyttade till Mövik 1990 när pappan gick i pension och han kunde ta över pappans storryssjor.

Bo-Gunnar Blom, Åskär, Torsö

För flertalet fiskare har yrket gått i arv, men under de senaste decennierna har det också tillkommit yrkesfiskare med en annan bakgrund, de som haft fiske som fritidsintresse under uppväxten. Bo-Gunnar Blom bor i Götene och har sin båt i Åskär på Torsö. Han växte upp i Kinnekleva, i en by som byggdes upp kring oljeverket som utvann olja ur skiffern under andra världskriget. Pappan arbetade med lite av varje, bland annat på byggen och som fiskhandlare. Bo-Gunnar föddes 1953. Som 16-åring lämnade han familjen och flyttade till Götene, där han fick jobb som springpojke på en stor bilfirma. Efter två år blev han uppsagd eftersom firman slog igen. I stället fick han jobb som rörmokare på Kullgrens. Pappa och övrig släkt hade fritidsfiskat en del med spö, och även Bo-Gunnar var intresserad av sjöliv och sportfiske. När brodern Billy började fiska med nät på kvällarna fick han med sig Bo-Gunnar. 1985 sa han upp sig och blev fiskare på heltid. De sökte och fick yrkesfiskelicens 1986.

– Det var ju en dröm att kunna leva på fritidsintresset. Men sen blir det ju inte alls detsamma. Det här äventyrliga som en tyckte var roligt, det försvinner ju med en gång. En måste ju kunna tjäna pengar på det, säger Bo-Gunnar.

De började ha båten i Österäng vid Forshem, men flyttade sedan till Åskär på Torsö, där det var mycket närmare att gå till löjfisket vid Djuröarna.

Bo-Gunnar var ganska oerfaren som fiskare och hade dålig kännedom om området.

– Jag glömmer aldrig, jag hade lagt lite nät vid ett litet skär utanför Brommö och jag hinner inte mer än att få upp första nätet så kommer det en gös på 10,5 kilo, den största jag fått i hela mitt liv. Och jag tänkte, att nu jävlar hade jag kommit till paradiset. Det var ju bra marker, men det tog ju en tid innan jag lärde mig. Nackdelen som jag hade, jämfört med en som började i Spiken och vars farsa hade varit fiskare, var ju att jag inte kunde platserna utan var tvungen att experimentera i många år, skulle jag fiska där eller där?

På senare år har ett par yngre fiskare etablerat sig på Torsö och då har Bo-Gunnar kunnat hjälpa dem en del i början.

Christer Ström och Helen Lundberg, Mövik, Kålland

Christer Ström tillbringade sin barndoms somrar på Lindholmen på Kållands norra strand, där hans föräldrar hade sitt sommarhus. Som liten följde han med sin pappa, som var fritidsfiskare, och fiskade med nät, ålev, mindre ryssjor, gäddsaxar och även med nät under isen vintertid. Hans pappa omkom tragiskt i en drunkningsolycka på isen 1979.

– Annars hade en väl inte slagit sig in på det här, om man inte hade haft nån anknytning, säger Christer.

För några år sedan tog Christer och hans sambo Helen Lundberg över hans mormors föräldrahem i Tvätthall på norra Kålland, vars familj hade varit fiskare och gjort dagsverken åt Stola herrgård.

Efter skolan började Christer jobba som snickare, vilket han höll på med i 17 år innan han blev

Yrkesfiskaren Christer Ström från Mövik vittjar en ryssja i Kävelstocken, där han en gång började fiska. Bild tagen 2012. Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

yrkesfiskare år 2000, 33 år gammal. Innan dess hade han fritidsfiskat på kvällar och helger med nät på enskilt vatten inomskärs för att försöka komma upp till en bruttoinkomst på två basbelopp och kunna få en yrkesfiskelicens. Det var inte lätt. Till sist fick han veta att yrkesfiskaren Lars Eliasson vid Läckö skulle sluta fiska. Genom att köpa hans båt kunde Christer få möjlighet att överta licensen. Sedan tog Boris Fröjd kontakt och sålde en ryssja till Christer vid Kävelstocken där han hade sitt fiske. 2003 fick han möjlighet att ta över hela Boris rörelse.

– Christer var intresserad av att ta över, men det krävdes att man skulle vara två för att göra jobbet. Så jag tog tjänstledigt ett år från mitt jobb som undersköterska på Lidköpings sjukhus och var med och fiskade. Och det fungerade bra, berättar Helen Lundberg.

Genom att dela på fångsten kunde Helen redovisa tillräcklig inkomst för att ansöka om fiskelicens även hon.

– Jag skrev i ansökan till Fiskeriverket och Länsstyrelsen att jag tyckte det behövdes kvinnliga fiskare i Vänern, för det fanns ju ingen. Och det tyckte de också, berättar Helen, som född 1974 tillhör de yngre yrkesfiskarna.

Licensen innebär att hon har rätt att vittja ryssjorna själv, om Christer av någon anledning inte skulle kunna vara med. Nu har de varit yrkesfiskare tillsammans på heltid i tio år och det har gått bra, mycket tack vare stigande priser på fisk, så de har inte behövt jobba extra med något annat.

– Det var några tuffa år i början, säger Christer.

– Vi har ju ingen inkomst från december till och mars, men det funkar så pass att vi har valt att ha det så, att vi inte skall behöva jobba med nåt annat, säger Helen.

Kunskap och nyfikenhet

Kunskap – om plater, om redskap och om hur fisken betar sig – är en mycket viktig resurs för att kunna klara sig som yrkesfiskare (se vidare kapitel 14, *Tyst kunskap i fisket*). Om man inte lär sig sådant av sin far

får man försöka lära sig av andra. Som nybliven fiskare var Bo-Gunnar Blom i kontakt med Birger Jonsson i Spiken och fick lite tips. Även handlaren som sålde fiskenät berättade hur han skulle göra.

– Det var ju hårda papper i många år, men det har gått bättre och bättre. Sen började jag med de här bottengarnen och då hade jag mycket kontakt med Boris Fröjd, som hjälpte mig i början, säger Bo-Gunnar. Även vid bygget av sin första storryssja fick han hjälp av Boris, och när han nu själv bygger nya storryssjor för han kunskaperna vidare till sin yngre kollega i Åskär, Boris Åström.

För Christer Ström och Helen Lundberg, som köpte bod, brygga, båtar samt redskap av Boris Fröjd, har Boris Fröjd betytt ännu mer.

– Han har ju lärt oss det mesta. Han är duktig. Sen kommer en alltid på lite nytt, olika sätt att göra saker på, men grundgrejen har han ju lärt oss helt klart, säger de.

Mårten Bengtsson, som är född 1973 och är en av de senast etablerade fiskarna i Spiken, hade en farfar som var hobbyfiskare, men det mesta har han lärt sig av Boris Fröjd, också han.

– Jag praktiserade alltid hos honom när jag gick i skolan. Det var så det började, säger Mårten.

Genom att köpa en båt 2004 av Gunnar Ottersten kunde han också ta över en licens och bli yrkesfiskare.

– Sen får en lära sig själv, säger han.

Nya redskap och metoder kräver ny kunskap. När Boris Fröjd började tråla 1980, kunde han inte få hjälp av sin pappa.

– Min utbildning bestod i att jag var med Stig Nordgren och trålade två gånger. Sen fick en försöka skriva och minnas, berättar Boris.

När det gäller kunskap om storryssjefiske, som introducerades i Vänern 1968, fick fiskarna hjälp av en tjänsteman på Fiskeriverket, Tage Ros, som ordnade kurser.

Erfarenheten är viktig, men det är också bra att kunna tänka i nya banor ibland.

Yrkesfiskaren Rune Isaksson från Sandviken, Källandsö, nederst i bilden och Arne Kjörk uppe till vänster. De tar upp en trål full med siklöja, troligen på 1970-talet.

Bild utlånad av Rune Isaksson, fotograf okänd

– Nu har jag hållit på så länge, att ibland blir det nästan så att min kunskap om väder och vind i förhållandet till fisket ger mig ett litet hinder, för jag tycker att det borde fiska bättre när vindförhållandena är på ett visst sätt. Så jag säger ibland till den här unge killen som är med mig i löjromsfisket, att nu får vi inte fiska på gamla meriter, utan nu får vi fiska efter ekolodet, det är ekolodet som visar var fisken är, och då får vi köra tills vi hittar fisk. För instrumenten ljuger aldrig, säger Anders Jonsson.

– När man trålade efter löja använde man ju instrumenten till fullo. Sen har jag konstaterat att man kan ju även se andra saker, som bytesfisken till gös. Då får man ju bättre fångster. Sen varierar det under året vilken typ av fisk gösen äter. Vissa perioder under året äter den bara nors, andra perioder äter den siklöja, och då är den ju inte på samma ställe riktigt. Siklöja och nors finns på olika djup.

Även om fiskare gärna tar efter och lär av varandra innebär det inte att man är överens om hur man skall fiska på bästa sätt. Alla fiskare har egna idéer och i många fall är de säkra på att de själva har rätt. Kjell-Åke Jonsson brukar använda långa länkar för sikfisket, för att slippa hantera en massa bojelinor, medan kusinen Anders använder kortare länkar som bara sätts där han menar djupet är det rätta.

Mårten betonar vikten av att använda sitt eget huvud och egen erfarenhet, och inte försöka gå efter vad någon annan tycker.

– En kan fråga, men man får ju lika många svar som antalet fiskare man frågar, säger han.

Birger Jonsson berättar om hur vinterns lakefiske förr i tiden, som pimpel- eller såtefiske, alltid bedrevs på natten i Källandsöområdet, medan man i övriga Vänern fiskade på dagen.

– Det finns inga som har så mycket olika uppfattningar som fiskare, och det finns lika många uppfattningar som det finns fiskare, säger Arne Andersson, som var fiskare fram till 1961, men sedan fortsatte att sälja fiskeredskap under många år.

Fiskeplatser, djup, nätlängder och grovlek på garn, är några viktiga faktorer som kan ha betydelse för hur fisket går, men när det gäller hur faktorerna påverkar fisket kan åsikterna gå isär.

Anders är dock bestämd när det gäller vilken grovlek på garnet som är bäst för lake respektive gös.

– Med 0,28 millimetersnät får man fint med lake. Med 0,37 millimetersnät halverar man lakefisket och får mer gös i stället för den är så språngstark. Laken är lite känsligare och skall ha tunt garn, säger Anders. – Efter 35 år som fiskare bör man ju ha listat ut ett och annat.

Förutom att lära sig av sin erfarenhet och anteckna när fisket varit bra respektive dåligt, är det bra att vara nyfiken, läsa tidningar, gå på mässor, besöka fiskare och redskapstillverkare i andra områden, och våga pröva nya metoder och utveckla sitt fiske för att förbättra effektiviteten och lönsamheten.

Anders hade kontakt med en man på Fotö i södra Bohuslän, som hade jobbat på ett utvecklingscenter i Danmark och som visste hur man skulle sy en trål så att den skulle stå öppen i vattnet. Han hade också varit i Östersjön ombord på torsktrålare.

– Så jag skapade ju en trål som tog sig över väldigt dålig botten utan att fastna. Vi drog på ett ställe nere vid Djurö i 14 dar och fiskade löja. De andra båtarna hade väl dragit sönder sex eller sju trålar och jag hade inte dragit sönder en enda gång. Sista dan vi fiskade där nere så sa den ene killen utav dem som hade skrotat trålar, att: ”Nu har jag dragit sönder igen, jag fattar inte hur Anders bär sig åt sa han, för han är aldrig fast”. Och jag hade lagt ned väldigt med tid och energi på att få en trål som inte fastnade i botten, och de hade trålar som var mer avsedda att dra på slätbotten, men det är ju lite hemligheten i det.

Det handlar om att vara nyfiken, pröva nya metoder och försöka lära av hur andra gör.

– Man måste ta till sig kunskap hela tiden och utveckla sina redskap. Näten som jag fiskar med i dagens läge ser väl i princip ut som dem jag började fiska med.

Men börjar man finstudera dem riktigt, så skiljer de sig åt ganska rejält. Och det gör ju mycket på fisket också, säger han.

Förutom att ha kunskap om fisk och fiskeplatser är det bra att vara praktiskt lagd och tekniskt kunnig, så att man kan laga nät, bygga ryssjor och underhålla båtar. Flera fiskare har också vid sidan om fisket, eller innan de blev yrkesfiskare, haft praktiska arbeten i industrin eller som hantverkare. Att bygga och laga sina egna redskap är förstås ett sätt att sänka sina kostnader. En del har också varit särskilt duktiga på att bygga båtar, som Kurt och Kenth Jonsson, som byggde många stålbåtar från 1960-talet och framåt, både till sig själva och åt andra.

Konkurrens, hemlighetsmakeri och delade meningar

Eftersom fisk är en gemensam resurs för alla som utnyttjar den, såväl yrkesfiskare som fritidsfiskare och sportfiskare, är kunskapen om resursen och hur man bäst tar tillvara den ett konkurrensmedel, som man helst inte delar med sig av till andra.

– Det är ju så det är. Har väl alltid varit. Kommer alltid vara. Är det något som är gemensamt då blir det ju så, säger Rune.

– Lite hemlighetsmakeri har det alltid varit, säger Anders.

Goda fångster kan ju bero på tur, men det finns alltid en misstanke att en annan har kommit på något som man själv inte gjort. Birger berättar om ett par fiskare som fick mycket gös på långrev, vilket han och hans pappa inte lyckades med.

– Vad de gjorde vet jag inte. Ja det var la något de hade kommit på. Det är ju så med fiske, att kan man komma på en grej och behålla den själv så...

Nils Grejen minns hur de i stället för att tända lampan när de skulle ner och dra not öppnade luckan på järnspisen och kokade kaffet där, för att grannen som också var fiskare, inte skulle se att de var på väg.

– Det var ju viss konkurrens mellan fiskarna, det var

ingen ovänskap, men det var ju konkurrens. På ett vis var det bra för vi sporrade varandra, säger han.

Sten Andersson, fiskare i Åskär på Torsö, minns att det var konkurrens om de bästa platserna på 1960- och 70-talen.

– Det var ju många om det då. Den som hann dit först på våren för att sätta näten, fick ha dem där hela säsongen, berättar Sten.

Kenth Jonsson har samma erfarenhet under senare tid.

– De är så smarta i dag en del, att om man lägger näten på något ställe, så går de dit och prickar av med GPS-en var det ligger, och är du inte tillräckligt tidig nästa år så ligger det en länk där redan när du skall lägga.

Rune och Arvid Isaksson köpte, tillsammans med Arne Andersson och hans far, de första nylonnäten på Källandsö 1952. Dessa visade sig ge betydligt mer fisk än de gamla lingarns- och bomullsnäten. De lyckades hålla detta hemligt över sommaren, men på senhösten när Arnes pappa var sjuk erbjöd sig två andra fiskare att vittja nät tillsammans med den då 17-årige sonen, och då märkte de skillnaden mellan de gamla och de nya näten.

– Sen kom nylonnäten på allvar, säger Arne.

Anders Jonsson som utvecklade speciella trålar var noga med att försöka se till att konstruktionen inte spreds till andra.

– Jag hade en uppgörelse med ett av trålbinderierna på västkusten, att mina idéer inte skulle släppas till de andra fiskarna. Om de kommer på det själva, då kan du göra't, sa jag, men du säger inte till dem att så här ser Anders trål ut.

Kunskap och utveckling är en investering som man inte vill ge ifrån sig gratis.

– Det har ju kostat mig en del att ha fått den kunskapen, och jag är inte riktigt road av att dela med mig av den kunskapen till vem som helst. Man kan få ett visst antal fiskar på ett nät, men man kan också få dubbelt så mycket, säger han.

Att någon lyckas bättre än någon annan har ofta

lett till avundsjuka vilket, förutom viljan att hemlighålla bra fiskeplatser och metoder, också har varit en anledning till att visa återhållsamhet när det gäller att berätta för andra hur ens fiske har gått. Arne Andersson minns hur det var:

– Det var ju ingen som talade riktig sant för varandra. Det var inte som att ljuga, det var bara att fara lite ovarsamt fram med sanningen. Det var alltid dåligt om det var bra, och så kunde det vara tvärtom, om man ville att någon skulle gå till ett dåligt ställe.
– Det var ju ingen som talade om hur många kilon han hade fått, säger Barbro Jonsson.

Rosita Svensson berättar om en sommar när hon och Dan bestämde sig för att lägga sikgarn i ett djupområde i Dalbosjön, eftersom fisket utanför Eken gav så lite. Chansningen gick hem och näten var fulla av sik. Men det var inget de nämnde för de andra fiskarna.

– Sen undrade alla. Nej, det är inte så mycket sik, men det är massor med lake, sa vi i radion. Vi hade plockat tre korgar på en länk, men han höll käften om siken. Vi plockade sik hela hösten där, säger Rosita.

– Det är ju så, jag lät de andra bestämma spelreglerna och så har jag kört efter det. Så som de har betett sig mot mig, så har jag betett mig mot dem, säger Dan som hade en tuff tid som ny fiskare i Spiken i mitten av 1980-talet.

Detta utpräglade hemlighetsmakeri och vilseledande är inte lika påtagligt idag, menar fiskarna. Eftersom de utgör en liten grupp känner de väl till varandra och kan hålla bättre koll. Om någon har missat att dra upp en länk siklöjeskötar sista dagen rapporterar man till den vars nummer står på den boj som ligger i.

Även mellan de olika fiskehamnarna, som Spiken och Mövik, har rått en viss konkurrens, särskilt när fiskare på båda ställena satsade på rökning av fisk.

Det finns också klara normer om vad som är tillåtet och inte. För några år sedan var det en fiskare som struntade i att ta upp sina nät inför vintern. Detta orsakade stor förargelse bland kollegorna eftersom dessa

så kallade ”spöknät”, med bojar och ankare, då sprids och innebär en risk och olägenheter för andra fiskare när vårfisket kommer igång.

Andra normer kanske är på väg att luckras upp en del. En äldre fiskare anser att de yngre fiskarna ibland lägger näten på snedden, av okunskap eller medvetet, så att det blir omöjligt för en annan fiskare att lägga sitt nät bredvid.

Solidaritet och sammanhållning är inget utmärkande drag för yrkesfiskarkåren, utom i vissa fall, till exempel vid myndighetsbeslut eller opinionsyttringar, som ifrågasätter eller inskränker fiskarnas verksamhet och yrkesutövande eller begränsar deras möjligheter att försörja sig.

Ett tecken på att yrkesfiskarna inte är eniga är att mindre än hälften av Vänerfiskarna är med i den egna fackföreningen och intresseorganisationen Vänerns fiskareförbund. Anders Jonsson anser att organisationen har agerat fel såväl vid trålfiskeförbudet som när ålfisket begränsades. Kenth Jonsson anser att organisationen inte bryr sig om nätfiske på allmänt vatten. Den relativt höga avgiften, uppåt 10 000 kronor per år, är dock den största orsaken, till att medlemsantalet har minskat, menar Bo-Gunnar Blom, som är sekreterare i förbundet.

– Det går lika bra att stå utanför, det funkar ändå, säger en del. Men vi måste ju ha en organisation, vi kommer ju ingen vart annars, då skulle myndigheterna köra över oss totalt. Tänk om jordbrukarna inte hade haft LRF, hur skulle det ha sett ut, säger Bo-Gunnar.

Ensam eller tillsammans

Även om det råder konkurrens och viss oenighet mellan fiskarna, är det också nödvändigt att samarbeta och kunna få hjälp ibland. En del redskap kräver också att man är minst två personer. Vänerfiskarna har alltid arbetat ensamma eller i par, beroende på vilket fiske de har bedrivit, till skillnad från fiskarna på Västkusten och i Östersjön där fiskelag med fler än två personer tillsammans har varit vanligt förekommande.

Yrkesfiskaren Anders Jonsson från Spiken sätter på en kopp kaffe i väntan på nästa gädda. Som fiskare får man tillbringa många timmar på sjön i ensamhet. Bilden tagen 2012.

Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

På notdragningens tid var man tvungen att bilda ett notlag tillsammans med en annan fiskare, eftersom metoden krävde detta, en man rodde och en höll i noten på land. Nils Grejens första notkompis var Arne Gustavsson, och de ägde förutom en not också en båt tillsammans som de kunde ta fisken till stan med. Efter det hade Nils Grejen många fiskekamrater. Det var vanligt att far och son arbetade ihop eller att man slog sig samman med en annan släkting, eller någon man kände i trakten.

– Det blev som det passade, vem som var ledig. Om en fick förhinder var det alltid någon annan som kunde följa med. Det var ju gott om folk här, berättar Nils Grejen.

Det viktiga var att man kunde hålla sams och samarbeta. På den tiden var fisket också ransonerat av fiskförsäljningsföreningen till en viss mängd per dag, eftersom det fanns en gräns för hur mycket som gick att sälja på den lokala marknaden. Varje lag hade samma ranson, och om ett lag fick mer än så i sin notvarp, delade det med sig till de andra. Om det var gott om fisk behövde de sista lagen i kön inte dra alls den dagen.

I notfisket på Eken och i Spiken samarbetade man också med transporten, genom att turas om att ta båten in till Lidköping efter nattens notdrag.

Det hände också att man drog grovnot, en särskilt stor not för grov fisk, till exempel gös, och då behövde man vara fyra personer för att klara av arbetet.

För Rune Isaksson var det naturligt att arbeta ihop med brodern Arvid när de trålade. Många trålade dock själva, som Boris Fröjd och Anders Jonsson. Nätfiske bedrivs i allmänhet enskilt, men under höstens siklöjefiske har man nästan alltid jobbat två och två för att kunna hinna vittja så mycket nät som möjligt.

– Ja, det klarar man inte annars. En klarar inte att släpa undan om det blir en stor hög med skötar med fisk på däck, säger Dan Johansson, som började fiska tillsammans med Gunnar ”Lubbe” Jonsson, vars fiskekamrat valde att bli industriarbetare. Idag fiskar Lubbe löja tillsammans med sin son, Martin Tengbom. Anders har valt att anställa en kille via Arbetsförmedlingen, och efter att Anders har fått sin del för båten delar de på fångsten som brukligt är när man har anställda på fiskebåtar.

Under decenniernas lopp, i takt med bättre tekniska hjälpmedel, har det blivit allt vanligare att fiska ensam. Bo-Gunnar Blom hade en kompanjon de första tio åren, men när siklöjefisket sviktade och kamraten bildade familj och fick ökade krav på stabil inkomst, fortsatte Bo-Gunnar på egen hand.

– Det är mycket svårare att vara två på en båt. Man är ju inte dubbelt så effektiv för att man är två, absolut inte, säger han.

Även storrysfisket, som normalt kräver två personer eftersom det är tungt att vittja ryssjorna, skötte Bo-Gunnar själv i många år. Men de senaste åren har han inte orkat med det, utan har tagit hjälp av sin kollega i Åskär, Boris Åström. Bo-Gunnar och Boris vittjar också nät tillsammans på höstarna när det blåser mycket, i stället för att gå ut ensamma i var sin båt.

Boris Åström har också hjälpt till att bygga nya ryssjor och har även vittjat ryssjor och nät när Bo-Gunnar varit sjuk. Det är utsatt att vara helt själv, och då behöver man någon som kan hoppa in och hjälpa till vid behov.

– Det blir mycket att man hjälps åt, säger Bo-Gunnar.

Bo-Gunnar har tidigare också samarbetat mycket med Dan Johansson. Även Dan fiskade med storryssja

själv ett tag, sedan Rosita blivit tvungen att sluta, eftersom axeln var utsliten. Efter det att han ramlade överbord en gång och slog i huvudet, när han skulle flytta över de fulla fiskekorgarna från den lilla båten till den stora, slutade han med ryssjefisket.

– Det är farligt att vittja själv, säger han.

I och med att fiskarna blivit färre har antalet möjliga samarbetspartners också minskat. Det har inneburit att flera fiskare börjat fiska tillsammans med sin fru eller sambo.

Dan Johansson föddes 1944 i Rackeby på västra sidan av Källand, där hans pappa var fiskare och skogsarbetare. När Dan slutade skolan i slutet av 1950-talet var ekonomin i fisket så dålig, så att fortsätta i pappans fotspår var inget alternativ. I stället blev det arbete i industrin, som lastbilmekaniker, som egen åkare och som sjöman i mer än 20 år innan han träffade Rosita och bestämde sig för att slå sig ner på Källandsö och börja fiska. Då hade priserna stigit rejält och det rädde optimism inom kåren. Han byggde en bod i Spiken 1984 och fiskade sik på egen hand och löja tillsammans med Gunnar ”Lubbe” Jonsson.

När Gunnars pappa Kurt gick bort hade sonen Kenth Jonsson ingen att fiska med, så då bildade bröderna Gunnar och Kenth ett lag. Då, 1986, valde Dans fru Rosita att ta tjänstledigt från sin tjänst som vårdlärare i Lidköping för att vara med och fiska siklöja i stället. Innan hade hon bara arbetat extra med rensning, rökning och försäljning i Dans sjöbod på somrarna.

För Boris Fröjd och Christer Ström har det varit självklart att vara två vid ryssjefisket, och båda har valt att arbeta med sin hustru respektive sambo.

Förr i tiden hjälpte ofta sönerna till med fisket, medan kvinnorna hjälpte till med rensning, omhändertagande och försäljning av fisken, samt i förädlingsverksamheten som kom igång på allvar på 1970-talet. För att klara av både fiske och förädling behöver man vara minst två personer.

– Jag har ju skött marktjänsten, medan Birger har fiskat, säger Barbro.

När siklöjan rommades på hösten krävdes mycket folk, så då brukade både hustrur, barn, släktingar och andra, främst kvinnor, i trakten vara med och jobba. Nu för tiden anlitar de flesta fiskare pensionärer eller arbetskraft från utlandet.

Samhällets syn, status och identitet

Yrkesfiskarna av i dag är en liten grupp individualister som är stolta i sig själva men som ibland ger uttryck för en känsla av att vara missförstådda och dåligt behandlade av storsamhället, med dess regler och bestämmelser, som gör allt för att kontrollera fiskarens frihet, vilket är en del av yrkets signum. I stället för att stå i en fabrik och lyda förmannens order och maskinens eller löpande bandets takt, kan man alldeles själv bestämma när, hur, var och hur mycket man skall jobba. Det har ingen annan med att göra.

Även en hel del regleringar är onödiga, menar flera fiskare. Om de skulle ta upp så mycket fisk att bestånden minskar kraftigt blir ju fisket olönsamt, och därmed reglerar fisket till stor del sig självt, resonerar en del. Det finns en vilja att sköta sig själv, utan inblandning av en massa experter och oförstående tjänstemän.

Fiskare har också tidvis varit en utsatt grupp, hotade av såväl miljöalarm som sportfiskeentusiaster, vilket svetsat dem samman som grupp trots att de är konkurrenter.

Anders Jonsson menar att allmänhetens syn på yrkesfisket kan ha förändrats både till det sämre och till det bättre. Det negativa är att fiskarna av vissa ses som några som bara roffar åt sig, och många sportfiskare som trollingfiskar tycker att yrkesfisket är i vägen. Något som däremot är positivt är att fisk alltmer uppmärksammas som nyttig och god mat.

Den negativa kritiken, till exempel mot att den klämda siklöjan inte används till mat utan till djurfoder, har gjort att ett antal fiskare har börjat engagera sig i ett siklöjeprojekt i fiskeområdets regi med stöd av länsstyrelsen i syfte att försöka ta tillvara på den klämda löjan som människoföda. En siklöjeburgare

har på försök introducerats på marknaden och diskussioner om inköp av en filémaskin pågår. Det finns också tankar om att försöka få Vänerfisket certifierat som hållbart fiske. Anders Jonsson har dessutom gått en kurs för att bli biosfärambassadör. Det är viktigt för de få yrkesfiskarna som är kvar att anpassa sig och visa sin goda vilja genom samarbete med andra krafter, som kan ha sammanfallande intressen.

Det är svårt att idag ta reda på hur det övriga samhällets syn var på fiskarna förr i tiden. Men eftersom fiskarna i allmänhet var relativt fattiga och saknade någon större markegendom kan man anta att deras status i samhället inte var så hög. Nils Grejen, vars pappa satt i kommunfullmäktige för folkpartiet, uppger att de inte hade något besvär med storbönderna i Tolsjö. Boris Fröjd menar dock att det fanns en del bönder som betraktade Botten som ett fattigt samhälle, vilket kunde märkas på barnens kläder och de mackor de hade med sig till skolan. Själv märkte han dock inte av någon sådan attityd.

– Men det är klart, säger han. Bonden var ju störst i bondesamhället, och hantverkare och fiskare, den kategorin där nere, de var ju ett lägre stånd.

Han menar dock att fiskarens status har stigit under årens lopp i takt med att de blivit färre till antalet och genom att yrket professionaliserats.

– Nog är det högre status att vara fiskare i dag. Särskilt sedan löjrommen kom. Nu kan de köpa sig bättre redskap och båtar, säger Inger Fröjd.

I Spiken, som var ett mer utpräglat och större sjöfarts- och fiskesamhälle, har funnits en hel del motsättningar mellan markägande bönder och fiskare, när det gällde rättigheten att bygga bodar i hamnområdet, som var en allmänning. Bönderna var till en början också starka motståndare till den omfattande utbyggnaden av fiskehamnen som skedde i slutet av 1970-talet.

Många av dem som lämnade fisket under 1950- och 60-talet sökte sig till den expanderande industrin, vilket i takt med de ökade svårigheterna att försörja sig

Yrkesfiskaren Stig Nordgren och sonen Petter vid skakmaskinen i fiskeboden i Spiken 1985. Stig började yrkesfiska 1958, samtidigt som många lämnade fisket för industrin. Foto: Vänermuseum/Lennart Johansson

på ett litet lantbruk och/eller fiske innebar att stora delar av landsbygden proletariserades. Många flyttade också in till städerna där jobben fanns.

Dagens yrkesfiskare har en varierad bakgrund. En del har växt upp på småbruk med en deltidsfiskande pappa, medan andra saknar bondetraditionen. Flera har arbetat som skogsarbetare, snickare, rörmokare, sjöman, lastbilschaufför eller industriarbetare, innan de satsade på fisket som heltidsarbete. Andra har arbetat i industrin eller i hamnen på vintrar och i perioder när fisket varit för dåligt för att försörja sig på. Industrin har alltid funnits där för de flesta, som en möjlighet, vilket har gjort att det kulturella steget till

att bli arbetare inte har varit långt. Men identiteten som fiskare har förblivit stark, även om man tvingats lämna yrket en tid.

Vissa har utvecklat sin rörelse genom fiskhandel, fiskodling och fiskförädling, och blivit entreprenörer och typiska småföretagare.

Hur man ser på sig själv beror nog mycket på vilken bakgrund man har och hur man ser på sitt yrke som fiskare och egenföretagare.

– Fiskare är ju lite privilegierade. Vi har ju en egen a-kassa som egna företagare. Fiskarnas a-kassa hette den, men nu har vi gått ihop med Handels för att få lite lägre avgift. Det är väl det att fiskaren alltid har

känt sig lite mer som arbetare än som egenföretagare, säger Bo-Gunnar, som själv stämplade en månad härom året när det var is och omöjligt att bedriva fiske.

Livet som yrkesfiskare innebär att man tvingas stå ut med ojämna inkomster, oreglerad arbetstid med tidvis mycket långa arbetsdagar och arbetsveckor, ett fysiskt tungt arbete som sliter på kroppen, samt en ständig risk för olyckor och tillbud på sjön.

– Skall man bli fiskare får man inte tänka att jag ska tjäna pengar jämt, utan det kommer klumpvis och det får jämna ut sig. Det måste man anpassa sig till först och främst, annars klarar man inte fisket, säger Dan.

De flesta uppger att inkomsterna ungefär har motsvarat vad en industriarbetare tjänar, men att de första åren kunde vara besvärliga.

– Det var ju tuffa år i början det var det, säger Bo-Gunnar, som tjänade betydligt mer på jobbet som rörmokare än som nybliven fiskare. En känner ju sig som en vanlig arbetare och det tar tid att bygga upp det också. Nu när en kommit dit en vill då börjar en bli gammal och utsliten.

– Erfarenheten gör ju mycket också. Hade jag kunnat det jag kan i dag, kanske jag hade fått en annan start. Då hade jag satsat på en riktigt grann båt med en gång, kanske byggt en fiskebod och köpt markbiten i Åskär som jag arrenderar, säger han.

– Ibland har det varit lite svajigt, som 2010 när det bara blev en halv löjromssäsong på grund av isen. Det var många som fick det stentufft. Det var tur att det var bättre i år. Det är absolut ingen dans på rosor att vara yrkesfiskare i Väneren. Det har jag förklarat ibland på riksförbundet, när de gnäller på oss för att anslutningen är så dålig. Många ligger ju och balanserar på slak lina hela tiden.

– Det tog ju ett tag innan vi kom igång, det gjorde det, säger Boris Fröjd. Men sen tog vi igen det. Vi hade ju tur som kom mitt i löjromsperiodens guldålder i början av 1980-talet.

– Det har gått i vågor, säger Anders. Det är det som

är det svåra gentemot skattesystemet, att inkomsterna svänger så väldigt. Ibland har man betalat för mycket och ibland för lite.

Men det är knappast inkomstens storlek som varit avgörande för dem som valt att bli yrkesfiskare. Rune Isaksson menar att han som fiskare inte kommit upp på samma ekonomiska nivå som bönder och industriarbetare.

– Nej inte i pengar, men i andra värden, som naturupplevelser och frihet.

Att vara fiskare är ett fysiskt krävande arbete. Särskilt förr i tiden, när det inte fanns så mycket tekniska hjälpmedel, var det mycket tungt och krävande.

Både Bo-Gunnar och Boris har ont i ryggen efter många års arbete som fiskare.

– Vi drog ju allting för hand förut. Nu har de till och med truck och lyftkran i Mövik, säger Boris.

– Du kan aldrig tänka dig hur tungt det är att ta upp en ryssja, säger Inger som har starka minnen från en kall decemberdag när hon och Boris tog upp den största ryssjan själva.

– Jag blir trött bara jag tänker på det.

– Sen när vi fick den där rullen på båten så kom ryssjan av sig själv. Vi kunde bara stå där och ta emot, säger hon.

Inte minst den maskinella nätdragaren har betytt mycket för fiskarnas arbetsmiljö. Att dra upp nät för hand var ett tungt slit. Anders fick domningar i händerna på grund av överansträngning redan i början av sitt fiskarliv, och fick då reda på att han kunde få bidrag från Arbetsförmedlingen till hjälpmedel för att kunna fortsätta sitt yrkesutövande. Tack var det blev han 1980 den förste fiskaren i Spiken att skaffa sig en nätdragare, en Net-op.

– Den har hjälpt mig fantastiskt, säger han.

Nätdragaren innebar också en viktig effektivisering av fisket, genom att en man nu kunde dra nästan lika mycket nät som två man gjorde för hand.

Fiskarnas arbetsmiljö engagerade också ergonomer och forskare på Lindholmen Utveckling i Göteborg,

Boris Fröjd i Mövik minns det tunga slitet som yrkesfiskare. Han har fortfarande kvar en del redskap för fritidsfiske. Bild tagen 2012.
Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

som gjorde ett antal undersökningar bland fiskare på såväl Västkusten som i Vänern, och kom med förslag på hur arbetsmiljön skulle kunna förbättras.^{6,7}

Birger tvingades sluta med fisket och fiskodlingen när han var 70 år. Då hade han så ont i axlarna att han inte ens orkade mata fisken.

– Jag är opererad i tre leder, i en axel, ett knä och ena höften. Jag kanske var en sådan typ som slet ut mig, säger han.

Många fiskare har också råkat ut för incidenter av olika slag, när ankare fastnat och linor och nät trasslat in sig. Sedan ett par decennier tillbaka är det nödvändigt att ha gått säkerhetsutbildning för att få yrkesfiskelicens, vilket de flesta fiskare tycker är väldigt bra.

Flytvästar anses fortfarande vara för otympliga och svåra att arbeta i. Men genom att undvika ensamfiske i dåligt väder och tillämpa olika individuella åtgärder försöker man göra fisket så säkert som möjligt. Anders har till exempel knivar fastsatta lite varstans på båten, om han skulle behöva skära sig loss någon gång. Även galghumorn är ett sätt att hantera riskerna.

– De som kommer med och fiskar undrar ofta. Nej, jag har varken flytväst eller säkerhetslinor, men däremot är det belagt med dödsstraff att trilla ur båten, säger Anders.

Det intensiva arbetet under fiskesäsongerna på våren, sommaren och hösten, har gjort att de flesta fiskare har varit tvungna att ta sin semester på vintern.

Yrkesfiskaren Kenth Jonsson vittjar sina nät. Bild tagen 2009. Foto: Vänermuseet

– Vi försöker alltid göra någon resa, det har vi gjort de sista 15–20 åren, för det är inte mycket semester att gå här hemma, säger Bo-Gunnar.

På hösten före löjromsfisket brukar de åka till Grekland, och på vintern bär det av till Kanarieöarna, Thailand, Egypten eller Kuba.

Boris och Inger brukar tillbringa ett par veckor på Kanarieöarna på vintern, och Christer och Helen reste till Thailand med barnen under det senaste jullovet.

– Det är skönt att få lite sammanhängande ledighet någon gång och komma bort lite, säger Christer.

– Inte minst för barnen, säger Helen. På sommaren kan vi inte åka iväg på några längre grejer, fyra veckors semester som andra har, det funkar ju inte, fisket måste ju skötas i alla fall.

När Christer började fiska var det mest med nät, men när han tog över Boris rörelse blev det enbart ryssjefiske, vilket passar familjelivet mycket bättre.

– Vi kan ju hämta barnen från skolan i tid. Med ryssjor kan vi sluta om vi är tvungna. Med nät behöver en göra klart, för annars blir fisken dålig.

Förr i tiden var man inte lika noga med semester.

– Vi hade lite ibland. Vi kunde bytas om jag och Arvid (Hulander), säger Nils Grejen.

Livet som yrkesfiskare har haft både sina för- och nackdelar.

–Det har varit blandat, säger Inger. Ibland var det helt underbart när det var fint väder, men sen när det blåste var jag rädd. Och tungt var det ju, men det var ju väldigt bra för vi kunde disponera vår tid. Vi var lediga på vintern när vi inte lagade redskap, och sen vittjade vi ju inte varje dag, utan jag fick vara hemma en dag ibland. I det stora hela tyckte jag det var bra, säger hon.

Helen är inne på samma tankegångar.

– Det dåliga är väl att det är ju väldigt tungt mellan varven och tråkigt väder, men fördelarna väger ju upp. En är ju fri och bestämmer mer själv hur man vill lägga upp sin dag. Det är lite upp till en själv hur mycket en vill jobba.

En fiskare har ju ingen reglerad arbetstid, utan bestämmer själv sin arbetsdag. Vissa kan jobba 10–12 timmar om dagen, andra nöjer sig med 4–5 timmar. Framför allt varierar arbetstiden mellan olika tider på året och olika dagar, beroende på fisketillgång och väder. Oregelbundenheten och beroendet av vädret gör det svårt för en småbarnsfamilj att bedriva fiske idag, med krav att passa tider på förskolan. Christer och Helen visar ändå att det går, om man anpassar fisket. Boris Åström i Åskär på Torsö har också lyckats, men det kräver anpassning och planering av såväl fisket som av hans fru, som har annat arbete.

Även om fisket för allt fler utvecklats till ett heltidsarbete och en profession har det förblivit något mer än ett yrke och en försörjning. Att vara fiskare är fortfarande ett sätt att leva, en livsstil. Det märks inte minst genom att de som gått i pension har fortsatt fiska, så länge de har orkat.

– Det är ett yrke som man trivts med väldigt, säger Rune, som jobbade många år efter uppnådd pensionsålder. Att bli pensionär var ju inget som hägrade.

– Det är framför allt friheten och att vara ute och få

kontakt med naturen. Även om det var bundet att vara fiskodlare, genom att man måste ut varje dag och mata fisken. Men då missade man inte de finaste stunderna. Det var så vackra morgnar när solen gick upp.

Nils Grejen har också fortsatt att fiska, fast han är 83 år fyllda, nu tillsammans med en nybliven pensionär, Claes Holgersson.

– Det är skönt att ha någon med sig. En är inte som en skall vara när en är gammal. Balansen är dålig, säger han.

Tack vare att han har strandrätt kan han ha några extra nät, förutom de 100 meter nät på allmänt vatten, som alla som vill fiska har rätt till. Yrkesfiskelicensen förlorade han i samband med pensioneringen.

– När en har hållit på med fiske hela livet och de sen klipper av det. Det känns lite tråkigt. Det har varit fritt och bra, jag skulle inte ha velat byta till nåt annat, säger Nils Grejen.

Spänningen och friheten i yrket är det som de flesta nämner som det bästa med att vara fiskare.

– Jo, det är ju friheten. En bestämmer ju själv hur mycket en skall fiska, säger Mårten, som arbetade på ett sliperi i tio år innan han sadlade om.

Han berättar om när han hälsade på en fiskekollega som skulle dra kräftburar.

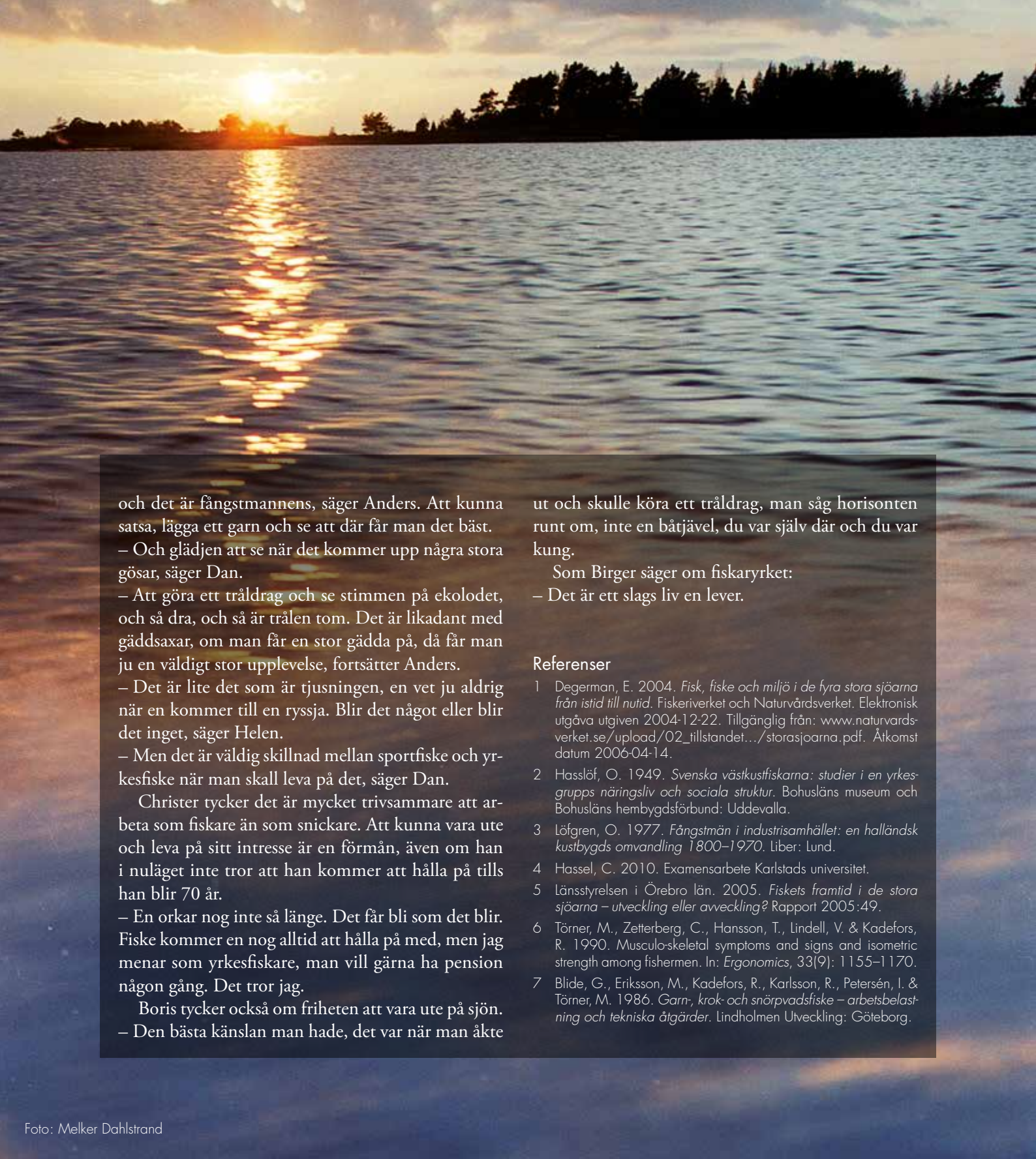
– Så stod han i båten och skulle lägga ut, och så gick jag ut på bryggan. ”Åh jädrar kommer du”, sa han. Så stängde han av motorn och knöt fast båten. ”Åh, vi tar en kaffe först”, sa han. Så gick vi upp och satte oss, så satt vi och det blev nog en 7–8 koppar. ”Åh, nu är det ingen idé att åka ut”, sa han, berättar Mårten och skrattar.

– Jag kan ju gå ut när jag vill och fiska, och göra något annat i stället när jag vill. Jag tror det är mycket friheten. En är inte låst, säger Dan Johansson.

– Sen är det intressant ofta också, säger en annan fiskare.

– Ja, jag tror mer på det, säger Barbro.

– Jag tror inte hela lösningen ligger i friheten, utan jag tror att det finns en annan gen bort i ryggraden

och det är fångstmannens, säger Anders. Att kunna satsa, lägga ett garn och se att där får man det bäst.

– Och glädjen att se när det kommer upp några stora gösar, säger Dan.

– Att göra ett tråldrag och se stimmen på ekolodet, och så dra, och så är trålen tom. Det är likadant med gäddsaxar, om man får en stor gädda på, då får man ju en väldigt stor upplevelse, fortsätter Anders.

– Det är lite det som är tjusningen, en vet ju aldrig när en kommer till en ryssja. Blir det något eller blir det inget, säger Helen.

– Men det är väldig skillnad mellan sportfiske och yrkesfiske när man skall leva på det, säger Dan.

Christer tycker det är mycket trivsammare att arbeta som fiskare än som snickare. Att kunna vara ute och leva på sitt intresse är en förmån, även om han i nuläget inte tror att han kommer att hålla på tills han blir 70 år.

– En orkar nog inte så länge. Det får bli som det blir. Fiske kommer en nog alltid att hålla på med, men jag menar som yrkesfiskare, man vill gärna ha pension någon gång. Det tror jag.

Boris tycker också om friheten att vara ute på sjön.

– Den bästa känslan man hade, det var när man åkte

ut och skulle köra ett tråldrag, man såg horisonten runt om, inte en båtjavel, du var själv där och du var kung.

Som Birger säger om fiskaryrket:

– Det är ett slags liv en lever.

Referenser

- 1 Degerman, E. 2004. *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid*. Fiskeriverket och Naturvårdsverket. Elektronisk utgåva utgiven 2004-12-22. Tillgänglig från: www.naturvardsverket.se/upload/02_tillstandet.../storasjoarna.pdf. Åtkomst datum 2006-04-14.
- 2 Hasslöf, O. 1949. *Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala struktur*. Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund: Uddevalla.
- 3 Löfgren, O. 1977. *Fångstmän i industrisamhället: en halländsk kustbygds omvandling 1800–1970*. Liber: Lund.
- 4 Hassel, C. 2010. Examensarbete Karlstads universitet.
- 5 Länsstyrelsen i Örebro län. 2005. *Fiskets framtid i de stora sjöarna – utveckling eller avveckling?* Rapport 2005:49.
- 6 Törner, M., Zetterberg, C., Hansson, T., Lindell, V. & Kadefors, R. 1990. Musculo-skeletal symptoms and signs and isometric strength among fishermen. In: *Ergonomics*, 33(9): 1155–1170.
- 7 Blide, G., Eriksson, M., Kadefors, R., Karlsson, R., Petersén, I. & Törner, M. 1986. *Garn-, krok- och snörpvadsfiske – arbetsbelastning och tekniska åtgärder*. Lindholmen Utveckling: Göteborg.

En katt bland hermelin

LARS GÖRAN NILSSON

Kvinnorna kommer

– Det kändes som att vara katt bland hermelinerna, säger Barbro Jonsson på Spiken.

Maken Birger berättar att hon inte hade det så lätt. Hon passade inte in. Hon fick ingen smörgås när det var röjardag i hamnen. Hon tyckte det kändes ensamt att vara kvinnlig fiskare, det var bara hon och Kicki.

– Barbro fick inte komma med i hamnföreningen då i mitten av 80-talet. Hon hade sitt jobb i hamnen i 33 år men blev aldrig medlem, sånt känns.

Rosita Johansson berättar om när hon själv började fiska:

– Birger hade ju sin fru med sig men hon var ju bara i fiskboden, men ute på sjön var det bara jag.

Barbro lämnade sin deklaration för skatt på inkomster av fiske under 1970-talet. Hon fick den tillbaka med motiveringen att hon inte kunde räknas som inkomsttagare i fisket. Eftersom hon hade barn kunde hon omöjligtvis ha arbetat så mycket som hon angivit. Till slut fick hon rätt, men tycker att det var oförskämt.

– Jag gick med i facket, inte bara för att få A-kassa, utan för att visa att det finns kvinnor som arbetar i fisket.

Fiskarkvinnor har alltid fått slita i fisket men aldrig tjänat något att prata om. Det var bara att kämpa på och inget betyda, säger Barbro.

En av de yngre kvinnorna, Helen Lundberg, berättar om en annan syn och inställning från myndigheterna under senare år, en positiv sådan.

– Jag kommer ifrån Vara egentligen, utbildade mig till undersköterska och jobbade på sjukhuset. Och så träffade jag Christer (...) men han ville ju gärna bli fiskare, men för att få licens måste en fiska in ett visst antal pengar och redovisa för att man ska få licens. De vill se att du kan försörja dig nå't så när på det. (...) Så då tog jag tjänstledigt ett år, från Lidköpings sjukhus... och det fungerade bra, och så blev det så.

Helen Lundberg berättar att när hon fick sin licens så tog länsstyrelsen hänsyn till att hon är kvinna och hennes ansökan prioriterades. Hon kommer från ett lantbrukarhem och har ingen tidigare erfarenhet av fiske. Helen har inte upplevt någon negativ attityd för att hon är kvinna. Förhållandet till Boris och Inger Fröjd har säkert betydelse. På ett sätt har Helen tagit Ingers roll när hon och Christer Ström övertog fisket från det äldre paret.

Alice i Torpängen

– Att rensa fisken var kvinnogöra och det tog många timmar, ibland satt man tills det ljusnade och det var dags för den nyvakne mannen att köra iväg fångsten, berättar Alice Karlsson i Torpängen, Sunnersberg på Källand. Alice föddes 1917.

Hon berättar om modern, som var med och drog not på Kärringberget vid Kinnevik. Alice fick som gift själv delta i notdragningen. Det värsta var att släpa hem den blöta noten när den skulle hängas att torka. – Man ledsnade många gånger, säger hon om upphängningen av noten.

Alice nämner inget om att grannar eller andra såg annorlunda på henne för att hon deltog i själva fångsten av fisken.¹

Kanske är detta en del av sanningen, att situationen avgör hur man löser arbetsuppgifterna.

– Just det där när han höll på att uttra, det tyckte ju han var roligt, men det tyckte jag var så dödtråkigt, då följde jag aldrig med, säger Laila Andersson, Torsö, om sin makes fiske.

Hon deltog annars aktivt i familjens fiske² (Se kapitel 8, *Åskär på Torsö*).

Familjens sammansättning kan göra att man över-skrider gränserna för det könsbundna och det kan ske oproblematiskt, som det verkar ha gjort för Alice och hennes man. Kvinnor och barn kan tvingas träda in i ett arbete som vanligtvis är förbehållet männen, om männen är borta från hemmet eller någon avlidit. Exempelen på det omvända, där skillnaderna mellan kvinnligt och manligt arbete och hur det värderas olika, hör man talas om nästan dagligen. Däremot kan man hitta material i intervjuerna från denna undersökning där verkligheten slår en med häpnad.

– Mötte de ett fruntimmer när de gick ner till båten då var det inte lönt att gå till sjön en gång, berättar en kvinna om förhållandena på 1980-talet.

Det finns många uppteckningar av liknande uttalanden från tidigt 1900-tal och tidigare. En kvinna intervjuad 2012 minns att manliga fiskare i hennes

närhet upprepade meningar med samma innehåll i början av 1980-talet. Med språkets hjälp kan skillnader både vidmakthållas och makt utövas. Kunskaper om fiske, som har formats genom lång personlig erfarenhet och överförts via tradition mellan generationerna, är mycket värdefulla. Andra delar av traditionen som möjligen varit av värde i andra tider, kan var till större hinder än nytta. Men att ta avstånd från det invanda och traditionella kan vara smärtsamt. Man utsätter sig för gruppens och samhällets kritik.

Johan Svensson och Amanda Ljungström, Nybygget, Källandsö rensar fisk omkring 1940. Foto: Vänermuseet

Det ligger en bevarande kraft i kulturen, som skall värna om förfädernas arv.³

Kulturella perspektiv

Det är just kultur det handlar om. Manligt och kvinnligt är kulturellt format. Vi kan tydligt se och höra det i språket, hur de könsbundna stereotyperna upprätthålls. Kvinnliga värden är ”mjuka”, – ”kvinnans plats är vid spisen”, men manliga är förknippade med kroppsstyrka, – ”ett jobb för en karl”. Även om orden

förvandlats till jargong, och brukarna inte tänker så mycket på vad som sägs, är verkan av orden den samma. Språket är ett verktyg att ”stöta ut” och ”skilja från” lika mycket som att skapa gemenskap och visa tillhörighet. På så sätt kan vi förstå hur kulturen formar våra könsroller, att liknande frågor visar på en verklighet vi lever med, som vi måste diskutera och försöka att förändra till det bättre. Det handlar om att, förutom att tänka på språket, förstå vad mer i kulturen som formar samhället.³

Fiskare på Spiken, Källandsö 1958. Från vänster Gunnar Ottersten «Frille», Johan Ivar Ottersten, Karl Gustav från Nävermossen, Erik Ottersten, Karl Ottersten, Abel Ottersten och Stig Nordgren.
Foto: Vänermuseet

Sandviken på östra Källandsö. Plockning av siklöja från nät. I bakgrunden hänger en silnot på tork. Nätet var gjort av bomullsgarn. Personer, från vänster: Rune Isakssons syster Runa, Kerstin Fransson, okänd man från Kinnekulle (med hatten), Kerstins mamma Ingeborg Svensson, Kerstins bror Ingemar och Runes far Karl Isaksson. Bilden troligen tagen 1945. Foto: Rune Isaksson

Innan den moderna perioden inträdde med industriproduktion hade vi en kultur med nära tusenårig tradition. Nästan alla bodde på landsbygden, i byar eller på ensamliggande gårdar. Landet bestod av hushåll som i stort var självförsörjande och där hemmet och familjen var en produktionsenhet. Jordeböckerna, i vilka gårdarna skattlades efter den skattekraft gårdens produktion hade, mantalet, blir mer begripliga i det sammanhanget. Se kapitel 4, *Platsen, namnet och historien*. Familjerna kunde se lite olika ut, släktskap var inte alltid avgörande, och de skall inte jämföras med våra familjestrukturer. För de flesta människorna utspelade sig större delen av livet på och runt gården. Rollerna de iklädde sig från tidiga barnår var fasta, nedärvda och närmast rituella. Kristendomen var den ideologiska institution som lärde ut levnadsregler och normer.⁴

Mycken forskning har ägnats frågan hur förhållandena var innan kristendomen introducerades i landet. Hade man det mycket annorlunda, hur såg ideologin ut och hur var kvinnans ställning i samhället och familjen. Svaren på dessa frågor är inte lätta att hitta, med få samtida, skriftliga källor till kunskap. Vad som är helt klart är att bilden kyrkan senare förmedlar av kvinnan, och som predikas i kyrkorna genom århundraden, inte är ämnad att skapa ett demokratiskt förhållande mellan könen.

Olika sfärer

När Alice Karlsson i Torpängen gift sig började maken med fiske som huvudsakligt arbete, från att mest ha sysslat med jordbruk. Deras gemensamma hem blev Alice föräldragård, där också hennes föräldrar bodde i ett eget hus.

Helen Lundgren i Mövik tittar på fångsten från en storrysja 2010. Foto: Håkan Tunón

– Min mamma hjälpte ofta till med barnen. Kvinnorna hjälptes åt på annat vis också. När mamma och jag var med karlarna ute och arbetade på åkern, så kom en faster hem och förberedde middagen. Så stod middagen klar när barnen kom hem från skolan och de vuxna kom in från åkern, berättar Alice.¹

När man ser bilden av fiskarna på Spiken på 1960-talet, så ser man ett jaktlag. Under generationer är laget format av personer från främst några släkter med band till varandra – helt enkelt en väl sammansatt grupp med gemensamma erfarenheter, gemensam historia och gemensamma intressen. Alla vet vi hur stark en tradition kan vara och idet traditionella jakt- eller fiskelaget finns inga kvinnor, har aldrig

funnits förmodligen, om man skall gå efter standarverken om antropologi. Det är inte bara bland så kallade ursprungsfolk, som vi kan se på film från till exempel Amazonas, det är på detta sätt. Det har varit det traditionella i vår kultur också, att grupper av män ger sig ut på expeditioner från hemmet.⁵

Mönster från ett annat samhälle

Bondesamhället tog inte slut på 1800-talet utan levde vidare långt in på förra seklet. I vissa miljöer och i vissa sammanhang kring olika näringar var traditionen levande ända till 1960-talet, till exempel inom fisket och sjöfarten på Vänern.

Typiskt för bondesamhället var arbetsfördelningen mellan könen. Generellt kan sägas att den kvinnliga sfären bestod av hemmet, bostaden och skötseln av korna och smådjuren, höns och gris. Mannens uppgifter var förlagda utomhus och handlade om fiske, skogsarbete, åkerbruk, jakt och skötsel av större djur som hästar. Man ser det mycket tydligt i alla intervjuer och berättelser från människor uppvuxna under tiden fram till och med 1930-talet. Kvinnorna var hemma och tog hand om fiskrensning, mjölkberedning, barnuppföstran, matlagning och handarbete med mera.

Hästen var mannens ansvar och den hade också högst status bland djuren. Kanske är det en kvarleva från när männen var beridna krigare? Hur som helst var hästen högst i rang på grund av kopplingen till mannen. Husbonden var ju den som hade högst status bland människorna på gården. Om det är kyrkan som skapat denna hierarkiska ordning i samhället med de manliga figurerna Gud, Konungen och Landshövdingen i toppen eller något som förts vidare från forntida kulturer får vara osagt. Förmodligen är det både och.

Tiden före 1800- och 1900-talets politiska reformer var allt annat än demokratisk, snarare hierarkisk, teokratisk och statisk, utom för ett privilegierat fåtal. Först 1921 fick kvinnorna i Sverige ta steget ur detta arv och betraktas som myndiga med rösträtt.

Nya tider

Efter andra världskriget moderniserades samhället och arbetsuppgifterna separerades allt mer. Det gick också att leva på en inkomst vilket innebar att kvinnorna kunde vara hemma med barnen och flera av kvinnorna i Spiken var hemmafruar. Inom fisket blev effekten att männen var ute och fiskade medan kvinnorna hade ansvar för hushållet. Många av kvinnorna fick successivt fler uppgifter inom fisket ju äldre barnen blev. På sommaren rökte man fisk och skötte försäljning till turister och på hösten var det löjromsberedning.

– 1968 tog vi löjrom första gången, Birger och jag, och då jobbade han på PLM på natten. (...) Birger kom hem på morgonen, sov 5–6 timmar, gick där efter ut på sjön och tog upp näten. Han kom hem med en låda löja full med rom, åkte till nattjobbet och jag tog över med fisken. Efter att ha nattat fyra barn och ammat minstingen var det dags att ta sin an lådan med löja och klämma ur rommen och göra den i ordning. Första året klämde vi 30 kg, det blev sen en livsstil som bara växte, berättar Barbro.

Fiska i par

Olika grupper har olika intressen och revirgränserna kan vara fasta. Det gäller inte bara mellan män och kvinnor, man möter det i olika situationer i vardagen. Gamla invanda strukturer får fiskare likväl som alla andra konfronteras med.

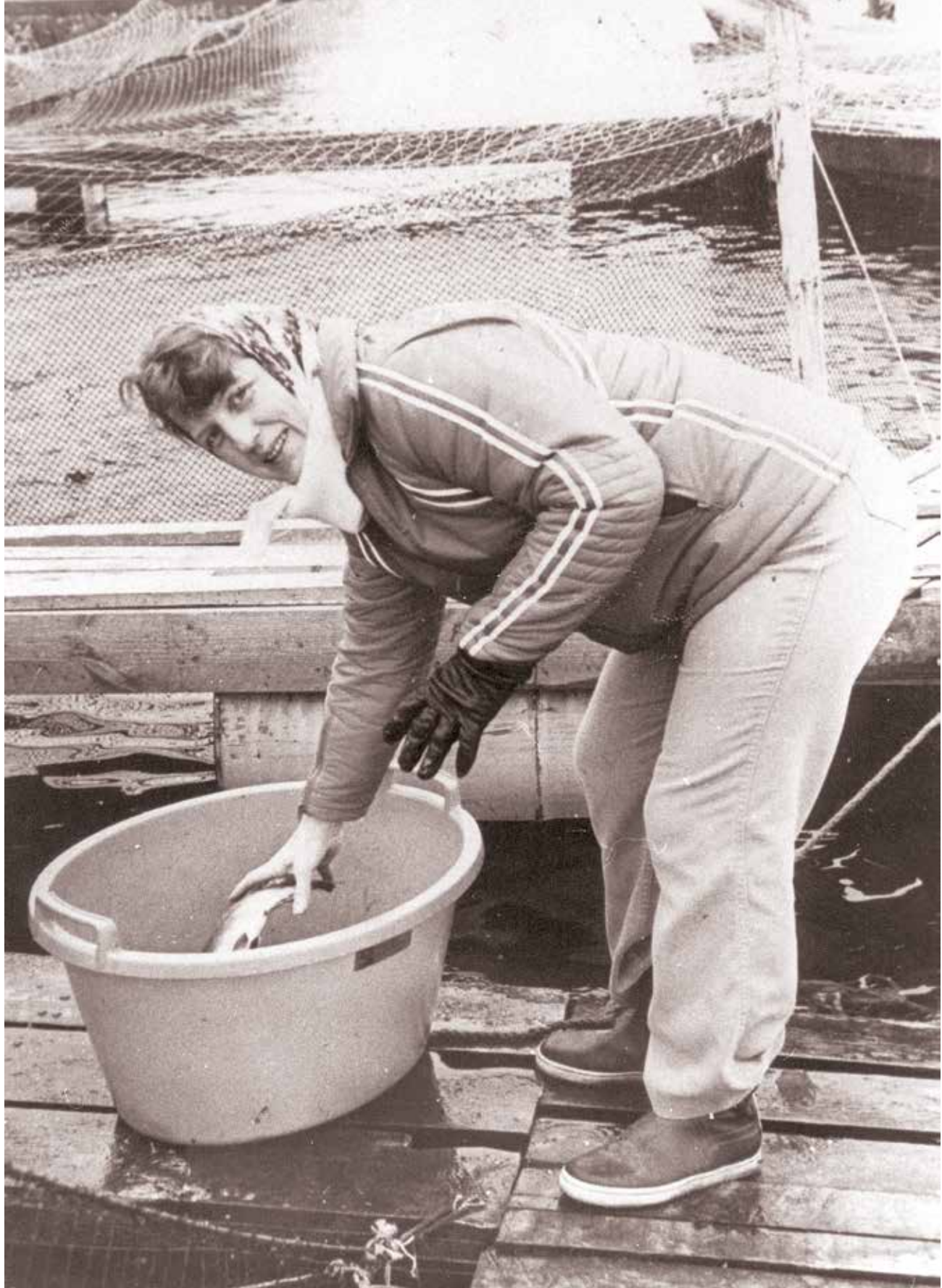
Dan och Rosita började på 1980-talet fiska siklöja nära Värmlandskusten och fick allt veta var de kom ifrån.

– Vi hörde ju på radion där, att nu kommer ”Spanjorerna”. Det sa fiskarna till varandra på VHFen (radio) och det hörde vi ju. Och trollingfiskarna de knöt näven åt oss. Vi skulle inte vara där uppe. Vi skulle ju vara i vår ände, berättar Dan.

Elinor Runosson fiskar sik. Bild tagen 2006.

Foto: Hans Kongbäck/Naturfotograferna

– Vi hade klara regler, Dan och jag, för bor man ihop och allt det här så är det som upplagt för bråk. (...) Med det jobbet jag haft så har jag också lärt mig att den som kan det är den som styr det, säger Rosita som är utbildad sjuksköterska.

– Vi låg utanför här och fiskade sik och det fanns ingenting. Nej, nu skiter vi i det här! Vad gör vi nu då, sa jag?

– Ja, antingen går vi till Dalbosjön eller så går vi hem, sa Dan...

– Då gick han till Dalbosjön. Och så när han kommer ut, så säger han: ”Var ska du ha näten nu då?”

– Ja, du har väl alltid nå't hål och stoppa dom i! För mitt lokalsinne är så dåligt så han kunde lika gärna kört runt, men jag hängde med lite på radarn, så jag visste lite var vi var. Ja, han hittade en håla och la dom i, och vi gick dit och vittja... Vad sik! (...) Det var så mycket sik, och vi hade inte så mycket lådor med oss och inte så mycket is heller, så vi fick gå hem efter några länkar. (...) Vi plockade sik hela hösten där, avslutar Rosita.

Säkert hade det sina sidor för nykomlingarna, Rosita Svensson och Dan Johansson, som både utmanade traditionen i fiskeläget och dessutom gav anledning till avundsjuka. Men fiskeparet hade av allt att döma framgång med vad de tog sig för.

Barbro och Birger

– Jag började ju rätt tidigt att vara med och fiska, vi lejde en kvinna som hade hand om barnen (...) Det var nog -80 som vi hade henne till hjälp. 1973 tog jag körkort, så då fick jag lära mig att köra med släpkärra, och köra fisken till stan”, minns Barbro Jonsson.

– Jag hade ju tänkt nå't annat. Jag hade ju tänkt läsa upp mig. (...) Jag hade tänkt på lärare, på språk. Men sen hade vi bestämt oss att vi skulle starta upp det här

fiskföretaget. (...) Men jag har ju velat studera sen jag gick i småskolan, men då fanns det inte råd. Vi var sex syskon i vår familj också, berättar Barbro vidare.

Kvinnorna anpassade sina tider efter barnen men det kunde innebära att de arbetade nästan jämt. En av kvinnorna i Spiken hade till en början inte någon egen lön utan officiellt var det ”bara” mannen som arbetade. Hon fick inte rätt till sjukpenning, vilket skapade en social otrygghet för henne. I början av 1970-talet blev det allt vanligare att kvinnorna tog andra yrken vilket gav familjerna ytterligare en inkomst. Vanligast verkar vara arbete inom vård och omsorg. För flera av kvinnorna i Spiken har det inneburit dubbelarbete, det egna arbetet under en tid på dygnet och så fisket vid sidan om. Utöver det har kvinnorna också haft största ansvaret för hemmet.

Yrkesfiskarkåren har idag svårt att få in nya fiskare oavsett kön. Ett förändrat samhälle men också en förändrad syn på jämställdhet och ansvar för barnen påverkar. Yrkesfiskarkåren består idag till stor del av äldre personer. En äldre manlig fiskare menar att det inte fungerar idag att mannen åker klockan fem på morgonen och kommer hem klockan tio på kvällen. I vårt allt mer jämställda samhälle är det också mannens uppgift att till exempel hämta på dagis.

– Fördelen med att arbeta med fisket är att det ger en frihet. Frihet att bestämma över sin tid och frihet att någon dag kunna vara hemma. Det är upp till en själv hur mycket man vill jobba och tjäna. Vad gäller ryssjefisket så fungerar det att fiska på dagarna och hämta barnen i tid, säger en av kvinnorna.⁶

Man kan se att kvinnornas arbetsinsats snarare ökat än minskat, delvis på grund av uppdelningen i arbetsområden. Detta gäller både fysiskt och kompetensmässigt. Men frågan är om kvinnorna tappat inflytandet över familjens totala arbetsuppgifter. Vi ser på hushållen före andra världskriget hur kvinnorna hade stor kontroll över hem, barn, produktion av mat etc. Successivt har alla människor blivit inlemmade i den samhälleliga ekonomin. Utmärkande för det moderna

Barbro Jonsson vid regnbågsodling, Vätern 1979.

Foto: Birger Jonsson

samhället är en ökad fragmentisering av våra livsmiljöer. Bebyggelsen splittras upp i olika funktionsområden och bilen har ”kortat” avstånden och vi får mycket resor. Arbetet styckas i moment som kan vara svåra att överblicka och framför allt dras vi med i dagens ekonomiska tänkande, med möjligheter till stora banklån med räntor och amorteringar.

Chanserna ökar idag för kvinnor att bli mer accepterade i fisket, när yngre fiskare tar plats i yrkeskåren. De yngre generationerna idag har andra värderingar och har, genom uppfostran i hem och skola, förhoppningsvis större beredskap för möten med det andra könet och kanske även andra människor de kommer i kontakt med.

Referenser

- 1 Kvinna född 1917. Vänermuseet 1985.
- 2 Kvinna, Spiken. Vänermuseet 2012.
- 3 Trudgill, P. 1976. *Språk och social miljö*. Norstedts: Stockholm.
- 4 Frykman, J. & Löfgren, O. 1979. *Den kultiverade människan*. Liberläromedel förlag: Stockholm.
- 5 Löfgren, O. 1977. *Fångstmän i industrisamhället: en halländsk kustbygds omvandling 1800-1970*. Liber Läromedel: Lund.
- 6 I kapitlet har även använts material från flera kvinnor på Kålland och Kållandsö, intervjuade i samband med projektet Tre kvinnor 1985. Vänermuseet.

STRANDSATT PÅ EN Ö

Vänern är inte enbart en otroligt vacker sjö att vara på utan kan, om väder och vind är emot en, vara ett väldigt ogästvänligt vatten. Detta fick fiskaren August Dahlén från Åkersberg i Tolsjö erfara under en fisketur på Vänern 1955. August, morfar till Sunnerbergs hembyggsförenings ordförande Leif Larsson, hade börjat fiska redan som 12-åring på sjön och var, när händelsen utspelades, en mycket sjövan person. Någon motorbåt har han inte använt berättar han för journalisten på Nya Lidköpings-Tidningen, NLT.

– Propellern sitter här, säger han stolt och lyfter en knuten grov och senig näve.

August berättar vad som hände på den farofyllda resan som nära nog kostade honom och hans tre fiskekamrater i laget livet. Resan startade tidigt en vintermorgon och var tänkt att gå mot Djurö. Arbetet med att lägga ut långreven hade pågått ett tag då de överraskades av ett oväder som svepte in från nordost. Hagelbyar och kraftig vind tvingade sällskapet att lämna fiskeredskapen och åka in till den närliggande Långön för att tillfälligt ta skydd. Men stormen avtog inte utan de började inse att de skulle få övernatta under bar himmel på ön. Inte en så trevlig upptäckt då temperaturen i och med stormen hade sjunkit till 25 minusgrader.

Stormen gjorde att det blev omöjligt att ta sig från ön och sällskapet tvingades tillbringa inte bara en natt utan en hel vecka på denna isolerade ö i Vänern.

Mat hade de tagit med sig för tre dagar. Ved kunde de samla ihop på ön och med den göra upp eld. Lugnet och erfarenheten att vara ute på sjön hjälpte dem att överleva. De skapade en varm övernattingsbädd med hjälp av grus och sand som de värmden upp med hjälp av en brasa. Därefter tog de bort glöden och la ris från träden på bädden. Vatten var det gott om men efter några dagar började maten tryta. August Dahlén lyckas i denna stund fånga en hare som sällskapet kunde steka i en järngryta som hade varit med i båten. Efter en vecka, strandsatta på ön, återstod endast två kakor bröd och åtta sockerbitar.

Då lättade stormen och sällskapet kunde sätta kurs hem igen. Glädjen var naturligtvis stor vid hemkomsten. Hur det gick med fiskefångsten stod inget att läsa om i tidningsartikeln. Vi får dock hoppas att efter denna olyckliga upplevelse blev det bättre ställt med fiskelyckan.

Ovan nämnda historia är hämtad från NLT 1955.

MARCUS K. DROTZ

Spännande fiskar i Vänern

ERIK DEGERMAN & MAGNUS ANDERSSON

Vänerns fiskar och fiske

I svenska sötvatten finns cirka 170 yrkesfiskare, av dessa arbetar 70 i Vänern. Fisket är småskaligt och bedrivs från små båtar. Ofta fiskar man ensam eller i par. De senaste 100 åren har fångsterna varit ganska stabila, medan mängden fiskare utgör mindre än en tiondel av det forna antalet¹ för 100 år sedan. Yrkesfiskaren har alltså blivit mycket effektivare, samtidigt som de oförändrade fångstmängderna visar att fisket bedrivits uthålligt. Under de senaste 60 åren har utbudet av arter till försäljning blivit mindre eftersom många arter inte längre äts av konsumenterna, speciellt arter som anses beniga.

Hela 75% av Sveriges arter av sötvattensfisk finns i Vänern.² En del är arter som vi är väl bekanta med; lax, öring, gädda, gös och abborre. Ytterligare ett antal arter fångas kommersiellt, t. ex. sik och siklöja. Den senare fångas främst för beredning av siklöjerom. Dessa sju arter svarade för nästan 90% av yrkesfiskets fångster i sjön åren 2009–2011, men det är om sik och några av de andra 26 arterna detta avsnitt handlar om. I sjön finns nämligen ett antal arter med intressant historia samt olika vanor och miljökrav.

Ål

Vi kan väl börja med att se på invandraren ål som först blev kallad ett odjur, men snart integrerades. För 9 000 år sedan hade den tidigare havsviken Vänern isolerats från Västerhavet i och med att de idag 32 meter höga Trollhättefallen rest sig efter att inlandsisens tyngd försvunnit. När viken snördes av från havet var ”Storvänern” mycket större än idag. Vattnet nådde långt upp i Klarälvdalen. Efter landhöjningen var det stopp för fiskarter att vandra in västerifrån, men nya arter kunde komma till Vänern från öster, d. v. s. från ett av Östersjöns tidigare stadier; Ancylussjön. Detta sammanföll med början av en lång varmetid. Under perioden 9 000–6 000 år sedan hade vi i stort sett Medelhavsklimat. Detta innebar att en invasion av sötvattensarter skedde från den stora eurasiska kontinenten i öster. Denna väg kom bl. a. värmekrävande sötvattensarter som asp och gös till Vänern. Att invandringen från väster var stoppad innebar att ålen från Atlanten inte längre kunde vandra in i Vänern. I tusentals år var arten borta ur faunan.

Drömmen om en fartygsled från Vänern till Västerhavet skulle dock hjälpa ålen. År 1800 den 14 augusti

Lake är en allätare som framför allt nattetid smyger sig på andra fiskar eller smådjur. Fenorna visar att detta är en torskfisk och skäggtömmen skvallrar om ett förlängt smak- och känselsinne som är användbart på natten när laken letar sig fram.

Foto: Vänermuseet/Marcus K. Drotz

öppnades slussarna i Trollhätte-kanal, och i och med detta kunde unga ålar åter ta sig upp. Ål var ju nu en nyhet i Vänerområdet och det finns uppteckningar (från 1943) om att "sjöormar" skall ha vandrat upp i Gullspångsälven/Letalven söderifrån till Karlskoga.³ Dylika sjöormar noterades också från Värmland på 1870-talet. De "sprutade sitt gift lång väg" eller "var tretti meter", vilket idag kan tyckas något överdrivet för en fisk som är upp till en meter lång.

Efter att ha levt 10–20 år i våra sötvatten vill ålen vandra tillbaka till havet igen för att leka långt ut i Atlanten, i Sargassohavet. Ålen väger vid det här laget 1–4 kg och har en lång resa framför sig – förbi

dammar, turbiner, fiskeredskap, slussar och sedan hundratals mils ut i Atlanten. Längs vägen försvinner många ålar, vilket inte är bra – även sjöodjur behöver leka för att bli fler...

År 2010 klassades den europeiska ålen till slut som akut hotad av den internationella naturvårdsunionen (IUCN) efter att invandringen av ål till Europas kuster minskat drastiskt de senaste 50 åren. Orsakerna är troligen flera, bl. a. överfiske och blockerade vandringsvägar, både för in- och utvandring. Idag får bara yrkesfiskare fånga ål i Väneren och många säljer sin fångst för utsättning nedströms vattenkraftverken för att bevara arten.

Lake

Men det finns ett sjöodjur till! Det är förstås Koffa som är Vänerns eget sjöodjur, en kombination av ett barn och en lake.^{4,5,6} Svanberg⁷ berättar också från Hammarö om Lak-kätta, ett vidunder med sju huvuden som ibland högg på lakekroken. Att laken blev ett sjöodjur är kanske inte så konstigt med tanke på att lakarna kan bli stora, uppemot 10 kg i svenska vatten, och ofta fiskades upp från stora djup.

Lake är inte bara ett sjöodjur, det är också innanhavet Vänerns torsk, en torskfisk som lämnat havet för att leva i sötvatten. Den finns idag över hela Sverige, undantaget kalfjällets vatten och några mindre åar på västkusten, och är spridd över norra Eurasien och Nordamerika. Detta gör laken, tillsammans med gäddan, till norra halvklotets mest spridda fiskart i sötvatten. Förr fiskades lake flitigt i Väneren, speciellt vid lektid i januari, då den samlades på grunda strömsatta områden. Det är en riktigt glupsk rovfisk och en av de få fiskar som äter i fångenskap i fiskeredskap. När man bara får en stor lake i ryssjan och den verkar väldigt rund om magen kan man misstänka att den dömdes avnjutit en sista måltid. Och det kan numer ske ostraffat eftersom de flesta släpper tillbaka laken i sjön som varande oätlig. Västergötlands landskapsfisk ratas alltså, men helt i onödan. Lake smakar utmärkt och för den som kan ta till vara de fasta ryggsfiléerna väntar en festmåltid.

Historien visar att beståndet av lake inte tål hårt fiske. Under 1970-talet hade beståndet fiskats ned, men därefter avtog fisket då ingen längre ville köpa lake. Väneren är idag åter full av lake, men den gömmer sig oftast på djupt och kallt vatten. Hela 45 % av fiskvikten i bottensatta nät på djup över 30 m utgörs av lake sommartid. Lakens tillväxt är långsam i förhållande till många andra fiskar men den kan i gengäld bli över 30 år. En lake som väger 1 kg och är 50 cm lång är ca 5–6 år gammal och börjar då delta i leken om den är en hona. Hanarna börjar leka något år tidigare. När vattnet blir kallare går de in på grundare

vatten och leken kan ske på 2–10 m djup över stengrund. Rommen, som tack vare en oljedroppe svävar bottennära, kläcks efter ca 1½ månad.

Ungarna är oftast nästan svarta medan större exemplar är vackert melerade bruna med inslag av gulbrunt till gröngult. I sällsynta fall saknas det svarta pigmentet och rent gula lakar (guldlakar) förekommer⁸. Ungarna kan man återfinna på grunda, steniga stränder eller nederst i åar om man lyfter på en sten eller trädstock, men på senhösten försvinner laken ned på större djup. För unga små lakar domineras födan av olika små bottendjur, men ganska snart blir laken fiskätande. Nya studier tyder på att den vuxna Vänerlaken är en jägare och rör sig precis under temperatursprångskiktet på sommaren, d. v. s. precis under den gräns där det varma ytvattnet övergår till ett betydligt kallare bottenvatten. Från den positionen kommer den åt att äta av alla de fiskar som rör sig i de varmare vattenlagren, men kan snabbt simma ned till svalare vatten när det blir för varmt.

Nu när fisket inte längre är ett hot uppstår dock nya problem för laken. Man förutspår att laken är en fisk som kan komma att fara illa globalt sett om temperaturen ökar. Väneren utgör med sitt djupa och kalla vatten med största sannolikhet Sveriges främsta reservoar för laken.

Hornsimpa

När vi ändå är nere på djupet kan vi beröra en annan ljusskygg fisk som få har sett; hornsimpan. Vid dykningar i Väneren har man observerat att hornsimpa gärna uppehåller sig vid sjöns alla vrak (C. Westerdahl pers. komm.). Hornsimpan är normalt en havsfisk som lever i norra Östersjön och Ishavet. Den skulle alltså egentligen inte finnas i våra sjöar. Redan 1863 beskrev dock Widegren arten från Väneren. Den har sedan dess påträffats i cirka 25 andra svenska sjöar (bland annat flera sjöar i Dalsland då den är Dalslands landskapsfisk). Att den överlever beror på att dessa sjöar är mycket djupa och kalla. På stora djup kan

I de mörka djupen döljer sig den lilla istidsrelikten hornsimpa som med sina blå ögon ser bra i svagt ljus.

Foto: Peer Doering

hornsimpa fortsätta att äta ishavsgråsugga (skorv) som är ett havslevande kräftdjur (1–5 cm) som också klarat att leva i några få sötvatten. Djupt nere under Vänerns yta finns alltså resterna av ett kallt miniatyrhav, en rest från istiden.

Eftersom simpan lever djupt och nära botten behöver den ingen simblåsa, som ju används för att hålla sig svävande i vattnet. För att leva i dessa mörka djup har hornsimpa stora, blå ögon. Ögats näthinna har

extra mycket tappar. De är speciellt känsliga för blått ljus som tränger ned djupast i sjön.

Chansen att få se den diskreta hornsimpa är liten, den lever ofta på över 50 m djup. Och om det nappar där nere på djupet känns det knappt. Hornsimpan blir nämligen bara 20 cm och väger som mest strax över hektot. I kylan på djupet växer den långsamt. Bli därför inte förvånad om en fisk på 20 cm är lika många år.

Faren

Om hornsimpan trivs i mörka, kalla och klara bottenvatten, så trivs karpfisken faren utmed stränderna i de mest näringsrika och grumliga vikarna. Faren är nära släkt med arter som braxen, björkna och vimma. De är alla högryggade, ett skydd som gör att rovfiskar får svårt att svälja dem. Dessa fyra högryggade arter är ofta svåra att särskilja. Speciellt faren har varit svårt att artbestämma. Både fiskforskningens fader Petrus Artedi (1705–1735) och systematikens fader Carl von Linné (1707–1778) hade svårigheter. Förr när fisk var ett viktigt inslag i kosthållet kände man lokalt förstås till arten, men den var inte uppskattad föda och fick ofta förklenande namn som vi inte nämner här. Mer anständiga namn var långhala eller långstjärt som den kallats utmed Vänern⁷. Faren finns i Mälardalen och Vänern, samt i Helgeåns vattensystem i Skåne. Den förekommer sedan runt Östersjön och i Östeuropa långt in i Ryssland. Faren blir vanligen inte större än 25 cm. Det som gör faren speciell är att den är så extremt bunden till riktigt övergödda vikar. Så där faren simmar är det inget vidare bra badvatten...

Nissöga

Om faren indikerar ett dåligt badvatten så visar den lilla fisken nissöga i Sverige oftast på motsatsen. Arten angavs förr av Lloyd⁹ som riklig i vissa delar av Vänern, medan andra författare har uppgivit arten som sällsynt.^{10,11} Idag har vi ingen uppfattning om beståndet, men troligen har det missgynnats av att vikarna blivit näringsrikare och vuxit igen med vass. Nissöga föredrar nämligen ett relativt rent vatten och missgynnas om det blir dåligt med syre i bottarna eller vikarna växer igen. Men nissöga tål ändå dåliga syreförhållanden. Det måste man göra om man skall vara nedgrävd i finsandig botten dagtid. Blir det riktigt ont om syre kan nissögat snappa luft vid ytan som sedan kan tas upp i blodet via tarmen. Tarmen kan alltså fungera som ett slags reservlungor. Genom sin förmåga att tåla varmt vatten med lite syre är den en

bra akvariefisk, men på dagen ligger den ofta nedgrävd i botten till skydd mot rovfiskar. Istället är den aktiv på natten och simmar runt och äter små bottendjur. Nissöga är alltså en akvariefisk för nattugglor. Nattaktiva bottenfiskar brukar ofta ha skäggtömmar, dvs ett speciellt utvecklat känsel- och smaksinne, och så har även nissögat (och laken).

De största individerna kan vara 12 cm, men vanligen är de mindre. Fisken är långsmal, nästan tillplattad från sidorna, och har kallats ormfisk i andra delar av landet. Den förekommer i södra Sverige, främst på den östra sidan med huvudutbredning i Mälardalen med Vänern, i ostkustens små åar och småländska höglandet med Vättern ned till Skåne.¹² Från nordvästra Europa finns den i ett brett bälte genom hela Eurasien bort till Japan.

Sik

Låt oss avsluta med en verkligt vanlig art i Vänern, men en art som det rått mycket förvirring kring – sik. Sikar är väldigt plastiska och anpassar sig till miljön. I en och samma sjö kan man se flera ”sikarter”. Ett tag trodde man att det fanns 72 arter sik i Sverige. Sikarna i Vänern har undersökts bland annat av Rosén¹³ och Freidenfelt,¹⁴ men framför allt av Svärdson¹⁵ och Svärdson & Freidenfelt.¹⁶ Svärdson bedömde att det fanns fem sikarter i Vänern, varav den så kallade sandsiken var vanligast. Den blir inte större än 0,5 kg och är ganska smal. Den kallades också gråsik, grönsik, skärsik, helgesik och halvnaabb runt sjön. Visst var det bra mat, men ingen riktigt bra fisk för rökning. Den intressantaste siken för rökning var den feta näbbsiken, även kallad fetsik och djupsik. Den blev ofta runt 1 kg, men exemplar på upp till 3 kg har fångats.

I Gullspångsälven och i dess mynningsområde lekte tidigare den berömda gullspångssiken (Amnehäradssik). Den var favorit på Karl den IX:s bord, men är kanske borta idag. Det verkar som den krävde strömmande vatten för sin lek. Siken blev nog förvånad när Gullspångsälvens huvudvattenföring leddes över i en

Detta är en sik, en art som kan variera sitt utseende betydligt. Stora ögon skvallrar om att detta nog är en form som lever djupt i mörka vatten och munnen verkar vara gjord för att plocka mat från botten. En sik som lever på att äta plankton nära ytan skulle se annorlunda ut.

Foto: Erik Degerman

1,5 km grävd kanal åt norr för att underlätta vattenkraftutvinningen i början på 1970-talet. Samtidigt började de gamla lekplatserna växa igen.

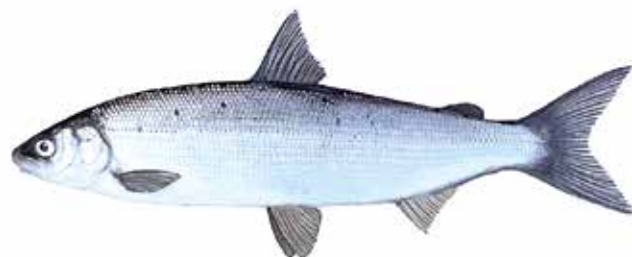
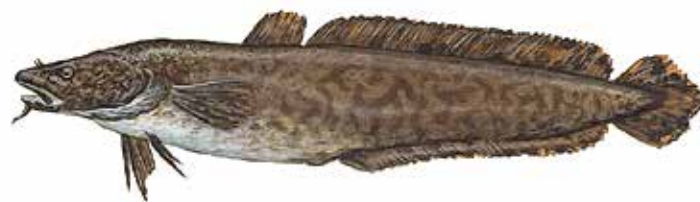
Idag anser vetenskapsmännen att alla sikar är av en och samma art men antar olika kroppsform och utseende beroende på hur de lever.¹⁷ Vissa lever bara på djurplankton (vattenloppar) och är smala, medan andra är feta och äter bottendjur (gärna snäckor) och ibland småfisk. De sikar som lever på stora djup har ofta större ögon än de som lever grunt. De som

lever på vattenloppar har speciella gälräfständer (små utskott på gälarna) som silar ur maten ur vattnet. Av 72 arter återstår således en, men en mångformig art vars utseende skvallrar om vad den ätit i livet och var den levt.

Referenser

- 1 Degerman, E. & Ekman, T. 2004. *De stora blå – fisk och miljö i våra fyra största sjöar*. Gullers förlag.
- 2 Degerman, E., Hammar, J., Nyberg, P. & Svärdson, G. 2001. Human impact on fish diversity in the four largest lakes of Sweden. *Ambio* 30(8): 522–528.
- 3 Tillhagen, C.H. 1996. *Vattnets folklore*. Sägen och folktro kring bäckar, älvar, sjöar och hav. Carlssons.
- 4 Folk rörelsearkivet Eskilsäter 1220:17, Anders Jonsson, Klöven, f. 1830.
- 5 Wahlström, B. 1966. *Det spökar på Vänern*. Lidköpings-Bygden, s 4–8.
- 6 Wahlström, B. 1967. *Vad är Käffa?*. Lidköpings-Bygden, s 7–8.
- 7 Svanberg, I. 2000. *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar*. Folklig kunskap om fiskar i Norden. Bokförlaget Arena.
- 8 Nordqvist, O. 1922. *Sötvattensfiske och fiskodling*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- 9 Lloyd, L. 1854. *Scandinavian adventures Vol. I*. Richard Bentley Publ. London. Även: Anteckningar under ett tjugoårigt vistande i Skandinavien 1855.
- 10 Cederström, C. 1895. *Wermlands läns fiskevatten*. Karlstad.
- 11 Lönnberg, E. 1905. Sällsynt fisk i Vänern. *Svensk Fiskeritidskrift*, 14(5): 159.
- 12 Svensson, M., 2011. *Nissöga*. Naturvårdsverket – Vägledning för arter.
- 13 Rosén, N. 1928. *Om de viktigaste sikformerna och om sikfisket i Vänern*. *Svensk Fiskeritidskrift*, 37(10): 91–93.
- 14 Freidenfelt, T. 1933. *Untersuchungen über die Coregonen des Wenersees*. *Internationale Revue der gesamten Hydrobiologie und Hydrographie*, band 30, heft 1–2: 49–163.
- 15 Svärdson, G. 1979. *Speciation of Scandinavian Coregonus*. Report Institute of Fresh-water Research Drottningholm, nr. 10".
- 16 Svärdson, G. & Freidenfelt, T. 1974. *Sikarna i Vänern*. Information från Sötvattenslaboratoriet, nr 10.
- 17 Kullander, S O. & Dellings, B. 2012. *Nationalnyckeln*. Ryggsträngsdjur: Strålfeniga fiskar. Artdatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Lake, Sik och Stensimpa. Illustration: Vänermuseet/Robert Bernhoft

Platsen, namnet och historien

LARS GÖRAN NILSSON

Platsen

– Vi hade höns och en gris, det var våra djur. Sen fiskade far och skomakade. Vi hade mycket fiskevatten till detta. Det var ju en glädje. Det blev inga stora inkomster men vi fick det i alla fall bättre undan för undan.

Sixten Leckström berättar om sin barndom på torpet Hästhagen under Lindholmen på Kålland. Han föddes 1921 i Lillesjö på Kållandsö.¹

För denna studie av fisket har vi valt att titta på fyra platser runt om i fiskeområdet. Platserna har i och för sig en gemensam historia, gemensam utveckling och gemensamma fiskevatten. Omständigheter, händelser, yttre påverkan och andra faktorer har lett till att människorna, som brukat platserna, av olika anledningar gjort olika val i sin näringsverksamhet. På så sätt är det intressant att på ett så pass geografiskt begränsat område, som Vänerskärsgården med Kinnekulle kunna jämföra olika delar av området och se vad som skapat de olika miljöerna, vilken historia platserna har. Vi låter Sixten Leckström fortsätta berätta om fisket vid Kävelstocken.

– Vi fiskade med ryssjor, vi barn fick vara med far och

ro så gott det gick. Far var envis, vi skulle ha ut massor med ryssjor. Vi skulle ju in i all denna vassen och naten som fanns. Där skulle vi ro in, allting fastnade på årorna. Vi orkade inte lyfta dom, utan vi fick hänga på. Han skulle skära upp en ränna, han stog i aktern med en lie och drog den längs botten. Sen samlade vi undan det och satte ryssjan där. Vi satte kanske en tre, fyra stycken efter varandra... Så höll vi på dag efter dag. (...) På våren, det var gädda och braxen. Sen på sommaren då fiskade vi med storryssjor... De var kolossalt stora de där ryssjorna. Då fiskade vi gös, gösen gick in vid den tiden, så vände han och gick ut när han hade lekt. Då fick vi vända på ryssjorna, vi fiskade åt bägge håll. Gösen var ju dyr, det var en fisk som vi aldrig åt hemma, den såldes. Vi fick äta skräpfisken.¹

Man kan i stora drag säga att det är några faktorer som skapar ett fiskeläge. Först borde tillgången till fisk komma, tycker man. Historiskt är säkert närheten till goda fiskevatten viktigare. Nog har fisk alltid funnits men den skall kunna fångas också. Man skall veta var fisken är under skilda tider, på dygnet och under säsongerna. Man har kanske inte alltid vetat detta rent vetenskapligt men man har traderat märken i tid och

rum, berättat generation för generation. Mycket av innehållet i berättelserna gällde faktiska kunskaper och observationer man gjort. Men i en del berättelser fanns mer av magiska föreställningar, tolkningar av företeelser man inte hade kunskap om. Sjörådet eller Sjöfrua som man sa i Vänern har varit den vanligaste figuren, att förklara det okända kring fisket och i sjön.

Människorna har under större delen av tiden vid den stora sjön varit begränsade av enkla båtar, redskap och haft att lita till sina egna kunskaper. Successivt har horisonten vidgats och i takt med den tekniska utvecklingen har man kunnat överkomma sina begränsningar. Motorer har inneburit att avstånden till fiskevattnen kan vara längre, det är lättare att leverera färsk fisk och viktigast, man har fått möjligheter till större fångster. På flera platser vid Vänern där man haft fiske som näring är hamnlägena dåliga eller obefintliga. Hamnar har inte varit viktigt förrän båtarna blev för stora för att dra upp på land för hand. De lätta sniporna av trä, som från början var det vanliga, drog man upp ensam eller på två man, beroende på om det var roddbåtar eller större laxbåtar. Lämningar som kan ha hög ålder är de så kallade länningarna eller båtlänningarna; rader av stenar, som löper ner i vattnet. Däremellan har båtarna dragits upp. Sådana hittar vi till exempel vid Brommösund på Torsö, och på Söckö vid Hellekis hamn. På Hammarö fortsatte man faktiskt att vinscha upp sina uttersnipor med inombordsmotor tills båtarna tjänat ut.

Närhet och tillgång till marknaden är en annan faktor, som gjort att fisket koncentrerats till vissa platser. I Vänern är Hammarö det tydligaste exemplet på hur de nämnda faktorerna samverkat på ett framgångsrikt sätt. Karlstad och tidigare det medeltida Tingvalla har erbjudit en avsättning för fisk på en daglig bas. Fiskevattnen har varit de allra bästa i sjön, där hammaröbönderna haft rätt till fiske strax utanför Klarälvens

utlopp sedan medeltiden. Avsättningen för Hammaröfisket har varit så god att flera fiskare länge kunnat fortsätta det traditionella fisket efter etableringen av den stora fabriken, Skoghall, på ön med tillgång till arbete och fast inkomst.

Faktiskt är det så att tack vare industrierna och de möjligheter till extrainkomster som erbjudits där, har fisket överlevt här och var. Skiftarbetet gav utrymme för en del sidoverksamheter. En rad personer med anställning vid Skoghall låg och uttrade under ledigheter, runt om i hela Vänern i flera veckor på somrarna. Arbetarna på pappersbruket i Skoghall hade egen hamn, Trumman, där de hade sina båtar och redskap.² På 1900-talet var det många som gjorde som djuröfiskarna från Gullspång.

– De pratade om en fabrik, berättar torskfiskaren Sten Andersson.³

I Gullspång fanns en elektrokemisk fabrik fram till cirka 1975. Arbetare där varvade ett fast arbete eller en säsongsanställning med fiske. När i princip varje hushåll senare kunde ha egen bil innebar det att man kunde få tillgång till biinkomster från ganska avlägsna arbetsplatser.

Fisket i Vänern har inte på något sätt alltid varit fritt, och är det inte heller idag. Det är markägarna som har rätt till vattnen närmast land, idag 300 meter ut. Allemansrätten ger möjlighet att fiska även där med handredskap, men inte med nät eller ryssjor till exempel. Så har det alltid varit och det har naturligtvis varit en begränsning för de som inte är markägare. Nu är det så att i verkligheten är bilden mer mångfaceterad. De flesta i bondesamhället före cirka 1850, när majoriteten av Sveriges befolkning bodde på landsbygden, hade tillgång till fiske som en del av försörjningen. Utgångspunkten i byarnas fördelning av tillgångarna var gårdstomten och dess storlek. Den gav måttet för gårdarnas del i bete, åker, skog, och mest intressant för detta arbete, i fiskevattnen.

De äldsta fiskevattnen i Vänern är de grunda sunden och vikarna, som till exempel mellan Otterstad och

Gustav Adolf Jonsson, Naven, Kållandsö plockar abborrar ur näten, 1940-tal. Foto: Vänermuseum

Läckö. Det område som idag är invallat och torrlagt, kunde vid vissa tider vara fullt med vatten. Liknande förhållanden fanns i det nu torrlagda området mellan Torsö och Fågelö, vid Ullersund och på andra håll. Ett annat område är den idag torrlagda viken, norr om Norra Kedums kyrkby på Källand. Vid kusten här har fisket varit så rikt att socknen kallats *Fiske-Kedum*.⁴ I viken i Kedum var det relativt lätt att fiska med enkla redskap och liknande förhållanden måste ha varit en viktig faktor för den tidigaste bosättningen runt Vänern. Fisk, slätter och bete på strandängar och jakt är tre saker som hör samman och som samverkar. I de grunda vattnen där djuren betar trivs fisken att leka och det grunda vattnet lockar fåglar, att jaga fisk och insekter. Vilda djur kan skapa dessa förhållanden men människan har också gjort det överallt där det varit möjligt. När varken naturlig eller kulturell påverkan på landskapet längre finns försvinner dessa miljöer.

Fisket

Det äldre samhället gav en viss garanti för dess invånare genom en uppdelning av naturens tillgångar, men det var också känsligt för förändringar. Det var ett statistiskt samhälle med närmast obefintliga möjligheter, för den som ville vidga horisonten och till exempel slå sig på fiske i en större skala. Redskapen man hade var anpassade för ett strandnära fiske och dessutom var inte heller vattnen utanför strandrätten fria. Fram till 1800-talets mitt hörde ”Den stora sjön” till kronan (staten), om man nu skulle få för sig att ge sig till ”utsjön”.

Hur mycket som fiskades i insjöarna i Sverige före 1920 är svårt att säga mer exakt. ”Angående det egentliga insjöfisket, dess omfattning och afkastning finns inga bestämda uppgifter,” skriver SCB 1895.⁵ Uppfattningen man får när man går igenom olika källor, till exempel SCB och Landshövdingens berättelser är att materialet är bristfälligt. ”Fiske idkas temligen allmänt af de länets innevånare som bo nära vattendrag. På flere ställen vid stränderna af Wenern bereder fisket

innevånarne en icke ringa inkomstkälla ...” I denna berättelse publicerad 1860 sägs också att länsstyrelsen (landsstaten), efter överenskommelse, beslutat om ”...afskaffande af tättbundne notar, nät och håfvar”.⁶ Mycket mer får man inte fram efter en genomgång av 1800- och det tidiga 1900-talets statistik, vad gäller insjöfiske.

Andra källor kan göra bilden av fisket mer mångtydig. Innehållet i citaten här ovan stämmer med uppfattningen att fisk från våra sjöar inte varit av större betydelse. Ibland hävdas att förhållandet var annorlunda under katolsk tid, då kyrkans män och kvinnor åt mycket fisk. Men att döma av den inte obetydliga importen av fisk, verkar de ha ätit mest sill och saltvattensfisk. ”Fiskets stora betydelse för folkförsörjningen och lokalisering av dåtidens så rikligt förekommande fasta fiskeplatser med dithörande anläggningar har berörts ytterst sparsamt i vår historiska litteratur.” Denne författare vill ge en annan bild av tillståndet för fisket under äldre tider. Bland annat hänvisar han till den stora mängden ”pålsparrar” man funnit runt om i landets vatten. Sanningen är att de är rester av anläggningar för fiske i stor skala, anser han.⁷

Många tecken tyder på att fisk är föremål för ett statustänkande idag och kanske har det varit så under mycket lång tid. Man anser, helt ologiskt, att det bara är vissa fiskar som kan ätas. Uppfattningen om vilka fiskar som är bäst har skiftat och kommer nog att skifta fler gånger. Det är inte omöjligt att man redan under medeltiden i städerna föredrog importerad fisk före den som kom från sjön intill. Detta har sedan fortsatt att präglats stadsborna medan majoriteten av landsbygdens befolkning hållit tillgodo med den ”egna” fisken. Kanske är det traditionen från hembygden som gjort att många stadsbor, inflyttade från landsbygden, i generationer fortsatt att köpa gädda, gös och lake av fiskhandlaren på torget?

Fisket gav fina inkomster under åren 1870–1900 och under 1930- och 1940-talet, det vet vi från Lurö. Lennart Lurén nämner att både hans far och farfar

Notfiske på silberget 2006. På bilden syns på land Boris Fröjd och i båten sitter Nils "Grejen" Axelsson.

Foto: Vänermuseum/Marcus K. Drotz

hade vardera två drängar hemma på gården under 1930-talet.

– Det var not som var aktuellt på den tiden. En 200 meter lång lina lades ut i en båge, sen spelar man iland den. Man har en stor strut som fisken hamnar i. Det blev mycket braxen, ca 1 000 kg i varje drag.⁸

I Landshövdingens berättelser för åren 1896–1900 nämns totalsummor för lax respektive övrig fisk, för Väner och Vättern. 159 personer har fiskat i sjöarna och fångat 12 140 kg lax 907 personer har fiskat upp 309 ton annan fisk. Dessa siffror gör det svårt att se några detaljer, som var och hur man fiskat och vilka dessa "personer" är.⁹

Kållandsö

Ännu finns en del grundare och inte invallade områden kvar i Väner, som varit och säkert är goda fiskevatten. På Kållandsö finns Fröfjorden där det mycket goda fisket kan utläsas på flera sätt. Ett mycket tidigt tecken är hållristningarna mellan Otterstads kyrka och viken. Liknande lämningar hittar vi ofta där människorna haft god odling och fångst. Då är vi nere i bronsåldern, den tid man anser att hållristningarna hör hemma i. Samma dryga tusentalet år under vilka bronssköldarna vid Fröslunda, lite söderut i Sunnersberg, lades ner i en grund och varm vänervik. Det sista fisket med isnot i Fröfjorden, 1937, var så märkvärdigt

att man filmade händelsen för eftervärlden.¹⁰ Vid viken ligger också Fiskartorpet under säteriet Senäte.

Fiskevattnen vid Kållandsö indelades förr i fem delar:

- Först kom ”Storsjöfisket” utanför skärgården, i ”Storsjön”.
- Den andra delen var Insjöfisket eller ”Sörsjöfisket” i Ullersund, ”Södersjön”, och framför allt utvidgningarna i sundet mellan Kållandsö och fastlandet; Fröfjorden, Vänsjösjön, Kävelstocken och Flarkesjön.
- Det tredje vattnet var ”Skärgårdsfisket” på väst- och nordkusten av Kållandsö.
- Som ett slags fiske för sig kan man räkna ”Sikfisket”, fångst av siklöja, som vissa tider bedrevs utanför ostkusten.
- Slutligen fisket i de riktiga insjöarna; Bysjön och Lillesjö, idag utdikade småsjöar på västra delen av ön.¹¹

Otterstad är något mer än Kållandsö, det märks på flera sätt särskilt i byn Sunnerby. Byns gränser går ner en bra söder om Ullersund. På samma sätt har Djurgården under Läckö mark på båda sidor sundet. De stora markägarna har tagit alla tillfällen i akt genom historien, att ta för sig av de nyttigheter som landskapet har erbjudit. Vid Skanstorpet på Kållandsösidan av Ullersund, intill Djurgårdens ägor ser vi ett sådant exempel. ”Uller Sund här ut innan fins 16 Katisse Stånd til Konggården Läckö”.¹¹ Vid bron har man skattat fisken med hjälp av hela 16 katsor! Läckö har utövat ett mycket märkbart inflytande på allt, inte bara på Kållandsö, utan i hela Kållandsbygden.

Man blir inte särskilt förvånad när man upptäcker att Fiskaregården, ¼ kronohemman, hört till Läckö

Namnet skrivs Swän Fiskarsgård 1715 och gården ligger i Filsbäcks by i Sunnersbergs socken. Gården ligger mitt uppe i en gammal bondby och inte alls nära vattnet.⁴ 1688 levde en Sven Svensson, fiskare, i Filsbäck och på samma sätt ser vi, som i Forshem, att fisket kunde vara så viktigt att en hel gård fick namn efter yrkesutövaren och näringen. Det är väl inte allt för vågat att anta att Sven fiskare bebodde Fiskaregården i Filsbäck.¹² Möjligen har Sven Fiskare haft som uppgift att se till och vittja katsorna vid Ullersund, men där fanns å andra sidan en torpare i Skanstorpet.

Liksom på Torsö och vid kinnevikssidan av Sunnersberg gavs fisket efter siklöja (sil) särskild hänsyn även i Otterstad socken, med hänvisning till den långa hävden.¹³

Vid fiskeriundersökningen 1899–1900 besökte man Hörviken:

... hvarest många s.k. fiskare äro boende. Några egentliga fiskare finnas dock icke på hela Kollandsö, ty de som sysslar med fiske, hafva alltid mer eller mindre jordbruk och äro vanligen arrendatorer eller torpare och hafva många af dem i yngre dagar varit skeppare på Wenern. (...) Fisknotarna, hvaraf vid Hörvik finnas fem, äro 80 a` 100 meter långa på hvardera armen, 10 a` 12 meter djupa i hugget, ... telnarna äro af hamplina, till flöten användas fyrkantiga barkbitar ... För att få noten att följa botten fästas vid nedre teln afsågade kohorn, inuti hvilka man fastkilar mindre stenar ...¹⁴

Till en not gick det åt mycket material, värdefullt även då det kostade mycket tid för tillverkningen. Delar av noten krävde tillverkning av lin men man använde också rötter, i de grövre tågen. Man kunde ta till lite av varje som lämpade sig, som gamla trossar eller annan lump, som revs i remsor. *Hörviken*, av fornsvenskans *Hör-* = 'lin' och skrivs 'Hörwika' 1702, är ett namn som minner om en äldre tids bruk av landskapet. Det är en plats med stark maritim prägel

Silfiske med not på Marberget. Till vänster Stig Strandroth, Bertil Strandroth, Sven Widell och Kurt Petrusson, 1958–1959.

Foto: Per-Olof Strandroth

fortfarande idag, där man förr troligen rötade och kanske även odlade sitt lin. Linet var mycket viktigt för tillverkning av garn till fiskeredskapen, innan bomullsgarn blev allmänt efter 1870.

Fiskaren

Det finns och har funnits många sorters fiskare i vårt land, men här är inte plats för en utredning av allt detta, vem som är yrkesfiskare och inte. Klart är att många fiskare och deras familjer generellt levtt enkelt och i fattigdom. Men alla har inte haft det så smått som de på öarna i Blekinge och Bohuslän. Där har

många haft fiske som den huvudsakliga och enda försörjningen. Den fiskande befolkningen i vänerområdet verkar i stort haft fiske som en av flera försörjningar.

Rapporten från undersökningen 1899–1900 anger ofta de platser där man fiskar, till exempel ”Wid Wiksnäsudde fiska fyrvaktaren med not.” För Källandsö sägs bara, vilket även gäller Sunnersberg, att de är 100 stycken och för många att räkna upp:

Från Degershufvud upp utefter Kollandsö och Stora Eken finnas omkring 100 fiskare, som dels äro torpare, dels hafva egna småställen. Alla dessa idka fiske

med not efter siklöja, men derjemte fiska de med nät och långref. I den nu ifrågavarande delen af Wenern, är det här det största och hufvudsakligaste fisket bedrifves. Afsättning för fångsten finnes i Mariestad och Lidköping samt hamnarna vid Kinnekulle. Hvad som ej kan försäljas saltas och torkas.¹⁴

Ottersten

Ser man bilder på fiskarna på Spiken under 1960-talet och tidigare så dominerar namnet Ottersten. Idag finns inte någon verksam yrkesfiskare med det namnet längre kvar på Spiken. Den förste med namnet Ottersten föddes som Anders Larsson på Ungegården i Gösslunda socken, en halvmil från Lidköping, år 1738. Han blir med tiden torpare i Årnäs och Nolängen under Läckö, slutligen bonde på gården Skog i Otterstad. Hans första hustru blir torpardottern Kerstin Persdotter Druus. De är goda representanter för vad som händer under andra halvan av 1700- och 1800-talet. Anders och Kerstin får fem barn som överlever födseln. Med tiden blir ättlingar till paret ingifta med en rad andra släkter på Källandsö, men slakten finns också runt om hela Vänern. De är fyrvaktare, lotsar, sjömän, fiskare och ibland något annat. Anders gifter sig ytterligare två gånger, men de äktenskapen verkar vara barnlösa.

Ett par fiskare på Spiken under 1900-talet med namnet Ottersten är Anton och Abel. De är barnbarnsbarnbarn till Anders och Kerstin. Anton och Abel och deras sju systrar föddes alla på lägenheten Vilansberg i Torp, Otterstad. Fadern Lage kom från Eken, skogvaktartorpet på Stor-Eken och modern Anna var dotter på stället i Torp.

Redan i andra generationen på Källandsö flyttar Jan Ottersten, född 1769 på torpet Årnäs och son till Anders och Kerstin, till Eken och blir skogvaktare

under Läckö. Han får i sin tur en son, den andre Anders, som blir den på sin tid kände "Månskenslot-sen" på Eken, på grund av sitt yrke och den kala hjässan. Denne Anders Ottersten får en son, Jan Fredrik, född 1828, torpare, skogvaktare och lots. Det enda grannstället på Stor-Eken, Gröneberg är det ursprungliga lotsbostället på ön. Jan Fredrik är farfar till Abel och Anton, födda 1899 och 1902. De lever som fiskare på Spiken till 1981 respektive 1976. Samtida i Spiken är släktingarna Sigfrid, Abel och Ivar, födda 1902, 1906 och 1909, som också fiskar. De är ättlingar till ett av Jan Fredriks syskon.¹⁵ Den några år yngre av de båda Abel var första delen av sitt liv sjöman men gick sedan iland och började fiska.

– Som jag tidigare berättat var far, farfar och farfarsfar fiskare. De hade gått därute på Eken. Det där hängde väl i blodet, kan jag tro. Jag kunde inte hålla på på båtarna längre, utan jag var tvungen att fara hem och fiska... Det var jag och min yngste broder, vi var tillsammans till att börja med. Sen byggde han sig en motorbåt och fiskade själv. Det gjorde jag också. Sen slog Per Nilsson och jag oss ihop några år som yrkesfiskare, säger Abel.¹⁶

De är av samma generation som skepparna och fiskarna på Torsö, som ägde de gamla sjöbodarna. De är bekanta med varandra efter att ha möts vid Djurö och kanske på ett och annat släktkalas.

Olika fiskare

Under 1800-talet bosätter sig en del människor på vissa mindre öar i Vänern, framför allt i Eskilsäters skärgård, söder om Värmlandsnäs. Här har inte funnits någon fast befolkning tidigare, men nu söker de sin försörjning på de magra ställena. Vithall är ett känt exempel, där det idag är svårt att föreställa sig hur människorna kunde skaffa sin nödortf. Förutsättningen måste ha varit ett gott fiske."...det man kallar guldåldern för lax kom runt 1875. Då byggdes det på varanda liten kobbe. Klövön, Hökö (bebodd tidigare), Gunnarsholmen, Vithall, Aspholmen och Kalvön.⁸

Ovan: Vithall, troligen 1955. Syskonen Gustav och Matilda Svensson framför sitt boningshus.

Nedan: Vithall, troligen 1955.

Foto: Olle Sundkvist

Någon har kallat våra yrkesfiskare för de sista jägar-
na. Jakten var årligen återkommande, för varje djurart
på sin speciella tid, då lagets medlemmar kom tillsam-
mans för utrustning och planering. Det var ett antal
medlemmar, inte enstaka personer som drog ut, så
också inom fisket. Källandsbornas långrevsexpedition-
er över Dalbosjön och torsöbornas fiske i socknens
vatten runt Djurö krävde en del planering. Barnen
fick börja med småfiske och hjälpa till så tidigt som
möjligt, som Sixten Leckström berättade. Man för-
står att notfisket varit mycket viktigt i fiskeområdet
och det krävde mycken träning.

– När jag var sex, sju år fick jag börja hjälpa till med
att ro. Det kallades att vara ”silhund”, att passa båten
när silnoten drogs. Man fick hjälpa till med enklare
saker, i 10-, 12-års ålder fick jag vara med och dra sil-
noten. Far ägde noten, han skötte den ena sidan och
jag och en äldre broder, Elof den andra sidan. Vi tre
var ett notelag, berättar Erik Hulander.¹⁷

Handlar det om tiden innan moderna material till
redskap var tillgängliga, så får man tänka sig linets
hela tillverkningsprocess; odla, skörda, röta, bråka,
skäkta, spinna och slå linor. Detta arbete engagerade
stora delen av den fiskande befolkningen i ett årslångt
arbete. När färden närmade sig föregicks den kan-
ske av flera dagars fångstförsök efter agnfisk, översyn
av båten och annan utrustning. En långrev över hela
Dalbosjön krävde kännedom om vattnen, vindarna,
väderstecken och Dalslands kust, där man övernat-
tade. Dagens höga tekniska utrustning har gjort att
fiskaren kan klara de flesta av sina uppgifter helt på
egen hand. Lennart Lurén på Lurö berättar om för-
hållandena tidigare:

– Jansson och Johansson på södra delen av Lurö var
4–5 personer i varje lag. På 1940-50-60-talet var
det ett intensivt fiske vid Djurö. Men efter vi fick
järnankare blev det lättare att klara sig själv i båten, då
var det ju bara att plocka fisken, 300 kg per dag är max
vad en man klarar av. Vi körde all fisk till Mariestad.⁸

Vad vi kallar yrkesfiskare har före 1800-talets slut

inte funnits alls i fiskeområdet. Det närmaste man
kommer är torpare med särskild plikt att fiska för går-
den, till vilket torpet hört. På samma sätt som dags-
verksskyldigheten var reglerad, olika för olika torp,
var fisketorpens leveranser avtalade. Han skulle
leverera en viss mängd fisk till godsägaren och kunde
behålla en mindre del till sitt eget. Det var på säte-
rierna, som Storeberg, Läckö, Traneberg och Källs-
torp, i Lidköpings kommun, vi hittar dessa torpare.
I Mariestads kommun har jag identifierat två stora
gårdar med fiskaretorp, på Sjöberg och Hassle Säby.
Vid Sjörsviken finns gården *Fiskaretorp* och grann-
gården Tegelladan, tidigare skattlagt som fiske, båda
hör till Forshem socken. Under Årnäs finns Funkes,
ett fisketorp. Säkert har det funnits fler fisketorp i om-
rådet, jag har begränsat mig till dessa som gått att få
fram med hjälp av olika kartor.

Fiskare på Storeberg

Från Storeberg finns en förteckning över de fiskered-
skap som fiskaren förfogade över, vilken visar på den
omfattande utrustning som då krävdes för ett fiske
under alla årstider och på stora vatten. ”Inventarium
å Fiskeredskap den 30 Nov 1826”: Två båtar och två
ekor. För vinterfisket fyra par gångbroddar. Långrev
med 700 krok. Ståndkrok för gädda. För laken 60
gamla ryssjor. 50 nya ryssjor till annan fisk. Till not-
fisket fanns en stor uppsättning redskap: ”Stor not,
grund not, Löjenot, och Elfnot...”. Sistnämnda för
Storebergsån kanske. Till notfisket hörde också notbå-
gar, stänger, slädar och dragge, ett redskap med vilket
man kan fånga in saker i vattnet. I det grunda vattnet
närmast land stod katsor, att döma av en håv och en
käxe, en fångstkrok, lämpliga för vittjning av dessa.
Ljusterfisket, som varit så vanligt överallt, brukades
även på Storeberg.

Sven Larsson i båt med gädda.

Foto: Vänermuseet

Från tidigt 1900-tal blir fisketorpären på Storeberg anställd på godset.

– Här på Storeberg fanns två anställda, en hette Wedebrand och en hette Larsson, de bodde i samma hus nere vid Sannorna. (...) Dom hade det så ordnat att dom hade ryssjefiske och nätfiske, gården höll med redskap och båtar. De band ryssjor och nät om vintrarna och de fiskade lite med lakeryssjor. På våren hade de omkring 400 ryssjor ute. (...) De kunde få upp till 3 000 kg gädda. Så hade de nätfiske lite längre ute i sjön på sommaren.¹⁸

Wedebrand var Oskar från Järna i Rackeby socken och Larsson var Linus, far till Sven Larsson den siste gårdsfiskaren på Storeberg.

– Det fanns två fiskare före far, en hette Hansson och

en Sandström. Hansson slutade 1910 och Sandström 1915, berättar Sven Larsson, född 1917.

Fiskarna hade ett kontrakt där de behöll var sin fjärdedel av fångsten och gården fick den andra halvan. De första åren fiskade Sven med fadern och fortsatte sedan på samma sätt som sina föregångare.

– Men sen ville inte ägaren ha det så längre, han ville arrendera bort fisket och då fick jag hyra bostad. Arrendet var 1 500 kr/år, 1954.

– Det var ett skapligt fiske får jag säga och intressant, men ekonomiskt gav det ju inte så att en var riktigt nöjd.

– Som barn tyckte man inte särskilt mycket om fisk... Vi tog ut den prima fisken, den fick vi betala till gården och då blev det att man åt en del skräpfisk. Det var

brax och mört, det var fin smak på braxen. De fiskade brax och sålde också, jag var till och med far en gång med häst och vagn ute i bygden och sålde braxen. På den tiden kostade braxen 20 öre kilot. Jag tror att det var sist på 1920-talet, berättar Sven Larsson.¹⁹

Från traditionellt till modernt

Hela det traditionella samhället förändras i en aldrig tidigare skådad fart och så genomgripande, som det gör under tiden 1750–1850. Förändringar i befolkningstillväxt, ekonomiskt tänkande och med detta sammanhängande politiska rörelser gör att allt vänds upp och ner. Den dominerande näringen, jordbruket, som varit hela fundamentet för vårt samhälle, jordbrukssamhället, blir det som måste förändras först, då det är basen i hela ekonomin. De liberala idéer som kännetecknar dessa år har som mål att bryta alla gamla strukturer som hindrar en fri näringsverksamhet och handel och ge den driftige mannen fria tyglar. 1700-talet är början på något nytt i europeisk historia, människan hamnar i centrum och det av Gud givna ifrågasätts. Liberalismen påverkar hela samhället och så även teorierna kring vilka ekonomiska medel som är nödvändiga i den nya tiden och vilka krafter man bör utnyttja.

... jordskiftena som en del i en kommersialisering av samhället i stort. (...) att övervinna vissa i det förkapitalistiska samhället inbyggda hinder för att denna kapitalism skulle kunna växa fram. Hindren var av äganderättslig, organisatorisk och teknisk typ. De viktigaste hindren var de av äganderättslig natur. Hinder av denna typ motverkade jordägandets koncentration och individualisering. Byakollektivet är ett bra exempel på ett sådant hinder.²⁰

Fiske med isnot vid Bösshamn, 1937. Från vänster: Axel och Erik Karlsson, Albin och Anton Karlsson, Sten Strandroth.

Foto: Vänermuseet/original privat ägo

Flera skiftesreformer genomförs, den mest långtgående från 1827 och under en stor del av 1800-talet. Man har kallat det för bysprängning när laga skiftet tvingar tusentals gårdar i landet, att till och med flytta husen ut på gårdarnas marker. Naturligtvis innebär detta stora förändringar i det traditionella livet i de täta och ibland stora gårdssamlingarna. Men det betyder inte att allt gammalt upphör att fungera, utan de hävdvunna rättigheterna och skyldigheterna består. Det är fortfarande markägarna som innehar rätten till fiske och annat på byarnas marker och vatten. Däremot läggs markerna samman till större enheter, som brukas mer enskilt av varje gård.

För fiskets del ser man redan 1748 exempel på den nya tidens tänkande. I maj detta år utkommer ”Förordning angående Fiskeriernas uphielpande i riket”.

Näringslivet i Sverige led av en allt för stor import av både spannmål och många andra varor. För Sverige var obalansen mellan värdet av importerad och exporterad fisk under frihetstiden (1718–1772) närmast förskräckande. Stora summor betalades för importerad fisk, medan exporten var närmast försumbar – både i form av värde och kvantitet.²¹

Det var allvarligt att utvecklingen var dålig inom så viktiga näringar. För Västergötland, med de helt dominerande näringarna jordbruk och boskapsskötsel, har fisket med stor säkerhet alltid varit endast marginellt. För att ”upphjälpa” situationen i riket stadgades genomgripande förändringar .

... huruledes fiskerierne i skärgårdarne och wid hafsbanden ganska mycket eftersättas, samt på fläste ställen aldeles icke warda önskade: Och Wi förthenskul funnit Oss föranlätne at vara omtänkte (redliga, förf. översättn.), på hwad sätt these fiskerier så wäl til Rikets i allmänhet, som hwars och ens enskilt therunder beroende förmon, måtte blifwa uphulplne (hjälpta).²¹

Linnés resor skall ses i detta sammanhang, han utforskade vad för ”nyttigheter” som fanns inom landet och hur man hittade dessa.

Livet i det gamla bondesamhället var funktionellt men i stort oförändrat sedan århundranden. Gemensamheten var naturligtvis en styrka vid de arbetskrävande perioderna i jordbruket, i fiske och jakt, men kunde också upplevas som en börda och ett tvång av en del människor. Möjligheten att arrendera ut både gårdar och fisken fanns men ägandet och strukturen, med de invecklade bruksreglerna var bestående.

I:mo (primo), Skal hwar och en wara efterlätit, at hålla Fiskare, och the som sielwe icke äga strand, måge (må) öfwerenskomma med strandägaren om plats för Fiskarens hus, så Fiskaren niuta samma rätt och frihet, som wore the i husbondens egit bröd.²¹

Man skall alltså välkomna andra än de egna och till och med främmande människor, att komma till byns utmark. Där skall den nya fiskaren, på ett sätt liknande roteknektens, hjälpas till bostad.

Det har diskuterats hur stor inverkan förordningen fick, marginellt när det kommer till vårt område, men den kommer mycket lägligt för Bohusläns del. 1747 räknas som starten på en av de största sillperioderna landet upplevt i historisk tid, och den varar ända till 1809. Under tiden uppstår hela samhällen i landskapet. ”II:do, Eho (Den), som sig angifwer, at wilja inrätta Fiskerier, Ware närmast til the Kronolägenheter, som finnas ledige. Och til Fiskeriets anläggande äro beqwäme; ...”.²¹ Möjligen kan vi här söka några nya fiskare under andra halvan av 1700-talet, i socknarna vid Vänerns södra kust.

Arvet från 1700-talet

Här finns ett svenskt, regionalt perspektiv, på så sätt att ett antal viktiga områden granskas; nämligen tidens uppfattning om skärgårdslandskapets förutsättning för ett lönande fiske, den fångade fisken och då

särskilt förekomsten av olika fångade arter och relationerna mellan dessa, något om anförda omständigheter till fiskelyckans växlingar, den fångade fiskens hantering, hur fiskebåtarna byggdes och tillverkningen av nät och fiskeredskap, fiskekärlens tillverkning, hur fisk förekom som handelsvara – kvantitet och ersättning, antal fiskare och etablering av bolag och tidens tänkbara åtgärder för att förbättra och utveckla fisket.²²

Det låter mycket bekant och modernt, en känsla man ofta får av 1700-talets texter om olika ämnen. Inte minst så när det handlar om resursutnyttjande och det är inte för djärvt att påstå att den svenska staten, som vi känner den under de senaste 200 åren, formas under denna tid.

Ett landskap av namn

Jag har valt att utifrån kartor från olika tider försöka ge liv åt en äldre tids landskap, låta det växa fram med hjälp av ortnamnen. Många av namnen används än idag men vi vet inte alltid vad de står för längre. Vad gäller fisket skall den som söker finna en särskild kategori ortnamn vid vänerstranden. Det är namnen som människorna som levt här gett åt platser och traderat; namn på platser med gott fiske, platser där fiske med exempelvis not varit lämpligt och till och med platser där fisket varit dåligt. Namnen visar också på platser där människorna haft sina fiskebodas och hängt sina nät.

Ortnamnet orienteras geografiskt till närmsta vatten eller annat av betydelse för ämnet, inte fastighetsbeteckningen. Konsekvent anges sockennamnet följt av sn (socken), för att ge möjlighet för den som önskar att själv forska vidare i arkiven. Sockennamnet är den topografiska angivelse som brukas i de flesta kulturhistoriska sammanhang. Socken är en äldre administrativ enhet, som motsvarar de första kommunerna. Det är också en kyrklig enhet som i huvudsak motsvarar de äldre församlingarna.

Krake byggd utanför Vänermuseet, Lidköping, i samband med en vuxenutbildning 2010.

Foto: Vänermuseet/Robert Bernhoff

Skaven

Idag är det ett begränsat antal platser vid sjön som vi kallar fiskelägen, men för några hundra år sedan var det många. Skaven ute på Källandsö är idag en plats med tät bebyggelse av sommarhus, terrängen är gemensam med hela norra delen av ön, som varit byarnas utmarker med betande kor. Men namnet *Skaven*, eller *Skagen* som det heter på Hammarö, berättar om att här hade befolkningen på nordvästra delen av Källandsö enkla bodar eller krakar, de höga redskapsskjulen med branta vasstak. Vi vet inte hur långt tillbaka man byggt krakar. Inte heller känner man till utbredningsområdet för byggnadstypen.

Idag kan man bara se krakar på Källand och Källandsö. Erik Vederbrand berättar om hemmet, torpet

Spårö huvud under Lindholmen, Strö sn. Beskrivningen är säkerligen giltig för de flesta torpen vid sjön, förutom krakarna möjligen.

– Sen fanns det vasskrakar, ett par stycken låg bakom lagårn, i backen, det var en större och en mindre. Där förvarades redskap. Tidigare fanns även en vasskrake nere vid sjön, den användes till vedbod men revs när far flyttade det gamla svinhuset dit. Så fanns det en gammal timmerbod nere vid sjön, den låg intill fiskeboden. Bakom den låg isbingen.²³

Skavudden skrivs första gången, 1655, *Skapenäs udde* och något senare *Skopenäs udde*. Förklaringen till detta namn tar oss långt tillbaka och långt från denna karga udde. Som så ofta i vänerområdet har ortsnamnen och också språket i området mycket gemensamt

August och Mandus Fröjd ror ut för notläggning cirka 1945.
Foto: Bengt Lindahl

med norska dialekter. I Dalsland finns till exempel ett *Skåpenäs* i Laxarby socken. Men vi måste längre bort, till fornhögtyskans *shof*=`lada, skjul', och därifrån är steget inte långt till engelskans *shop*. Motsvarande ord i nutida högtyska är *Schuppen*=`skjul, lider'. *Skagen* och *Skageneviken* på Hammarö, är bara dialektala varianter av namnet *Skaven*.

Betydligt vanligare är namn med förledet *Bod-*, dem hittar vi i olika varianter runt hela Vänern. I Dalsland är till exempel *Bodane* och andra sammansättningar med mycket vanliga. Alla har kanske inte med fiske att göra men ofta ligger de vid vatten. I det undersökta

området hittar vi bara ett *Bodarna*, i Tådene socken på Kålland, och det är osäkert om det har med fiske att göra. Platsen är vid vägen mellan Norra Kedum och Tranum, flera kilometer från Vänern och inte ens nära Storebergsån. Längre österut finns ett par *Boda* och några namn med förledet *Bor-*, men mer om det senare.

Fisk-namn

Namnen av intresse inom fiskeområdet är av en annan karaktär än i Dalsland. Det kanske visar på kulturella och historiska skillnader. Ortnamnen vid Vänern är ämne nog för en egen bok. Här tas bara upp några exempel som klart visar på var fiske bedrivits och var fiskarbefolkningen levat. Sammansättningar med *Fisk-*, som till exempel *Fiskartorp*, finns på följande platser i Mariestads kn (kommun): *Fiskartorp*, Björsättersviken, Björsäter sn. *Fiskaretorpet*, Säbyviken, Berga sn. *Fiskarsbacke*, vid Hasslebäcken, Hassle sn. *Fiskalösen* (dåligt fiske), Sjötorp, Lyrestad sn. I Götene kn hittar vi: *Fiskaretorpet*, Sjöråsviken, *Fiskaretorp*, Årnäs, båda Forshem sn. Slutligen i Lidköpings kn ligger: *Fiskartorp*, Nore, *Fiskartorpet*, Fröfjorden, båda i Otterstad sn. *Fiskartorpet*, Källstorp, Örslösa sn. *Fiskaretorpet*, Lunden, Mellby sn, platsen ligger några kilometer från Kedum och Vänern. *Fiskaregården*, Filsbäck, Sunnersberg sn. *Fiskaregården*, Kedumstorp, Norra Kedum. *Fiskeviken*, idag en sankmark, Flarken, Strö sn.

Jordbrukarens förnämsta fiskeredskap

Noten är sålunda och har alltid varit jordbrukarens förnämsta fiskeredskap. Ju starkare jordbruket upptar sin utövers tid och intresse, dess mer försvinner denna urgamla och intressanta fiskemetod.²⁴

Fisket med not är urgammalt, och levde kvar länge i fiskeområdet, vilket visas av att det regleras i en rad äldre lagsamlingar. Följande är hämtat från Södermanlagen, 1327. ”Nu vilja män, som själva äro fiskevattenägare, iordningställa ett notlag men andra av ägarna till fiskevattnet vilja det icke ...”²⁵

Del av karta över Leksbergs sn med kastor. Geometrisk avmätning, 1686. Lantmäteriet, 16-LEE-1. OBS de zick-zack-formade symbolerna vid Gummersta- och Nyängsviken. "Mariholms Kastor".

Namn med för- och slutleden *Not-*, *-varp* och *-kast* finns på en rad platser och visar omfattningen av denna förr mycket utbredda fiskemetod, inte minst i södra Väneren. I Mariestads kommun hittar vi följande: *Notakullsbacken*, *Bodaviken*, *Noteskär*, *Onsö*, *Notäng*, *Tranvik*, *Notudden*, *Kalvö*, *Notö*, *Kalvö*, *Varpholmen*, *Djurö*, *Nykast*, *Kalvö Österön*, samtliga *Torsö* sn.

Götene kn har ett par: *Nyvarp*, *Årnäs*, *Forshem* sn, och *Ladkastet*, *Sjöråsviken*, nära *Fiskaretorpet*, men i

Österplana sn. *Kast* syftar på en plats där noten kastas, dras.

Lidköpings kn uppvisar en rad namntyper: *Notudden*, *Udden*, *Noteboden*, *Ekeliden*, *Tvärvarpsholmen*, *Ekens skärgård*, *Kassvikevarpen*, *Flarken*, *Laxvarpet*, *Ekens skärgård*, samtliga *Otterstad* sn. *Åvarpet*, *Öredalsån*, *Sävare* sn. *Twätthallsvarpen*, *Kävelstocken*, *Strö* sn. *Valnot*, en vik, *Lindön*, *Rackeby* sn. På *Lill-Eken* i *Ekens skärgård* finns en liten vik med det

mycket talande namnet Gäddesvepan, en förkortning av 'Gäddesvepeviken'. I beskrivningen anges det som ett "litet notvarp", ett av all de varp eller notkast fiskarna brukat runt Kållandsö.

Katsor

En annan typ av namn med anknytning till fisket vid Vänern är *Kars-*, *Kass-* *Katse-*, som alla syftar på samma sak men med olika dialektala varianter. Samma plats kan till och med ha olika varianter av namnet. Ett säkert exempel på detta är *Katsemossen*, Älgårås sn, som också kallas *Karsemossen*. Här har vi att göra med ett fiskeredskap och metod, med en mycket stor spridning i området. *Katsa*, *katsor*, har använts mycket långt tillbaka i hela landet och i synnerhet även i Vänern. Se arkeologiska belägg på katsor och bild i kapitel 9, *Arkeologi och fiske*. Vi hittar också katsor på äldre kartor och beskrivningar. Lämpliga platser för katsor har varit grundare vatten, med vattendjup på cirka 2 – 4 meter.

Sumpgården var så hög att den räckte en man till bröstet, om han stod i en eka bredvid den... De torde nära en mansålder ha varit ur bruk, ock de äro få, som minnas om dem (1939).¹¹

Katsorna har funnits på många platser utöver de som lever kvar i namnen. I Mariestads kommun har vi ortnamnen: *Karsviken*, Viksnäs, Björsäter sn. *Kasseviken* och *Kassevikudden*, Onsö, Torsö sn.

Lidköpings kn: *Karsviken*, Flarken, Otterstad sn. *Kassviken*, *Kassviksäng* och *Kassvikssjön*, Kävelstocken, Strö, sn. *Kassvikssjön* är ett annat namn på Kävelstocken, vilket säger en del om det goda fisket här. *Karsö*, Källstorp, Örslösa sn. Endast en del platser har fått namn efter detta fiske, kanske för att de varit speciellt goda fiskeplatser. Vid Skanstorpet, Ullersund, anges 16 katsor, "Uller Sund härutan (?) med 16 Katisse Stånd til Konggården Läckö" på en karta från 1729 över Skanstorpet.²⁶

Alla de katsor som stått utanför både Mariestad och Lidköping har inte gjort sådant avtryck i ortnamnen, såvida inte namnet *Katthavet* har med saken att göra. Vad som tyder på detta är att *Kassviken* vid Spårön skrivs *Kattviken* i ett sjökort.²⁷ Sjön har gått in ända till *Katthavet* även i Lidköping en gång i tiden. Kanske har det varit så i alla städer, som i Karlstad. Där bildades ett fiskareskrå 1639. Skråets medlemmar rensade notkasten och brukade olika redskap, not, nät, ryskor (ryssjor), fiskgård, *katissor*, såtfiske, långrev, ljuster och mete.²⁴

Åmåls innevånare i den lilla staden var en gång i tiden starkt beroende av fiske. Stadens vapen har till och med en fisk under bilden av kyrkan. Linné skriver under 26 juli 1746:

Fisk fångas mer i Åmål, än vid någon annor stad vid Vänern; ty begåvo vi oss neder åt stranden, i tanka, att få några sällsynte fiskar, men kunde dock icke fånga några synnerliga, fast folket nämnde åtskilliga, som vi önskat få se.²⁸

En språkforskare har försökt att komma enkelt undan med namnet *Katthavet*; "Här var förr en damm, i vilken man brukade dränka kattungar."²⁹ Namnet är vanligt både i östra och västra Sverige, till exempel finns i Gnesta kommun i Södermanland en utdikad sjö med detta namn, vilket möjligen stärker teorin om ett grunt vatten lämpligt för katsor.

Det som motsäger tanken på dränkta katter är bland annat namnets spridning. Visserligen har vi alltid haft katter men vi har inte haft någon direkt nytta av dem, vilket är ortnamnens primära funktion. De skall visa på naturens beskaffenhet och var det är lämpligt med katsor till exempel. I fiskeområdet finns några andra platser där ortnamnet innehåller *Katt-*, *-katt*, varav *Kattedammen* utanför Götene tätort är en. I Lidköpings kommun finns också *Kattedammen*, mellan några holmar norr om Degeberg, Rackeby sn, vid Dalbosjöns kust. I Rackeby skärgård hittar vi också

Katten, en holme vid Skrattefjorden, där namnet möjligen syftar på den ringa storleken.

Ytterligare norrut vid samma kuststräcka finns ett *Kattefjorden* vid Brändaholme, Otterstad sn. Vad som skulle påminna om en katt i de båda *Kattedammen* och *Kattefjorden* är svårt att se. Det sistnämnda ligger dessutom i närheten av *Fiskartorp* under Traneberg, Otterstad sn, vilket möjligen tyder på att här stått redskap. Sanningen kan vara att det är storleken som gett namnet även här. Djupet i *Kattefjorden* är inte allt för stort, vilket gör att en undersökning av botten på platsen skulle vara spännande. Kanske sticker här upp pålar efter fiskegårdarna ännu, det gör det i alla fall på många ställen vid Vänerns kuster.

Stegelgårdar

När notar och nät var av lingarn, hampa och bomull var torkningen mycket viktig, för att förhindra att röta uppstod. De platser där redskapen hängt upp har olika regionala namn, som gistvall på Ostkusten och Gotland. Här är det äldre lokala, regionala namnet stegelgård, av Stegel- = 'stege' i västgötsk dialekt. Stegelgården eller Stägel-, Stägle- var en öppen yta med stänger med klyka eller tvärså upptill. Vi hittar en rad sådana ortnamn runt om i de tre kommunerna.

Mariestads kn: Steglan, Dillö, Stegelviken, Brommö, båda Torsö sn. Stegelvik, Viksnäs, Björsäter sn.

Götene kn: *Stäglevik*, Västerudden, Forshem sn.

Lidköpings kn: *Stegelsberget*, i närheten av Svart-hallsviken, Strö sn. *Stegelstadbergen*, närmaste del av Väneren är Sjövik, Friels sn.^{30, 31}

Så växer ett svunnet landskap fram igen. Vi kan urskilja var de bästa notdragen varit och var katsorna stått. I närheten har man bott och levat och ibland haft fiskeläget strax intill.

Plockning av silnät i Botten. Holger Karlsson, Mandus Fröjd, Adina Fröjd och August Fröjd. Sittande: Alice Karlsson med sonen Claes samt Hilda Fröjd, cirka 1945.

Foto: Vänermuseum/Bengt Lindahl

Referenser

- 1 Sixten Leckström, f 1921, Lidköping. Intervju 1989. 5M16 U 1989:2. Vänermuseum.
- 2 Lennart Ekengren, museichef på Hammarö. Muntlig uppgift, 2012.
- 3 Sten Andersson, Torsö. Intervju Björn Ohlsson. Vänermuseum, 2012.
- 4 Lundahl, I. (red.). 1963. *Ortnamnen i Skaraborgs län. del VIII Källands hd. Kungl ortnamnskommittén*. Uppsala.
- 5 Degerman, E. & Ekman, T. 2004. *De stora blå: Väner-Vättern-Mälaren-Hjälmaren*.
- 6 Kungl Maj:ts Befallningshafvares 5-årsberättelser. Näringarna. 1856-60.
- 7 Lundin, E. 2003. *Sverige i kartskisser och texter*. Stockholm. s 425-427. Tillgänglig från: http://www.riksarkivet.se/Sve/Publikationer/Files/Eliz_Lundin-Sverige_i_kartskisser_och_texter_fr%C3%A5n_1550-talet.pdf. Åtkomstdatum 20121110.
- 8 Lennart Lurén, f 1915, Lurö. Ljudinspelning Sune Westerberg och Cecilia Pärn (1977). Finns tillgänglig i Vänermuseets arkiv.
- 9 Kungl Maj:ts Befallningshafvares 5-årsberättelser. 1896-1900.
- 10 ULMA 35754:1. Uppsala landsmålsarkiv.
- 11 Jonsson, T. 1939. Vänerfisket vid Källandsö. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Norstedts. s 55-108.
- 12 Mantalslängden Sunnersbergs socken. Göteborgs landsarkiv – GLA.
- 13 *Fiskestadgar för Väneren*. Fiskerinämnden för Väneren (ca 1960).
- 14 Wahlberg, V. 1901 Fiskeriundersökningar i Väneren 1899-1900. Nyutgåva från *Information från Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm 1974: 7*.
- 15 Boström, L. 2000. familjenbostrom.se. Täby. Tillgänglig från: <http://familjenbostrom.se/genealogi/vastergotland/>. Åtkomstdatum 20121110.
- 16 Abel Ottersten, f 1906. Spiken, Otterstad sn. Intervju 1991. 5M16 U 1991:10. Vänermuseum.
- 17 Erik Hulander, f 1912, Lidköping. Intervju 1985. 5M16 U 1985:87. Vänermuseum.
- 18 Sven Persson, f 1919, Storeberg, Tädene sn. Intervju 1990. 5M16 U 1990:3. Vänermuseum.
- 19 Sven Larsson, f 1917, Sjölidén, Friel sn. Intervju 1990. 5M16 U 1990:4. Vänermuseum.
- 20 Gunnarsson, T. 2004. *Laga skifte i Skrubby - Jord och befolkning 1825-1845*.
- 21 Kongl Ma:ts Förordning angående Fiskeriernas uphielpande i Riket. 10 Maji 1748.
- 22 Awebro, Kenneth. 2008. *Ett bottennapp för Sverige – fisket vid mitten av 1700-talet*.
- 23 Erik Vederbrand, f 1908. Lidköping. Intervju 1983. 5M16 U 1983:33. Vänermuseum.
- 24 Klein, E. 1931. Notdragning. I: Erixon, S. & Wallin, S. (red.). *Svenska kulturbilder*. AB Skoglund's Bokförlag: Stokholm. 255 ss.
- 25 Karlsson, K-H (utg). 1904. *Södermannalagen: efter Cod. Havn*. Ny kgl. Saml. 4:0 N:o 2237.
- 26 Karta, Geometrisk Delineation. 1729. Lantmäteristyrelsens arkiv. Lantmäteriet.
- 27 Sjökort över Väneren. 1866.
- 28 *Carl Linnaei Västgötaresa år 1746*.
- 29 Sven Friberg. 1928. *Uppsala Landsmålsarkiv*. Tillgänglig från: http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s2rx001/307121b1/p4/0000210a.pdf. Åtkomstdatum 20121110.
- 30 Lundahl, I. (red.). 1950-81. *Ortnamnen i Skaraborgs län*. Del V Kinne hd, del VIII Källands hd och del XI Vadsbo hd, södra delen. Kungl ortnamnskommittén. Uppsala.
- 31 Lundahl, I. (red.). 1970. *Ortnamnen i Skaraborgs län*. Del XVII Naturnamn. Uppsala.

Spiken – fiskeläge och turistmål

BJÖRN OHLSSON & LARS GÖRAN NILSSON

Spiken

Med sitt centrala läge i sjön och den unika hamnen, som fiskarna sköter tillsammans, är det inte konstigt att Spiken är Vänerns största fiskehamn och enda egentliga fiskeläge. Den långa och starka fisketraditionen på Källandsö och goda vägförbindelser har också bidragit till utvecklingen. Sedan den nya hamnanläggningen stod klar 1980 och fiskarna började satsa stort på förädling, försäljning samt café- och restaurangverksamhet har Spiken också blivit ett välbesökt turistmål. Spiken ligger vid Spikefjorden, en skyddad fjärd innanför öarna Stor- och Lill-Eken, längst norrut på Källandsö. Två kilometer före Läckö slott svänger man till vänster in på den tre kilometer smala och slingriga väg som leder ner till samhället. Under en dryg månad på sommaren är det trångt med alla husbilar, husvagnar och vanliga bilar som skall ta sig ner till hamnen, där besökarna går omkring bland bodar och affärer för att handla och smaka på det som bjuds. Resten av året är vägen fullt tillräcklig för de 74 bofasta invånarna i Spiken¹, samt sommarstugeägare, fiskare, båtägare och andra besökare.

Ny butik och café

En solig fredag i september är det gott om plats på de båda parkeringar som ligger vid foten av Spikudden, där själva hamnen ligger. Byggnaden närmast parkeringen, Fyren, inrymmer *Emeli's butik & café* och en utställningslokal för konst och konsthantverk. Huset tillkom så sent som 2005 på initiativ av hamnföreningen.

På uteserveringen sitter två män och äter räksmörgås. Vid småbåtshamnen på den östra sidan, som också har en gästhamnsdel, håller en båtägare på att ta upp sin segelbåt med hamnkranen. Här ligger också slipen med sin slipvagga, som tillkom vid hamnutbyggnaden 1980 för att kunna ta upp större båtar. Bredvid har Navens Skärgårdskryss sin brygga.

Längre bort på den östra sidan har Kai Bengtsson på *KB Fisk* öppet för försäljning av rökt sik med mera. Inifrån en bod hörs ljud av byggverksamhet och vid en annan av bodarna står fiskaren Ulf Svanberg och lackar en dörrpost. Han har redan tagit upp de flesta gösnaäten. Blåsten är besvärlig på hösten. Så här års är det lugnt och stilla i hamnen. Fiskebåtarna ligger förtojda bakom sjöbodarna.

Restaurang Sjöboden i Spiken 2012. Köket i den borte änden av byggnaden är inrymt i den gamla isladan, den äldsta byggnaden i hamnen. Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

Restaurang Sjöboden har dock fortfarande öppet, klockan 12–16 måndag–fredag. Här serverar ägaren själv, Petter Nordgren, dagens lunch, varmrökt fjordlaxfilé med löjromssås, sallad på äpple & valnötter samt kokt potatis, för 175 kronor inklusive dricka och kaffe, till några gäster i den nybyggda delen av restaurangen. På en vägg hänger flera diplom från White Guide, Munkänkarna och Västsvensk Mersmak, som bevis på att krögarens ambitioner har slagit väl ut. Köket och den inre delen av restaurangen ligger i det som var den gamla isladan, den äldsta byggnaden i hamnen. Under ett tjockt lager med sågspån förvarades här isblock, som hade sågats och tagits upp ur sjön under vintern. Sedan hade man is under hela sommaren. Två

meter upp på ladan fanns en lucka, dit man klättrade upp och hämtade is på morgonen när man skulle ut på sjön. I början av 1970-talet byggde fiskarna en ny islada av betong, som också finns kvar, men ett decennium senare var det slut på detta slit. Då skaffade man elektriska frysar i stället och frös vatten i långpannor. På 1990-talet köpte hamnföreningen en stor ismaskin, som klarar av att göra mer än tusen kilo is per dygn och som förser alla Spikenfiskare med den is de behöver.

Färgning och tvättgrytor

De enda byggnader som fanns i hamnen i början av 1900-talet var den gamla isladan, byggd i skiftesverk,

och några vasskrakar, små enkla sjöbodar med sina karakteristiska branta vasstak. På 1940-talet tillkom några nya fiskebodar i trä och ytterligare ett par på 1950-talet, däribland Stig Nordgrens på hamnens västra sida.

Det fanns två platser för färgning och impregnering av bomullsnäten. Vid berget mellan östra och västra sidan fanns ett kokeri med två ugnar för värmning av vatten. Där den gamla tändkulemotorn står uppställd i dag fanns en öppen spis med en stor gryta, som också användes när näten skulle behandlas med varmt blåstensvatten – kopparvitriol och blåträextrakt. På berget hängdes alla näten upp på tork. Här stod också ett par stora järngrytor, så kallade lakegrytor, som kvinnorna

i Spiken använde när de lakade tvätten. Det fanns också en liten repslagarbana för tillverkning av rep.

Utmed uddens sidor fanns enkla träbryggor, där motorsniporna låg förtöjda. Hamnen var bara cirka en meter djup, så vid lågvatten fick man lägga sig längst ute på Spikudden vid provisoriska bryggor, där det var djupare. I Spikefjorden där utanför låg fraktskutorna förtöjda när de inte var till sjöss.

Byalagets allmänning

Folket i Bergs by på östra Kållandsö hade att hålla sig till det de kunde skaffa och tillverka själva. Vid tiden då byn dyker upp i källorna bestod den endast av två frälsegårdar som låg under Läckö. Bönderna var alltså landbor eller arrendatorer som vi säger i dag. Under De la Gardies tid var de grevens bönder. Under 1800-talet övergår gårdarna i Berg till skattehemman. Två gårdar innebar att det var betydligt fler hushåll och brukare än två och på 1800-talet blev byn för trång. Till byn hörde en allmänning vid sjön, alltså ett område som brukades gemensamt av byborna. med mark i byn kallat Spiken. Även egendomslösa bybor kunde utnyttja flera av de rättigheter som hörde till bygemenskapen; fiskevatten, vedbrand i skogen och betesmark till enstaka kreatur. Till dessa bybor hörde även torparna, då även vanliga bondgårdar kunde ha torp. Under 1700- och 1800-talet genomgår bondesamhället stora förändringar och det gäller även Kållandsö.

Allmänningen Spiken blir till sist gemensam för de tre byarna på nordöstra Kållandsö; Berg, Ekebo och Torp. De är förhållandevis små byar och bildar ett gemensamt skifteslag, Ekebo byalag, i och med storskiftet 1786.²

Det är en förklaring till varför det här samlades en större mängd fiskare. En annan förklaring är att denna förändring, som skiftena innebar för jordbruket, följdes av nya bruksmetoder och teknik. Befolkningstillväxten var kraftig och de obesuttna, de utan egen mark, blev allt fler i antal. Dessa människor levde ofta

Längst ut på östra sidan av Spikudden, 2012. Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

under miserabla förhållanden till exempel i så kallade backstugor. Människor friställdes dessutom från jordbruksarbetet och sökte sig då bland annat till fisket och sjöfarten. Långt fler flyttade till städerna eller till och med till Amerika.

Allmänningen tillhörde alltså de bönder i byalaget som hade mantal, det vill säga ägde mark. Därför var det svårt för fiskare som bodde i hus utan mantal att kunna använda hamnen. Det hus i Spiken som Birger Jonsson köpte av sin far saknade mantal, berättar Anders Jonsson.

– Vi fick ju vara där nere på nåder. Vi fick ju inte ha mer än vissa bryggor. Pappa och jag fick inte bygga en bod ens. Men sen blev det rena vilda västern, så vi

stälde bara dit vår bod. Om den ene fick ha en bod fick ju även den andre ha det. Och det var ingen som betalade arrende. Skulle man köra bort en fick man köra bort alla, säger han.

Enligt Birger Jonsson fanns det 18 gårdar med mantal på den tiden hamnen skulle byggas ut i slutet av 1970-talet.

– Man fick vara vän med bönderna om en skulle få bygga något, säger Kenth Jonsson.

Arne Andersson som var fiskare fram till 1960 och hade en fastighet med mantal och därmed fiskerätt inom byallmännings vatten, anser att motsättningarna mellan fiskare och bönder inte var så stora, men att bönderna ville veta vilka som fiskade på

allmänningens vatten. Alla som bodde i Spiken hade möjlighet att få husbehovsfiska på allmänningens vatten om man frågade markägarna. Man fick betala en årlig avgift till markägarna på cirka 25 öre upp till en krona per redskap. Redskapen som användes var ryssjor och nät. Yrkesfiskarna fiskade nästan aldrig på by-allmänningens vatten, eftersom det lämpade sig bättre för husbehovsfiske, berättar Arne.

Före förra sekelskiftet fanns bara ett fåtal hus i Spiken. Arnes farfar byggde sitt hus 1906. Mellan 1910 och 1930 tillkom många fler hus och Spiken blev ett litet samhälle med affär, fiskehamn och annan service. Befolkningen bestod framför allt av skutskeppare, sjömän, fiskare och hantverkare.

– Sjöfolket var den dominerande gruppen, berättar Birger. Det fanns tre fyra skutor när jag växte upp på 1930-talet. De låg utanför Spiken och kunde inte vara mer än åtta fot djupa.

– Den sista motorfria skutan var Barbro's farfarsfars Johan Jonssons. Hon hette Natalia Charlotta och ligger som vrak i Noreviken, berättar Birger, som hade flera morbröder som var skutskeppare.

Birgers mors många syskon flyttade från Stor-Eken in till Spiken, eftersom gården på ön inte kunde försörja mer än en familj.

– Många av släktingarna hade det inte så gott här, de hade ingen jord att odla på, och de fick köpa potatis av dem som bodde kvar på Eken för att klara vintrarna.

– Spiken har alltid varit ett fiskeläge och en del levde på fisk helt och hållet. Men under perioder med dåligt fiske har många hoppat på andra arbeten, något tillfälligt byggarbete till exempel. Det var en del snickare som bodde i Spiken också, alla de äldre husen är likadana, säger Birger.

På 1960-talet tog många Spikenbor arbete i Lidköping, ofta i industrin. Många jobbade på sjön så länge det fanns skutor kvar, fram till slutet av 1960- och början av 70-talet. Gunnar ”Frille” Ottersten, som är född 1928 och växte upp på Tranholmen i Ekens skärgård, skötte prickhållningen i sjön och fiskade

sedan. Han är en av de äldsta nu levande personerna i den kända fiskesläkten Ottersten. Tranholmen kallades ”station” av folket i bygden, eftersom där fanns en poststation och en anläggning där fraktfartygen kunde lagra gods och ångbåtarna kunde bunkra. De så kallade ”stationarna” flyttade också in och blev fiskare när stationen stängdes.

Nät, not, långrev, ryssja

Arne Anderssons farfar var skutskeppare i Spiken, men när tiderna försämrades för skutsjöfarten på 1930-talet sålde han båten och blev fiskare i stället. Både farfadern och pappan var nätfiskare, precis som Arne, som dock valde att ta jobb i industrin 1960 efter tio år som fiskare. Fångsterna hade gått ned och det var svårt att leva på fisket.

Birger Jonsson växte upp på Stor-Eken på 1930- och 40-talen och fiskade mycket med sin pappa som liten. De vanligaste fångstredskapen var not, långrev, mindre ryssjor och nät. Nätfisket var dock inte lika utbrett som det blev senare, eftersom det tog tid att binda näten själv och för att man var tvungen att impregnera dem. På sommaren kunde man inte ha nät ute alls, eftersom de förstördes så snabbt när vattnet var varmt.

Ryssjorna användes mest inomskärs. I december och fram till mitten av januari, när laken lekte, använde man lakeryssjor, så kallade lakestrutar, och på våren, när gäddan lekte, gäddryssjor. Man fångade också en hel del så kallad skräpfisk, som braxen och mört, både i ryssjor och på vintern i så kallade mörtstugor, små burar som man satte ned på botten under isen. Mört och braxen anrättades och åts, medan det mesta av laken och gäddan såldes för att få kontanter. Mört kunde också säljas som agn till gäddsaxar, berättar Anders Jonsson, som var med pappa Birger på isen och vittjade. Anders fiskade med gäddsax även senaste vintern, men nu måste mörten vara död. Jordbruksverket beslutade 2011 att användandet av levande betesfisk är djurplågeri enligt djurskyddslagen.

Östra sidan av Spikens fiskeläge år 1957. David Granath och Gustav Lustig, fiskare i Hörviken, på väg in i hamnen. Till vänster står Gösta Andersson, Arne Anderssons far. Foto: Kjell Corneliusson/HT-Bild

Med spark och isbill

Förr i tiden bedrevs mycket isfiske, både med nät, långrev och genom att man drog not under isen. Isfisket utomskärs, till exempel i Dalbosjön, upphörde nästan helt när Vänern öppnades för sjöfart året om i och med att slussarna i Trollhättan från och med 1975 hålls öppna oberoende av isläget. Då kom isbrytare i drift, som började bryta när det blev behov av farleder i isen. På 1950-talet tog man sig ut med spark, med en stor mjölkflaska med levande mört, isskoffa och isbill, ett spett som man hackade sig igenom isen med. Manuell isborr och skoter kom först på 1970-talet.

Birger Jonsson tillhörde dem som var ute mycket och fiskade på vintrarna. Det var aldrig vår, sa man, förrän Birger hade åkt igenom isen med skotern.

Nu har vinterfiskarna elektrisk bormaskin, som drivs av ett elverk, och fyrhjuling till hjälp. Isfisket är dock inte längre så utbrett bland yrkesfiskarna. Även såtefiske var vanligt förr, framför allt bland sjöfolket som inte hade någon inkomst när isen låg. Såtefiske äger rum när laken leker. Man lockar laken med en vit plåtskiva eller liknande, och så rycker man med såtekrokarna som fastnar i lakens buk. Denna fiskemetod är numera förbjuden. Långrevsfiske bedrevs

Spikuddens östra sida år 1957. Martin Sjöstrand har hämtat ved på Stor-Eken. Foto: Kjell Corneliusson/HT-Bild

framför allt efter lake, men man kunde också få gädda, abborre, ål, sik, lax och gös på kroken, beroende på plats och årstid. Fisket bedrevs nästan året runt när det var isfritt och det fanns agn att få tag i. Birger och hans pappa åkte ofta till Djurö och hängde långrev. De övernattade där på stranden och tog upp reven, hankade, dagen därpå. När det var nordliga och ostliga vindar kunde man få åka till Lurö eller Djurö för att få tag i agn.

Notfiske vid Silbergen

Siklöjan fiskade man framför allt med not, men även med nät. På norra och östra sida av Stor-Eken och på nordostsidan av Källandsö fanns många så kallade silberg, uddar av runda berg där det var djupt utanför så att silen gick in. Det fanns speciella fästen på berget där ändarna på noten fästes. När det var gynnsamma västliga, sydliga och sydvästliga vindar kunde det ligga ett 20-tal båtar från Spiken, Hörviken och andra ställen på Källandsö utanför Stor-Eken för att dra not på kvällarna, berättar Birger. På hela Källandsö och

Axel Wedebrand vittjar isnäten i Kävelstocken, 1950-tal. Foto: Vänermuseet

även utmed Kållandshalvön var notfiske fritt av gammal hävd (se kapitel 4 *Platsen, namnet och historien*).

Alla notlag bestod av två personer som ägde en not tillsammans. I början hade Birger sin not tillsammans med sin pappa. När pappan slutade fiska gick brodern in i notlaget i stället.

Dagen efter sildraget åkte man in till Läckö, där fisken lastades på en släpkärra till bussen, som åkte in till stan. Hade de fått väldigt mycket fisk kunde de lasta en av båtarna och åka in med den i stället. Senare kom den så kallade Spikenbussen som gick till Lidköping, att bli viktig för distributionen.

Siklöjefisket var begränsat genom att Lidköpingsbygdens fiskförsäljningsförening, som köpte fisken, hade bestämt hur mycket som de kunde sälja och därmed ta emot.

I området runt Sandviken på östra sidan av Kållandsö bodde också många fiskare. Här fanns åtta eller nio notar på den tiden, minns Rune Isaksson.

Rune, som är född 1921, minns hur han och hans far åkte upp till Värmlandsnäs på höstarna för att lägga långrev. Under andra världskriget, när det var ont om bränsle, fick de ro upp ena dagen, hanka reven under en dag eller två, och sedan ro in till Lidköping för att

Torsten och Axel Wedebrand drar noten vid Tvätthall, Kävelstocken, 1934. Foto: Vänermuseum/Ivar Hjorthén

sälja fångsten. De hade två par åror och seglade när det gick.

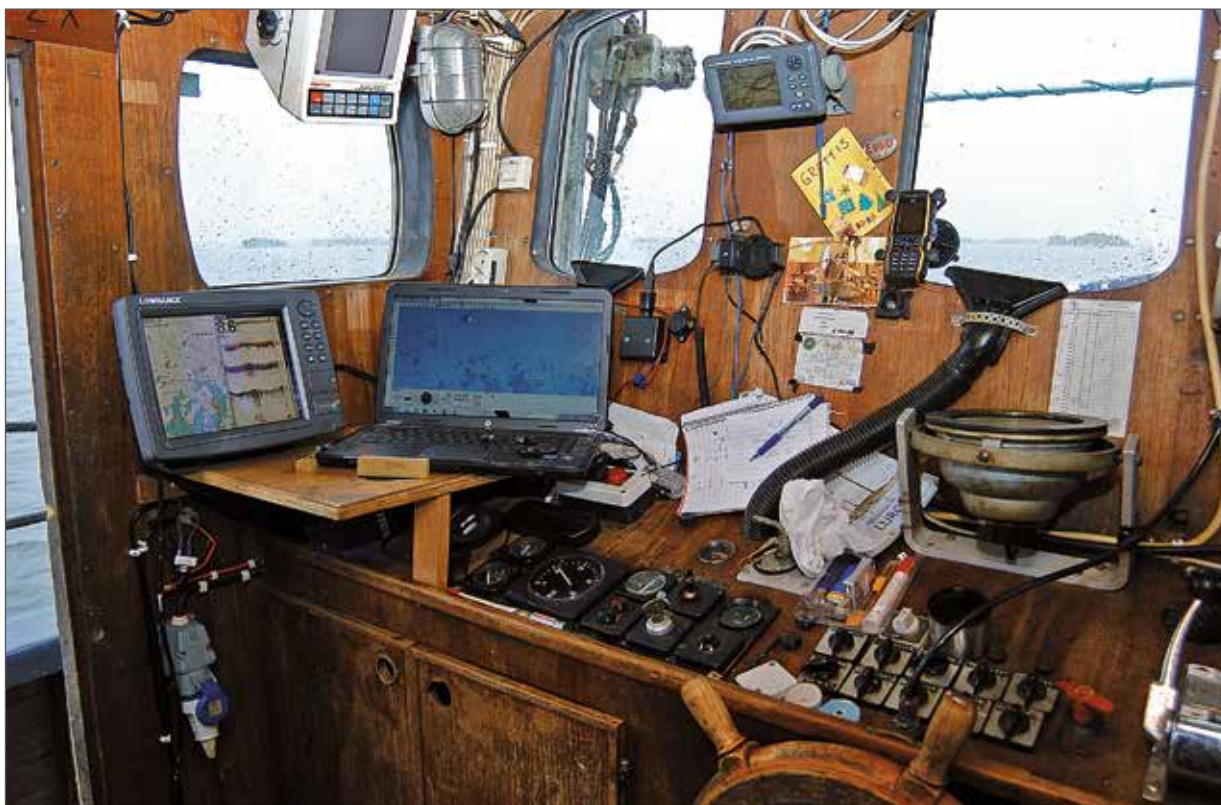
Bättre fiske med nylonnät

Den största förändringen för fisket, sedan båtmotorerna blev vanliga på 1920-talet, var när nylonnäten kom på 1950-talet. De var rötbeständiga och kunde användas året runt. Dessutom gav de mycket större fångster. Det nya materialet innebar också att man kunde ha tre gånger så mycket nät ute samtidigt, eftersom de inte behövde skötas om på samma sätt.

I början var nylonnäten spunna, sedan kom hel-dragna nät, som används än i dag.

Fiskemetoderna och de redskap som man använde förr krävde betydligt mer arbete. Notfisket skedde under sena kvällar och notarna skulle hängas upp och torkas mellan varje gång. De små ryssjorna måste vittjas varje dag. Bomullsnäten skulle impregneras och att lägga och hanka långrev tog mycket tid. Därför var det mycket bekvämare med nylonnät, som kunde vittjas varannan eller var tredje dag.

Med tiden skaffade sig fiskarna också större båtar med hytter och starkare motorer. Fiskaren var inte längre lika utsatt för väder och vind, och det gick snabbare och enklare att ta sig till delar av Vänern som låg långt från Spiken. De möjliga fiskeplatserna blev fler.

Styrhytten på Anders Jonssons båt Nordsjö är väl utrustad, 2012. Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

Nya redskap och hjälpmedel

På 1940- och 50-talet fanns det många fiskare i området, men i slutet av 50-talet skedde ett generationsskifte. Många fiskare var äldre och slutade när de inte orkade fiska längre, medan barnen oftast valde industrin i stället. De fiskehamnar som blev kvar var de där det fanns fiskare som var ivriga att modernisera sig och satsa på ekolod, trålning och ryssjefiske, som Spiken, Frösviken/Sandviken och Mövik på Källands östra sida.

Med nya tekniska hjälpmedel, som ekolod och radar, kunde fisken upptäckas och botten och platser kunde kartläggas på ett helt annat sätt. När siklöjefisket efter löjrom kom igång i slutet av 1960-talet och än mer på 1970-talet började fisket blomstra på nytt och optimismen spirade. Särskilt när priserna började stiga

i slutet på 1970-talet och exporten ut i Europa kom igång på allvar 1979. Göspriserna steg till det dubbla på bara ett år, minns fiskaren Dan Johansson. Den mesta gösen gick till Tyskland. På den tiden var det de riktigt små abborrarna, de mellan 50 och 100 gram, som var efterfrågade som delikatess i Schweiz. Under det senaste decenniet har dock de stora abborrarna blivit hårdvaluta här i Sverige, sedan tv-kockarna började laga till abborrfiléer.

De nya fiskemetoderna, som trålning och fiske med finmaskiga storryssjor, som introducerades på 1960-talet, medverkade också till en modernisering av fiskebåtsflottan.

De första båtarna av stål kom i slutet av 60-talet. Kurt Jonsson och sonen Kenth Jonsson byggde en

stålbåt hemma vid huset, som används än i dag, även om många plåtar har bytts under årens lopp. Båten övertogs av sonen Gunnar ”Lubbe” Jonsson. Nu fiskar tredje generationen, Lubbes son Martin Tengbom, med båten.

I och med ryssjefisket försvann notfisket helt, minns Birger.

– Då skar vi ju sönder notarna och gjorde ryssjor av dem. Det är det dummaste vi gjort i hela vårt liv, säger han.

Häromåret köpte några Spikenfiskare en ny not som de drar någon gång för skojs skull och kanske kan det bli en turistattraktion.

Trålning efter sil och nors

1964 inleddes försök med trålning i Vänern på initiativ av länsstyrelsens fiskerikonstulent. Det var två fiskarlag som var först; Stig Nordgren och Kurt Jonsson i Spiken och bröderna Rune och Arvid Isaksson. Så småningom fick de flera efterföljare, framför allt i Spiken, men även i Mövik på Källand. Som mest fanns det tio fiskare med tråltillstånd. Trålfisket var inriktat på siklöja.

– Det var bra för man kunde gå ut när man behövde fisk, när det gick att sälja, säger Rune.

– Dessutom fick man redskapen med sig i land och fisken var ju helt färsk. I näten blev den ju gammal ibland när det var blåsigt och besvärligt, så man inte kunde gå ut och vittja.

– Vi hade kontakt med grossisten i Lidköping via komradio, så när vi kom i hamn så var fisken redan såld. Mycket gick till Borås. Där bodde många finländare på den tiden och de var förtjusta i löja, berättar Rune.

En annan fördel var att man kunde fiska med trål även på vintern om det var öppet vatten. Nät gick inte att ha då, eftersom de snabbt kunde isas ner om det blev kallt.

– På vintern trålade vi och sålde väldigt mycket nors, berättar Anders Jonsson.

– Vi kunde ju hålla på tre-fyra dagar i veckan och få 100–200 kilo om dagen, som vi sålde till Hellberg

och Johansson, grossisten i Lidköping, som sålde fisken vidare.

Trålningen var endast tillåten under vissa tider på året och i vissa områden. Tiderna för trålningen begränsades allt eftersom av myndigheterna, vilket gjorde att flera fiskare lade av. De sista åren före förbudet 2005 var det bara tillåtet att tråla två månader på senhösten vid löjromsfisket.

– Då hade trålarna utvecklats, så att den bara fångade siklöja och dessutom, med hjälp av selekteringspaneler, släppte igenom 1- och 2-årig löja som var för liten, berättar Anders Jonsson, som liksom Thommy Möller fortsatte att tråla in i det sista.

– Så trålen var ett väldigt intelligent redskap när den förbjöds, jämfört med när vi började, säger Anders.

Initiativet till förbudet togs av Fiskeriverket, som fick stöd av Vänerns Fiskareförbund, där trålfiskarna utgjorde en liten minoritet. Motståndet mot trålningen berodde bland annat på att trålarna också fångade mycket annan fisk, förutom siklöja, vilket inverkadde på bestånden. Dessutom fanns det några fiskare som inte redovisade fångsten som de skulle.

Trålningen efter siklöja och nors, samt ryssjefisket, blev räddningen för flera yrkesfiskare, när kvicksilverlarmet kom 1967, vilket gjorde det svårt att sälja gädda och annan fisk som hade höga halter kvicksilver (se kapitel 12 *Mannen från Kalix och Vänerguldet*). Silfestivalen i Lidköping, som ägde rum första gången 1967, var ett sätt att få fart på försäljningen (se kapitel 11 *Silkungen*).

Rökning och fiskodling

Vid denna tid började man också satsa på förädling av fisk. Stig Nordgren var först med att röka siklöja och sik. Sedan följde andra efter, som Birger och Barbro Jonsson. De kom igång i mitten av 1970-talet med rökning hemma i garaget, framför allt av regnbåge som de odlade själva. Fiskodlingen låg ute i Ekens skärgård. Nu hade det blivit svårare att bli av med laken, särskilt på sommaren, så lake och annan ”skräpfisk”,

Birger Jonsson i boden med en dagsfångst, troligen 1980-tal.
Foto: Barbro Jonsson

som de fick i ryssjorna, maldes ner och blev mat till regnbågen. Rune och Arvid Isaksson startade den första matfiskodlingen i Sverige utanför Sandviken redan på 1960-talet. Platsen var dock utsatt för väder och vind. När det stormade drev hela odlingen iland och all fisk försvann ut i sjön, så de flyttade den till Årnäs-viken vid Forshem, där de drev den tillsammans med Sven och Nils Wall. Det är den enda fiskodling som fortfarande är igång i Väneren, och den drivs nu av Alf Pöntynen, systerson till Sven och Nils.

De hade även en odling i Bråviken ett tag. I början fiskade de också med ryssjor för att få mat till regnbågen, men sedan kom torrpelletsen som gjorde arbetet så mycket enklare.

Rune sålde fisken hel till slakterier på västkusten och mycket av fisken gick på export till Japan. Det här var innan den norska laxodlingsindustrin hade tagit över världsmarknaden. Det satte press på de svenska fiskodlarna. Ett annat problem är att det inte finns så många bra platser för fiskodling i sjön. Det måste vara ett skyddat läge och finnas tillgång till bra transportvägar. Dessutom kan det vara svårt att få tillstånd i närheten av sommarstugeområden.

Allmänningen blir fiskehamn

Olika krafter började påverka utvecklingen i Spiken från mitten av 1960-talet, då industrisamhällets rationella idéer och beslut nådde ända ut till norra änden av Källandsö. Kommunfullmäktige i Lidköping fattade ett principbeslut, att man var beredd att åta sig huvudmannskapet för en hamnutbyggnad och som sökande för en ny vattendom. Större delen av kostnaderna var tänkt att komma som statsbidrag, medan kommunen skulle stå för övriga kostnader. 1976 var tiden kommen för beslutet att lyfta bort det sista hindret från det gamla traditionella bondesamhället, allmänningen i Spiken. Det skulle kräva både statlig och kommunal kraft och ett antal miljoner för att göra detta.

Planering och genomförande av det nya hamnprojektet krävde en motpart till kommunen. Fiskarna hade redan 1973 gått samman i en intresseförening, som blev den som kom att sluta avtalet. I planerna låg att Ekebo samfällighet ställde marken till förfogande mot en nyttjanderätt till den så kallade Bondehamnen, den västra sidan av Spikudden. Norra Källands kommun hade redan 1968 låtit göra ett förslag till fiske- och fritidsbåthamn i Spiken, det fanns alltså en historia.

En rad faktorer hade tvingat fram fullmäktiges behandling av planerna. Till exempel hade ett lågt vattenstånd under första halvan av 1970-talet gjort det

tydligt att djupet i fiskehamnen var otillfredsstillande. Ägoförhållandena kring marken var till besvär för byggnation. Insjöfisket ansågs ha marginell betydelse nationellt men stor betydelse lokalt. Fiskebåtarna även i insjöarna blev allt större. Att statsbidrag vid den här tiden utgick till 90 procent av kostnaderna vid anläggande av fiskehamnar, var säkert inte oväsentlig.

Fiskarna förband sig att själva stå för byggnation av bodar, vilka inte var berättigade till statsbidrag. Intresseföreningen, som skulle bli Spikens hamnförening, motsatte sig fritidsbåtar och parkeringsplatser för fritidsbåtsägare i fiskehamnen. Fiskerikonsulenten fick i uppdrag att undersöka om fiskare på andra platser hade intresse att etablera sig i Spiken.

1977 slöts en överenskommelse mellan Lidköpings kommun, som bara var sex år gammal, och Ekebo bysamfällighet. Spikudden och ön Alevassen, intill gränsen till Läckö österut, överläts till kommunen med tillträde i januari 1978, ett landområde om cirka 10 000 kvadratmeter. Till det kommer vatten- och vassområden om cirka 150 000 kvadratmeter. En första beräkning av kostnaderna, 1978, hamnade på 1,6 miljoner kronor. När man därefter började räkna på att utvidga den småbåtshamn om cirka 75 båtplatser, som redan fanns i Spiken, var kostnaden uppe i dryga 3 miljoner kronor. Den totala kostnaden för den nya fiskehamnen blev till slut nästan 5,2 miljoner kronor, varav statsbidraget täckte cirka 80 procent. Slutbesiktningen skedde i mars 1981.

Från januari 1981 utarrenderade kommunen marken till Spikenfiskarnas Intresseförening i 20 år, därefter i ytterligare fem år i sänder. Arrendeavgiften var från början 7 500 kronor och är indexreglerad. Kommunen fastställde detaljerade anvisningar för hur bodarna skulle utformas. Den nya fastighetens beteckning blev Berg 2:26 och på så vis kan man fortfarande av kartan läsa ut den mycket gamla kopplingen i kulturlandskapet.

Alla fiskare är överens om att hamnutbyggnaden var nödvändig för fisket i Spiken.

Stig Nordgren var pionjär med rökning av fisk i Spiken på 1960-talet. Numera är han pensionär och rökningen har upphört. Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

– Det hade inte funkat annars, säger Anders Jonsson. När jag gifte mig så tittade man ju vart man skulle flytta för att kunna bedriva sitt fiske, för det gick inte att få tillåtelse att bygga brygga eller bod ute i Spiken.

Östra sidan av hamnen i Spiken, 1981. Den nya sjöboden är byggd av Kurth Jonsson och sonen Kenth.

Foto: Vänermuseet

– Det gjordes en ritning och så fick vi välja vilken bod vi ville bygga. Det fanns lika många platser som i dag. Anders och vi valde ytterdelen av hamnen, så hade vi udden ihop. Jag har ritning på det hemma, berättar Birger Jonsson, som drev rörelsen tillsammans med hustrun Barbro.

De jordägande bönderna var till en början emot hamnutbyggnaden och försäljningen av allmänningen. Det dög bra som det var, tyckte de. Men till slut gav de med sig.

– När Frille sa till dem, att om vi drar in tröskorna för er, så får ni väl se hur ni kan skörda. Då vände bönderna, berättar Kenth Jonsson.

Den nya hamnen innebar stora möjligheter, med

moderna sjöbodar med gott om plats, rejäla kajer och ett djup på drygt tre meter.

– Jag byggde ju den nya båten 1983 och den hade ju inte kommit innanför vassen innan man muddrade, säger Anders, som började som yrkesfiskare 1974.

Då blev de elva yrkesfiskare i Spiken, berättar han. Några av dem var ungarlar.

På den tiden, och även in på 1980-talet, var det framför allt tre grupper som var dominerande inom fisket i Spiken. Det var familjerna Jonsson, Ottersten och Gustavsson. Dessutom fanns några enskilda fiskare, som Stig Nordgren och Boris Fröjd. I dag är det Jonsson och Gustavsson kvar och ett antal enskilda fiskare.

Svårt att komma ny

Det var inte lätt att komma som ny fiskare till Spiken, berättar Dan Johansson, som byggde bod och etablerade sig 1984.

– Jag skulle börja tråla på Dalsland och kom hem med mycket fisk, och det var ju inte bra, säger han.

Nästa gång upptäckte han att någon hade skruvat ut sprintarna på trålen så att de bara satt på en gänga, vilket hade inneburit att han hade tappat hela trålen om han hade lagt i den. Han och sambon Rosita Svensson, som gick med i fisket 1986, berättar om flera fall av regelrätt sabotage. En gång var repet som ankaret var fäst i lossat från ankaret, men Rosita upptäckte det innan hon kastade i det när de skulle skaka löja utanför Djurö. En annan gång hade någon på natten gått ombord på deras båt och växlat hörn på repen till ryssjan som de skulle lägga, vilket hade inneburit att de hade fått ta upp den och gå hem igen för att rätta till det, om inte Rosita hade varit så noggrann och upptäckt det innan de lade i den.

– Det är tråkigt när man tänker på alla de här grejerna som var då, säger Rosita.

Dan kallades för ”bonnen” i början av vissa, bara för att han hade kört ner sin traktor för att med hjälp av den köra hydraulen på skakmaskin, innan han hade skaffat elaggregat.

– Att han sen var så dum att han tog mig med ut, det gjorde det ju ännu värre, säger Rosita, som hade det extra svårt som den första kvinnliga fiskaren i denna manliga värld (se kapitel 2 *En katt bland Hermeliner*).

Även andra fiskare som kommit nya före Dan och Rosita har haft svårigheter att bli accepterade av de etablerade Spikenfiskarna, berättar de.

– Men det har blivit mycket bättre nu, säger Dan.

Dan och Rosita började också röka fisk på sommaren, framför allt sik, som de sålde i sin bod.

– Då annonserade jag i tidningen att vi skulle ha öppet juni, juli, augusti från åtta på morgonen till nio på kvällen. Och det tog ju hus i ..., säger Rosita. Då var det en till som slutade hälsa. Han hade haft öppet

till sex, det var affärstiderna, och så hade jag öppet så länge. Det var inte bra.

Dan fiskade och Rosita stod i boden och rökte och sålde fisk. På kvällarna hjälptes de åt att filea fisk och rensa fram till tolvtiden på natten innan de åkte hem till Ödegårdskrok några kilometer från Spiken för att sova några timmar. Det var nästan alltid öppet hos Dan och Rosita. En gång sålde de en stor mängd rökt sik och lax klockan halv ett på natten. Åk till Dan, han har öppet hela natten, hade mannen fått som svar när han hade ringt till en annan fiskare för att fråga om han kunde köpa mat till sitt kalas.

Turisterna kommer

I slutet av 1980-talet började allt fler bussresenärer komma till Spiken. Många kombinerade ett besök på Läckö slott, som blivit ett allt mer välbesökt turistmål, med ett besök i Spiken, där man kunde äta gott på något av rökerierna. På den tiden hade Läckö bara servering uppe i fataburen i slottet och kunde då ta emot ett begränsat antal matgäster. Utan Läckö och satsningarna där hade Spiken inte varit vad det är i dag.

I och med den ökade turisttillströmningen har försäljningen och förädlingen av fisk blivit allt viktigare för många fiskare och sjöbodsägare i Spiken. För att locka fler turister arrangeras också aktiviteter som inte har med fiske att göra, som allsång och veteranbilsträffar.

Rökt sik och lax har under lång tid varit viktiga produkter, liksom löjrom förstås och fryst gösfilé. Man har också skapat nya produkter, som patéer och röror.

I slutet på 1990-talet utvecklade Barbro Jonsson en ny produkt tillsammans med en matkunnig sommargäst, som de kallade Spikenröra. Den är gjord på filead lake som djupfrysas och sedan kokas och smaksätts med kryddor.

– Birger flådde laken och jag skar filéer och frös in, berättar Barbro.

– Först gjorde vi baguetter som vi lade röran i, men sedan började vi sälja den i burk också. Receptet är

Spikens fiskehamn sommaren 2001, efter den stora översvämningen. Jonsson fick använda en fiskvagn istället för fiskeboden som behövde repareras. Foto: Barbro och Birger Jonsson

ju hemligt, men alla ingredienser finns med på innehållsförteckningen.

För några år sedan tog dottern Ulrika och hennes man Dennis Gustavsson över familjeföretaget, som bytte namn till *Ullis fiskdelikatesser*. Det är i deras butik med uteservering längst ut på Spikudden, Spikens ände som de kallar den, som Spikenröran säljs, ingen annanstans. De har också fortsatt att röka sik som de säljer, samt potatissallad och annat som hör till.

I dag säljer de flesta fiskare sin fångst på Göteborgs fiskauktion, förutom det som förädlas på plats.

– Under många år sålde vi till en fiskhandlare i Säffle, som körde ner fisken direkt till Danmark. Men sen i

slutet på 1990-talet gick vi över till auktion. Första året vi sålde på auktion hade vi sålt ungefär lika mycket fisk som året före, men vi hade fått 70 000 kronor mer i betalning. Så fiskauktionen i Göteborg är väldigt bra för fisket här, säger Dan Johansson.

Det finns dock fortfarande några fiskare, som Anders Jonsson, som säljer direkt till en stor grossist i Göteborg. Anders säljer också mycket till sin syster och svåger, som gör paté av gädda och röker sik. Varje fiskare har sitt eget kylrum och två gånger i veckan kommer en lastbil från Granlunds åkeri i Lidköping och åker ner med fisken till Göteborg.

Ett av de många rommarlagen i Spiken 1990. Foto: Boris Fröjd

Intensivt löjromsfiske

Löjromsfisket är den största inkomstkällan för de flesta fiskare i Spiken i dag. Under två intensiva höstmånader, från 17 oktober till 17 december, pågår fisket vardag som helgdag. Siklöjefisket är begränsat till 1 400 meter nät, så kallade skötar, per yrkesfiskare. De flesta använder maximalt antal, 14 stycken, hundra meter långa länkar.

– Varje länk vittjas varannan dag, så jag vittjar och lägger i sju länkar varje dag, säger Anders Jonsson. När vi fiskade på 1970- och 80-talet hade vi ute mycket färre länkar, och då tog vi upp och lade i samma nät hela tiden. Blev det en blåsvädersdag kunde vi hoppa över en dag, men nu när vi vittjar varannan dag

riskerar fisken att bli dålig om vi hoppar över en dag.

Löjskötarna läggs på olika platser i sjön, beroende på var siklöjan finns. De brukar börja i närområdet, mellan Lurö och Kållandsö. Om det är dåligt fiske där åker de bort till andra djupområden i Dalbosjön eller vid Djurö och ibland ända upp till Skoghall på Hammarön. Även i sjöbodarna är det förstås full aktivitet under löjromsfisket. På 1970-talet var det familjemedlemmar, barn och hemmafruar från bygden, som skötte romningen. I dag är det framför allt arbetskraft från Polen och Estland som gör jobbet, men vissa fiskare anlitar pensionärer från trakten.

Under några år på 1990-talet och början av 2000-talet sjönk fångsterna av siklöja, men de senaste

åren har de ökat igen. 2011 landades cirka 340 ton siklöja i Vänern, varav omkring åtta procent är rom. Priset på rommen varierar, men fiskarna brukar få drygt 500 kronor per kilo.

Mitt i Vänern

Det speciella med Spiken är den fina skyddade naturliga hamnen på en udde i Vänern mitt på Kållandsös nordsida. Det centrala läget i sjön har inneburit att man haft nära till fiskeplatserna i såväl Dalbosjön som Värmlandssjön.

– Du kan gå åt vilket håll du vill. Om en fiskare går till Djurö och en annan till Hindens rev, så har de inte med varandra att göra, men de kan ändå vara i samma hamn, säger Anders.

En annan viktig faktor är att hamnområdet var en allmänning och inte ägdes av en enskild markägare. Det innebar att många fiskare kunde etablera sig här utan att behöva arrendera mark. Den hamnförening som bildades långt innan hamnen byggdes ut har stärkt samarbetet och utvecklingsmöjligheterna efter utbyggnaden. Hamnföreningen driver det gemensamma isverket och anläggningen för försäljning av bränsle till fritidsbåtar. Innan de fick kommunalt vatten drev föreningen en vattenreningsanläggning. Att de är så många fiskare i samma hamn innebär också att de får statsbidrag för isbrytning på vintern. På Trellevarvet på Kållandsö finns en liten bogserbåt med isbrytande kapacitet som de kan utnyttja.

Spikens hamnförening är en ekonomisk förening med ett 20-tal medlemmar, som arrenderar marken av kommunen, och som tar in arrende av dem som hyr plats i hamnen.

– Det är många kring sjön som säger, ni har det så bra i Spiken, att ni vet inte hur bra ni har det, säger Anders Jonsson.

Bo-Gunnar Blom i Åskär på Torsö håller med.

– Fiskarna i Spiken har det bäst i och med att de har en riktig hamn i betong. De flesta fiskare runt sjön är ju ensamma, kanske en eller två fiskare i varje hamn, och

det är ju tungrott för många. En bättre investering har Lidköping aldrig gjort. Jösse namn vad turister, det har ju blivit ett Smögen i miniatyr, säger han.

Några av de äldre pensionerade fiskarna i området är inte lika positiva till Spikens förändring.

– Det är inte mycket fiske nu i Spiken. Det är mest industri, romindustrin och försäljningen. Det har blivit turistindustri i stället för fiske. Den charmen som var i Spiken förr, med fiskehamnen, den är ju helt borta. Samhället är ju sådant. Tiderna förändras, säger Rune Isaksson.

Nils ”Grejen” Axelsson i Mövik är inne på samma linje.

– Det är klart, de är ju duktiga, men egentligen är det inte så mycket fiske där nere. Det är ju mest turistnäring. Det är siklöja på hösten och sik på sommaren, men de köper den utifrån också. Och laxen är norsk det mesta.

Spikens fiskehamn består av 12 sjöbodsplatser med 24 båtplatser. Förutom den ursprungliga boden har många byggt ytterligare en för att kunna arbeta med förädling och försäljning. I dag finns tolv aktiva yrkesfiskare, beroende på hur man räknar, varav ett par delar bodplats. Dessutom finns ytterligare några som har licensen kvar, men som har slutat att fiska mer eller mindre. Följande personer var registrerade fiskare 2012: Kai Bengtsson, Mårten Bengtsson, Johan Berling (son till Sören Gustavsson), Dennis Gustavsson, Kjell Gustavsson, Sören Gustavsson, Dan Johansson, Anders Jonsson, Birger Jonsson (pensionär), Gunnar ”Lubbe” Jonsson, Kenth Jonsson, Thommy Möller, Michael Nylander, Ulf Svanberg och Martin Tengbom (son till Gunnar Jonsson). På Kållandsö finns ytterligare två fiskare, Roland ”Jalle” Gustavsson i Hörviken, som också driver rökeri, samt Tore Larsson i Lillesjö.

Sjöbod blev köttbod

Flera av de nya fiskebodar som har byggts sedan 1980 används inte längre av yrkesfiskare. Det beror på att dessa fiskare har slutat att fiska och gått över till annan verksamhet. Någon satsar enbart på rökning och

Rallykväll på Spiken 2007. Foto: Hans Kongbäck/Naturfotograferna

försäljning av fisk och fiskprodukter i sin bod. Ett par andra håller mest på med reparation och byggnation av båtar. Flera fiskare kombinerar fisket med förädling och försäljning.

Under årens lopp har några bodar sålts. Den senaste var Kjell-Åke Jonssons bod, som såldes i vintras och förvandlades till Spikens Gourmet, en butik för försäljning av köttprodukter, framför allt marinerat kött för grillning, med tillbehör. En annan bod brukar användas till klädförsäljning under somrarna.

Fisket blir allt mindre framträdande, särskilt för turisterna, som knappt ser en fiskebåt om de inte kikar utmed bryggan bakom bodarna. Ett problem i dag är att det har blivit ont om plats. Spiken är för litet på sommaren, anser vissa.

– Det fisket som var tänkt när vi planerade hamnen, var inte alls den industriella verksamhet som är där i dag. Om man skall ha en bod godkänd för hantering av livsmedel måste man ha extra utrymme för toalett, pentry, omklädningsrum, och dessutom måste man ha dubbla kylrum, ett för fisken och ett för livsmedlen, säger Anders Jonsson.

Man får inte heller skölja löjrommen och paketera den i samma lokal, därför behöver man ha två bodar.

Ett annat problem för dem som tänker nyetablera sig är de stigande priserna. En sjöbod med båtplatser kostar cirka en halv miljon kronor att köpa i dag. Det går inte heller att ha fiskebåt utan bod eftersom båtplatserna följer med boden.

Spikens framtid

Hur kommer framtidens Spiken att se ut? Ja, de flesta fiskare hoppas att fisket kommer att finnas kvar och utvecklas, men tror att Spiken som turistmål kommer att bli än mer framträdande, med nya fiskprodukter och andra verksamheter.

– Man får hoppas att det fortsätter, kanske med andra redskapstyper och export av lake, säger Birger.

– Fördling är ju ett måste, men alla kan inte hålla på med det. Det måste finnas de som fiskar också, för det är ju fisket det bygger på, säger Barbro Jonsson.

– Själva fisket i Vänern tror jag på, säger Dan Johansson, men det kommer att bli svårare och svårare att bedriva det. Det tråkiga är ju att Spiken riskerar att försvinna som fiskehamn. Vi har ju byggt upp de här bodarna och lagt ner en hel del pengar, vilket innebär att det blir dyrt för en fiskare att ta över en bod. Då kommer det andra intressenter som sysslar med annat för turister. Det är så utvecklingen kommer att bli, säger Dan, och tänker på den senaste försäljningen och den nya köttboden.

I arrendeavtalet mellan Lidköpings kommun och Spikenfiskarnas Intresseförening, som skrevs 1980 och som fortfarande gäller, står under punkt 8: ”Hamnplatserna skall upplåtas åt yrkesfiskare. Ledig plats kan tillfälligtvis för kortare tid uthyras till annan, men skall snarast ställas till förfogande till fiskare som anmäler önskan om plats. Slutar fiskare med sin utövning tillämpas samma regel som för ledig plats.”³

Spikens hamnförenings styrelse valde att inte ta ställning emot försäljningen, trots att köparen inte är yrkesfiskare. Kommunen har inte heller agerat i frågan.

Nu håller ett nytt arrendeavtal att arbetas fram, vilket framför allt innebär vissa förtydliganden och är en modernisering av det, men som i fråga om upplåtelse av hamnplats inte innebär några förändringar, enligt Richard Sännek på Samhällsbyggnadskontoret.

Andra fiskare är mer optimistiska än Dan Johansson. Ett positivt tecken är att kommunens intresse för hamnen och Spiken har ökat de senaste åren, anser flera.

Anders Jonsson och Mårten Bengtsson tillhör dem som ser positivt på framtiden för fisket i Spiken, men de tror att det krävs förnyelse och nischning, till exempel genom ett mer miljövänligt fiske med andra motorer, en satsning på närfiskat och nya produkter.

Under 2012, när Dan inte har kunnat fiska så mycket på grund av sjukdom, har han hyrt ut en av sina bodar till Projekt Vänerprodukter som bland annat har utvecklat nya produkter från den siklöja som blir över vid romningen. Frågan om inköp av en filémaskin har också diskuterats. Så visst finns det idéer för ett hållbart fiske i Spiken – och fiskare som är villiga att anta nya utmaningar – även om det kanske inte blir lika många renodlade yrkesfiskare i framtiden som i dag.

Referenser

- 1 Uppgift från en tjänsteman i Lidköpings kommun i november 2012.
- 2 Storskifteskarta Ekebo byalag, 1786. Enskifte Ekebo, inkl Torp, och Berg, 1807. Laga skifte Berg, 1860.
- 3 Lidköpings kommun arrendeavtal 1980-06-23.

UTTERFISKE UTANFÖR EKENS SKÄRGÅRD

Efter 4-5 sjömils resa norrut från Spikens fiskehamn kastar Anders Jonsson i drivankarna och de båda utterbrädorna med 20 linor med wobblers i ändarna som löper efter båten. Han sätter kurs mot ett par grund i närheten. Dagens utterfiske har börjat och det skall bara dröja en kvart innan den första gäddan halas in.

Anders har varit yrkesfiskare sedan 1974, då han slutade skolan 16 år gammal. Han bodde under sina första år på Stor-Eken, den stora ön norr om Spiken, där pappa var fiskare och skogsarbetare. Även farfar var fiskare. Pappan och farbrodern blev så småningom fiskare på heltid, och tre av Anders kusiner är fiskare. En syster har tagit över föräldrarnas rökeri och fiskaffär. Fisket har gått i arv i fem generationer.

Det är en mulen dag i mitten av maj 2012. Vårens gösfiske är över och det är tid för utterfiske efter gädda. Utterfisket i Väneren började på 1920-talet när fiskebåtar fick motorer. Nu för tiden är det inte så många yrkesfiskare i Väneren som håller på med det.

När han parkerat sin silverfärgade Chevrolet pick up på bryggan utanför sjöboden går han direkt ombord på sin båt. I handen har han sin mobiltelefon, headsetet och en påse med några smörgåsar. Han har gjort i ordning på båten kvällen innan för att kunna gå ut med en gång. Nu sätter han på den nödvändiga elektroniska utrustningen som finns i hytten – ekolodet, datorn med sjökortsprogrammet samt färdskrivaren – sätter mobilen i sin hållare, och kontrollerar att det finns tillräckligt med bränsle i tanken innan han startar båten och kastar loss.

Färden går ut genom den sprängda passagen i Strömsund i Ekens skärgård i riktning mot Stora Hattefuran och Påvlarna. Han går sällan så mycket längre ut när han uttrar. Fiskeplatserna bestäms av hur vindarna blåser och var han tror att gäddorna finns.

Den plastade träbåten Nordsjö är byggd i Finland på 1960-talet. Anders köpte den 1999 i Arkösund i Östersjön, där den använts för laxfiske med nät. Det är den enda fiskebåten i Spiken som finns med

i skeppsregistret, eftersom den är mer än 12 meter lång och 4 meter bred. Den är rymlig och stabil, även om Anders gärna hade haft hytten i fören, så att det hade funnits mer däcksutrymme i aktern. Marschfarten är 8 knop, vid tomgång 4. För att få optimal hastighet för uttring, 2,8 knop, måste han ha drivankare, två tomma plasttunnor utan lock, som bromsar upp farten, en på vardera sidan av båten.

När han slängt i drivankarna lossar han den ena utterbrädan och kastar i den. Själva utterbrädan består av två stycken en meter långa parallella plåtflottörer med en halv meters avstånd, som hålls samman av två stålstångar, som en liten katamaran. Den yttre är försedd med en fena, som gör att redskapet skär ut från båten under gång. Det gör att den kraftiga svarta linan, som går vinkelrät mot båten, där fiskelinorna sitter, hela tiden är sträckt. De båda utterbrädor som Anders använder köpte hans pappa för många år sedan av en gammal fiskare. De består av två stuprör som svetsats ihop i ändarna. Anders har målat dem ljusblå, i samma färg som båten.

På den hundra meter långa kraftiga svarta nylonlinan som går mellan utterbrädorna finns 20 ringar, med fem meters avstånd mellan varje, där fiskelinorna fästs med en hake. Anders sätter på en wobbler längst ut på varje lina och låter sedan linan löpa ut i vattnet. När den ena sidans tio linor är klara, kastar han i den andra utterbrädan och gör på samma sätt där.

Han sätter kurs mot en grynnan på 2,5 meter och spanar ut mot den svarta linan på båda sidor båten. Om det nappar kan man se ett litet veck, som visar att det är något som hänger och bromsar upp en av linorna. Det är inte helt lätt för ett otränat öga, och även Anders har lite svårt att se den svarta linan längst bort mot utterbrädorna när både sjön och himlen är gråsvart, som denna dag.

Linorna är 1 mm tjocka, vilket klarar stora fiskar. Den sista decimetern närmast draget består av en tafs av ståltråd för att gäddan inte skall kunna bita av linan. Linorna är lite olika långa, 10–15 famnar. Hur djupt

draget går beror på var på den horisontella linan de sitter och på storleken på wobblernas sked. Ju större sked, och ju närmare båten linan sitter, desto djupare går draget. Djupgåendet är mellan 1 och 3 meter.

Anders började uttra 2005, samma år som trålningen i Väneren förbjöds, och han har lärt sig en del sedan dess. I början hade han ganska små wobblers, vilket ledde till att gäddorna inte fastnade så bra. Många släppte innan han fick ombord dem. Nu har han betydligt större drag, med stora trekrokar, vilket ger större gäddor och färre släpp.

Den första gäddan som nappar släpper faktiskt, bara några meter från båten. Den högg på den lilla gäddliknande wobblern, som han fick hela fyra gäddor på dagen innan. Sedan går det bättre. Snart bärgas den första gäddan och strax därpå en till.

Nästa gädda ser han i ytan på det femte draget på babords sida. Han lossar vajern som går mellan styrhyttens baksida och mittringen på den svarta linan, och låter den svarta linan löpa ut åt styrbords sida på det lilla stålhjul som han monterat på akterdäcket. Det är framhjulet från en gammal lastmoppe och det rullar lätt, vilket sparar mycket kraft när linan skall flyttas i sidled. Hans pappa Birger använde ett likadant.

När den svarta linan fått löpa så att fiskelinan som gäddan nappat på befinner sig rakt akterut, hakar han fast den svarta linan i båtvajern igen och drar in fiskelinan för hand, med gummihandskar på. Om gäddan sitter på bra och inte är för stor, lyfter han bara över gäddan över relingen. Annars tar han den stora fiskerkroken till hjälp.

Han håller fast gäddan bakom gälarna med vänsterhanden och slår med baksidan av en tång, ett eller två rejäla slag i huvudet så att den dör. Sedan vänder han på tången och tar loss krokarna från fiskens gap. Gäddan slängs sedan i den blå plastlådan som står på babordssidan bredvid. Vikten ligger troligen på 3–4 kilo. Nu efter lektiden är gäddorna lite smalare. Självt äter Anders helst gädda senare på säsongen när den hunnit äta upp sig igen.

Han hakar av den svarta linan och låter den löpa tillbaka till ursprungsläget. Om han behöver ändra kursen under tiden han är upptagen med att ta om ombord fisken kan han enkelt göra det från aktern, via en styrspek, en så kallad joystick. Det finns en likadan vid nätrullaren i fören. Båten är gammal men utrustningen modern.

Några gråtrutar kommer flygande när de ser båten och gäddorna i vattnet. "Många brukar fråga om det inte är ensamt att vara ute på sjön och fiska" säger Anders. "Nej då, brukar jag säga då, jag har ju trutarna, de är mina kompisar."

Det blåser sydvästlig vind, ungefär fem meter per sekund, och i väster ses en front närma sig. Vinden har ökat en del sedan i morse och han befarar att den skall öka ytterligare med det kommande ovädret. Det gör den också, men sedan mojar det igen.

När man är ute på sjön gäller det att hela tiden läsa vädret. Det räcker inte med att lyssna på radio eller lita på smhi.se eller yr.no. I Radio Skaraborgs morgonsändning sa de att det skulle bli sydlig vind, men det stämmer inte. Vinden kommer från sydväst och vrider sedan mot nordost.

Anders går in i styrhytten, tittar på sjökortet och byter kurs, mot andra grynnor och skär i närheten, mellan Naven och Pålgrunden. I nordost ser vi Lurö. Han går

så nära skären han kan utan att fastna med dragen, och rakt över de grund som är två meter eller lite mer. Det är på sådana ställen gäddorna brukar hålla till. Om det nappat vid ett grund vänder han gärna tillbaka för att se om det nappar igen.

Med ekolodet kan man se det exakta djupet där båten befinner sig och vad det är för typ av botten. Här anges också luft- och vattentemperaturen. Det är bara 9 grader denna majdag, både i sjön på land, så det är varmt och skönt att vara i hytten emellanåt.

Nu är det dags för dagens första kopp kaffe. Anders sätter på bryggaren och tar fram en smörgås som han tar till kaffet. "Nu blir det säkert en kaffegädda", säger han.

Han passar på att undersöka en wobbler, som inte betar sig som den skall i vattnet, och funderar på om han skall byta ut trekrokarna på den.

I hytten hänger ett grattiskort från barnbarnen och en handskrivna lapp med texten: "Det är alltid käften som ställer t'et".

Det är Anders motto och gäller såväl människor som gäddor. På höstens siklöjefiske har han en ung kille, Simon, till hjälp, och då kan det bli en del hårda ord när det är dåligt väder och mycket att göra.

"Nu kör vi mot 0,7-an, och sedan mot 2,5-an", säger

han, och tittar på grunden på sjökortet. Och en stund senare: "Nu är det dags igen." Det hänger en gädda i en av linorna, så han får ge sig ut för att dra upp den. Det finns ganska gott om gädda i Väneren nu, berättar Anders. "Den har hämtat sig".

Efter drygt tre timmar har han landat den tionde gäddan och lådan är full. I fören står den stora islådan med de 26 gäddor han fick dagen innan. Han fyller på med de nya, varvar med is och stänger locket.

Spikfiskaren Michael Nylander ringer och Anders berättar att de har testat en filémaskin, som klarar av att få ut 52 procent av löjans vikt, fast den varit frusen. De är båda engagerade i det siklöjeprojekt som kommit igång, via Fiskeområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle, vars syfte är att kunna ta tillvara mer av löjan än bara rommen. Kvällen innan har Anders varit på kurs för att bli biosfärambassadör.

Michael är ute för att ta upp sina sista tre laxnät. Det har börjat bli för mycket alger i dem så här sent på säsongen. Vi ser hans båt lite senare utanför Naven. Ett par trollingbåtar åker runt i Dalbosjön, medan en torrlastbåt strävar norrut mot Lurö. Mer båtliv är det inte idag.

Det har börjat regna och det var längesen det nappade. Anders kör fram och tillbaka mot grynnor och skär, men utan resultat. "Nu har jag dragit över några 3-metare, men det var ingen som ville", säger Anders, men misströstar inte. "Vi får ta till kaffetricket igen". Efter en och en halv timme utan hugg ser han åter ett veck på linan. Snart hugger två gäddor till. "Envishet är den viktigaste egenskapen hos en fiskare", framhåller han.

Troligen kommer han hålla på att uttra även under sommaren i år, åtminstone fram till kräftpremiären den 1 juli. Burfisket efter signalkräfter är ett nytt fiske på prov som ger goda inkomster. Vanligtvis brukar han fiska sik under sommaren, som han säljer till system Ulrika, som har rökeri och butik i Spiken, "Ullis fiskdelikatesser". Men i vintras upptäckte Livsmedelsverket att dioxinhalterna i Vänersiken ofta låg över gränsvärdet, och har därför beslutat införa försäljningsförbud, vilket är ett stort avbräck för Vänerfiskarna. Ansökan om dispens

för försäljning med kostrekommendationer, vilket redan finns för till exempel strömming och lax, har skickats in, men ett sådant beslut verkar dröja.

Det finns också viss efterfrågan på siklöja i Lidköping vid midsommar, så han kanske lägger ut några nät då. Om man lägger på kvällen och drar på morgonen, blir det inte så mycket alger och skräp. Sydväst om Taveludden kommer det upp kallvatten och då brukar det finnas löja.

Den blå plastlådan fylls på med nya gäddor. Regnet tilltar och vinden har ökat igen. Nu håller man sig helst i hytten. Klockan har passerat 14 och det börjar bli dags att avsluta dagens fiske. Anders tar in linorna med wobblers, en efter en. "Det skall bli spännande att se vad som är på wobblern längst ut" säger han. Det är en stor gädda, säkert fem kilo, som hängt med efter båten under den senaste halvtimmen minst.

Anders brukar sälja sin fisk till en grossist i Göteborg. Då kan han få jämna och hyfsade priser, vanligtvis 20–25 kronor kilot för gädda. Under sommaren upp till 35. "Man kan inte komma med 200 kilo gädda till fiskauktion. Då rasar priset helt", säger han.

I vår har han sålt det mesta till sin syster, som gör gäddpaté. Han ringer och frågar om hon vill ha fångsten. Hon meddelar att priset på auktion låg på 8 kronor i dag, och Anders blir lite tveksam till hur han skall göra.

Klockan är tre när han lägger till. Han småpratar med Michael Nylander på kajen och visar fångsten. Han lastar över dagens 20 gäddor från islådan till plastbaljorna, kör in dem in i sin sjöbod och väger dem. Varje låda väger 40 kilo. Det blir 80 kilo totalt, mer än han trodde, så han är nöjd. Den största väger sex kilo och den minsta två. "Det gäller att hålla sig ute på sjön, så blir det alltid några kronor", säger han.

Dagen därpå skall det blåsa hårt, så då tänker han hålla sig på land. Kanske blir det lite mer jobb för siklöjeprojektet, eller underhåll av utrustningen. Det finns alltid något att göra för en fiskare.

BJÖRN OHLSSON

Mövik

– en hamnidyll vid Kinnevik

BJÖRN OHLSSON & LARS GÖRAN NILSSON

Mövik

På Kållands östra sida ligger den idylliska väl skyddade naturhamnen Mövik. Marken ägs av kyrkan och hamnen bildades ursprungligen genom att gårdarna inom Torpa rote hade inskrivet i sina gårdspapper att de hade rätt till fri väg till sjön, till uppläggningsplats för båt och redskap, samt till fiske i Kinnevik. Fisket var förr en mycket viktig näring för befolkningen i bygden. I dag finns det bara två yrkesfiskare kvar, som är helt inriktade på fiske med storryssjor.

En kort bit efter Tolsjö på väg norrut från Lidköping på Läckövägen tar man av åt höger mot Öboängen. Efter två kilometer tar man av till höger igen. Botten 3 står det på den gula vägs skylten. Två kilometer senare står en vit skylt på höger sida, Villa Mövik. En smal 500 meter lång kurvig grusväg leder ned till den lilla hamnen Mövik.

Hamnen ligger omgärdad av skog, väl skyddad från de nordliga och nordostliga vindarna och vågorna från sjön, som kan bli rejält höga ibland eftersom det är

öppet vatten ända bort till Djuröarna i Värmlands-sjön. Ut till Kinnevik leder en smal passage. Går man förbi de gamla tallarna ut på klipporna har man en fantastisk utsikt över sjön och Kinnekulle tvärs över viken.

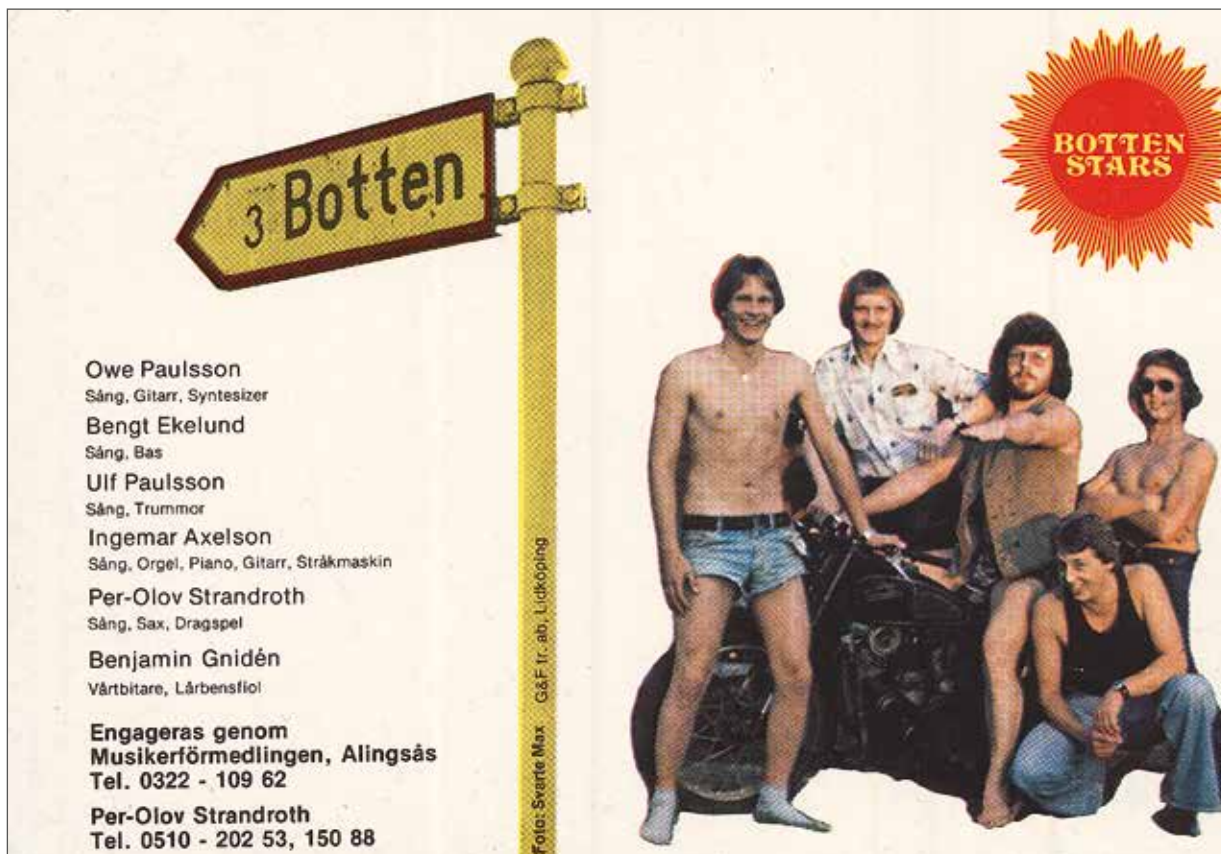
En blåsig och kall oktoberdag sitter yrkesfiskarna Helen Lundberg och Christer Ström i värmen i fikarummet inne i sin sjöbod och dricker kaffe och småpratar med Kent Fransson, Klas Holgersson och Nils ”Grejen” Axelsson. Nils Grejen, som är 83 år fyllda, har tagit bilen, medan de yngre kollegorna Klas och Kent har cyklat. Nils Grejen och Klas är båda pensionärer och brukar fiska lite ihop, medan Kent hjälper Helen och Christer i deras fiske. Vågorna skummar mot klippstränderna, men i hamnen är det lä och vattenytan ligger nästan spegelblank. I dag är det redskapsvård som gäller. Bland annat skall kräftburarna gås igenom och vikas ihop, efter årets fiske som avslutades den 30 september.

Bodar, väg och dansbana

Hamnläget i Mövik brukades efter laga skifte av dem som hörde till Torpa rote. Rotarna var en indelning av

Den naturliga hamnen i Mövik ligger väl skyddad från Vänerns vågor. Bilden är tagen 2012.

Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

Vykort med Botten Stars, dansbandet. Kortet från 1970-talet. Orkestern upphörde 1987.
Bild utlånad av Nils "Grejen" Axelsson 2012

socknarna, ofta efter byar. Roten låg till grund för olika rättigheter och skyldigheter, som fattigvård, soldater och båtsmän, notvarp med mera. Torpa rote hade rätt till fri båtplats och fritt fiske.

I början av 1900-talet fanns här bara en vasskrake, en enkel sjöbod med tak av vass, som Axel Hulander hade, samt en sjöbod av trä, som tillhörde Oskar "Brodde" Adriansson. Brodde var Kent Franssons morfar och bodde i Botten. Kent minns hur boden delades i två delar för att kunna flyttas upp på berget i slutet av 1960-talet, eftersom den var i vägen där den stod. Grunden efter utedasset som revs samtidigt finns fortfarande kvar. Nu är både den rödmålade boden

och Broddes hus i Botten i Kents ägo. Där bredvid står en annan bod, som Nils Grejen och hans fiskekamrat Arne byggde på 1940-talet. Den ägs numera av Klas Holgersson, som varit fritidsfiskare i hela sitt liv.

I början av 1960-talet bildades Mövikens väg- och hamnförening. Ända till 1963 sköttes alla transporter av fisk och annat sjövägen. Detta år gjordes lantmäteriförrättning och mark löstes in för den nya vägen från Bottens vägsamfällighet till hamnen, vilket underlättade transporter på väsentligt.

Strax norr om de två små bodarna på berget ligger en stor rödmålade bod som kallas dansbanan. Den byggdes av yrkesfiskarna i Mövik som lokal för reparation

av storryssjor. Efter några vintrar förstod de att det damm som bildades när algerna på garnen torkade var hälsovådligt, så de beslöt att stå ute och laga i stället och använda boden som lager. Ingemar Axelsson, som hade bildat orkestern Botten Stars, frågade sin far Nils Grejen om de fick rusta upp lokalen och bygga en scen för att spela på en sommar på 1970-talet.

– Det blev succé, men alldeles för mycket folk för det lugna Mövik, berättar Nils Grejen.

Lokalen återgick till att vara redskapsbod för yrkesfisket. Yrkesfiskarna har alltid skött underhållet och den ägs och används nu av pensionerade yrkesfiskare. Ingemar Axelsson var senare med och bildade den kända Lidköpingsorkestern Bröderna Djup tillsammans med sina tre morbröder.

Ytterligare en liten bod ligger där bredvid, en notebod byggd på 1950-talet av Lennart och Axel Hulander, som i dag ägs av Boris Fröjd.

Iskällare och bryggor med tak

Den dominerande bebyggelsen i Mövik består av tre stora bodar, som ligger innanför de hittills nämnda. Iskällaren med vitkalkade väggar byggdes av Nils Grejen och Arvid Hulander 1969. Fram till dess hade isen förvarats under sågspån i isbingar, med väggar men utan tak. Iskällarens väggar består av dubbla lager cementsten med kork emellan för att isolera bättre. Den stora röda fiskeboden av trä byggde Nils Grejen och Arvid något år senare. När de fick ismaskin i Mövik i början av 1980-talet byggde de också till iskällaren för att få mer förvaringsutrymme. I det som är Helens och Christers kontor och fikarum i dag hade Nils Grejen och Arvid tidigare sitt rökeri med tre tegelugnar och en rensningsmaskin för siklöja. När Boris Fröjd flyttade till Mövik 1990 rev han ut ugnarna och tog över den delen av boden, medan Nils Grejen behöll den andra. Även iskällaren delade de på. Plåtskjulet som ligger intill byggde Boris på 1990-talet.

På 1970-talet grävdes hamnen ur genom att alla tillflöden dämades upp och vattnet pumpades upp. Mas-

sorna som grävmaskinerna tog upp bildade de bankar som bryggorna ligger på än idag.

Under ett antal år var väg- och hamnföreningen vilande, men när Boris Fröjd etablerade sig i Mövik tog den fart igen. Han blev ordförande 21 april 1990 och 1992 byggdes två nya bryggor med tak för yrkesfisket, en av Boris och en av Nils Grejen. 1995 slöts ett tioårigt arrendeavtal med Skara stift för hamnen för att säkra tillgången till den. Man befarade nämligen att det lokala inflytande inom stiftet skulle minska när mindre pastorat slogs ihop.

När det var lågvatten vintern 1996 passade man på att spränga bort en bergknalle mitt i hamnen. När isen släppt muddrades även inloppet. Vid lågvattnet 2003 grävdes hamnen ut igen, framför allt den södra sidan fördjupades och grävdes in. Av massorna blev det en fin hamnplan. Sedan 2004 är Christer Ström ordförande i föreningen och ytterligare åtgärder har inte varit nödvändiga. Hamnmyningen är två meter djup, men inne i hamnen har det börjat slamma igen lite, så den kan behöva grävas ut igen så småningom.

Bodar, brygga, båtar och ryssjor

Vid den stora fiskebryggan ligger nu Helens och Christers båda fiskebåtar, Rödingen och Gulingen. Den sistnämnda är liten och används bara när de skall lägga i och ta upp ryssjorna. Bryggan är inbyggd med såväl tak som väggar, vilket ger ett välbehövligt skydd när fångsterna skall landas och tas om hand. På insidan av väggen längst ut finns en textad lapp med orden: ”Vad är bäst? Jo, huvudet på torsken, stjärten på gösen, och mitten på tösen.”

Helen och Christer köpte både bodarna, den stora bryggan och båtarna av Boris och Inger Fröjd 2003, som då avvecklade sin rörelse. I köpet ingick åtta ryssjor, sju i Kinnevik och en i Kävelstocken. Då hade Christer redan haft sin yrkesfiskelicens ett par år och fiskat med nät mest. Innan dess hade han haft nät och ryssjor på privat vatten utanför Kållands nordvästra kust.

Bryggan i Mövik, 1991. Foto: Boris Fröjd

1995 gick Nils Grejen i pension och sålde sin plåtbåt, sin brygga och sin del av bodarna till Kai Bengtsson. Kai bedrev det mesta av sitt fiske från Spiken och arbetade framför allt med att sy nät i Mövik, som han sålde vidare. 2006 köpte fiskaren Michael Nylander alltihop av Kai Bengtsson. Michael bedrev fiske med ryssjor och nät från Mövik ett par år, innan också han flyttade sitt fiske till Spiken. Han sålde i sin tur till Helen och Christer, som då blev de enda yrkesfiskarna i Mövik, och ägare till de tre stora bodarna i sin helhet och även den lilla bryggan med tak. Den stora fiskeboden renoverade de 2011, både invändigt och utvändigt.

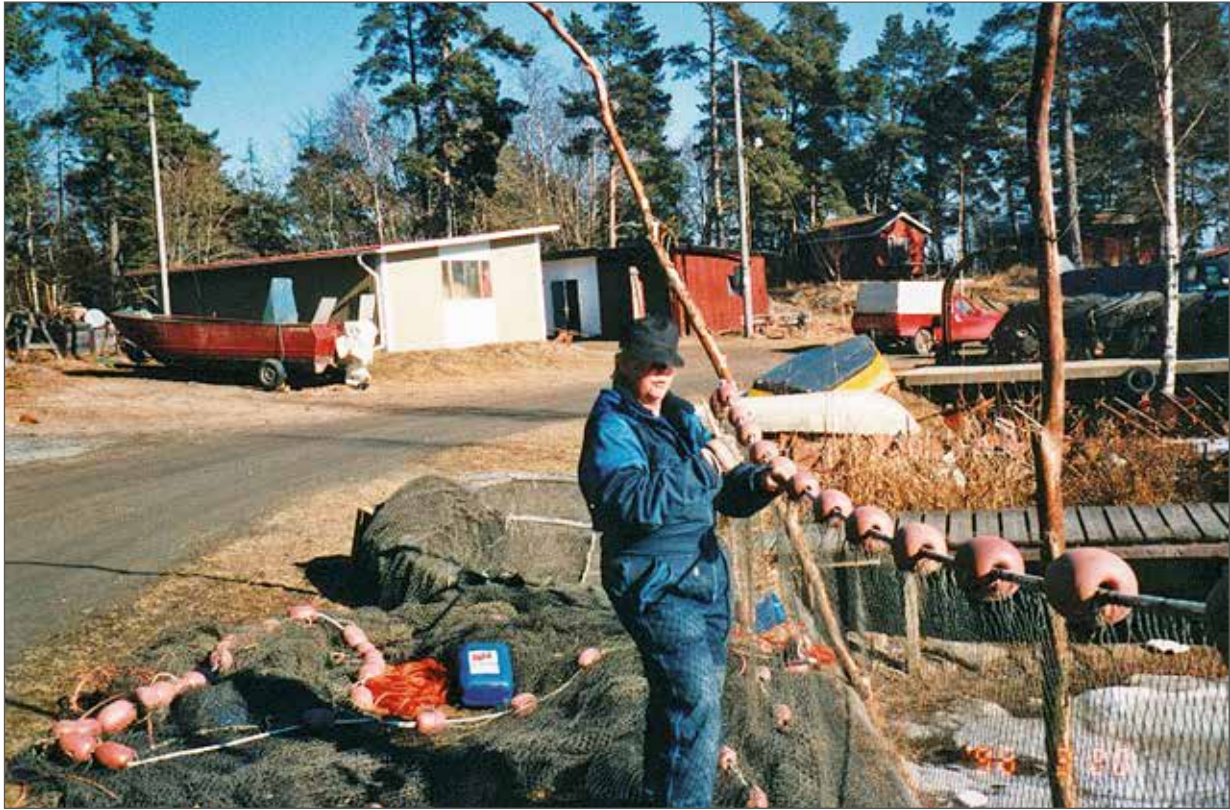
Innanför den stora bryggan ligger Nils Grejens plastade träbåt Klara som han haft sedan 1956.

Hamnen har även plats för 25–30 fritidsbåtar, vilket tillsammans med besök av badgäster ger liv och rörelse när det är fint väder på sommaren. Kyrkan brukar också ha gudstjänst här en gång varje sommar. Övriga delar av året är det mycket lugnt och stilla.

Under större delen av 1900-talet var Mövik bara en av många hamnar i Sunnersbergs socken på östra Kålland. De olika hamnlägena är, räknat från norr: Bösshamn, Sandvika (Roberts vik), Rönnaren, Isakes vik, Borgs vik, Jannes vik, Långa vika, Böttnaras vik, Mövik och Sanneberg vid Fästa.¹ Mövik är den bäst skyddade naturliga hamnen, och är den som blev kvar som fiskehamn.

Förutom Christer och Helen finns det fyra andra yrkesfiskare på västra sidan av Kålland, vid Dalbosjön.

Inger Fröjd lagar ryssja i Mövik, 1998. Foto: Boris Fröjd

Anders Andersson har sin båt i Järna, Rackeby församling. Anders Larsson och Freddie Pettersson har sina båtar i Bärstaviken, också Rackeby, och John Svantesson med far, har sitt fiske vid Källstorp, Örslösa, och vid Storeberg, i Tädene, eftersom de arrenderar fisket på båda gårdarna.

Många notfiskeplatser

Under 1900-talets första hälft var det notfiske av sil (siklöja) som dominerade vid Kållands östra strand. De olika byarna har haft sina egna platser för att dra not, så kallade notdrag. Ibland var de gemensamma för flera byar eller rotar. Precis som på Kållandsö och Torsö har fisket efter sil haft en lång hävd och en stark tradition. ”Inom Torsö, Sunnersberg och Otterstads

sn är fiske med finmaskad not tillåtet hela året...” i följande notvarp i Sunnersberg (från söder): ”Fästa, 3. Ölshammaren och Sunnerud, 4. Ankarskären och Degerbergshuvud, 3. Botten, 6. Gärdeviken, 6. Rönnaren och Trinneholme, 4.” Ordet varp står både för platsen där noten dras och för själva notdraget. Siffran står för antal varp på varje ställe.²

De lokala namnen på platserna innefattar också namnen på de enskilda varpen (by/rote): Mörrberget (Jönslanda), Stenviksudden (Jönslanda), Flåbergen³, Nisses skär, Bottnars udde (Torpa). Käringeberget (Prästebolet), Svinhusskåret (Torpa), Ankarskåret (Tolsjö), Jonsson, Digerhuvud (Torpa), Råva, Blånälsbergen (Torpa o Sölten, Blånäl är smånors), Skräddarevarpet (Torpa), Ormhammaren (Österbacka),

Greje-Karls udde, 2 varp, Sannebergs, 2 varp, Svarta berget, Fästaskäret och Fästa udde.¹ Ibland använder man namnet Silbergen för en plats för notdrag, vilket återfinns både i Sunnersbergs och Otterstad socken. Norr om Bottnars udde finns Gamla varpet.⁴

Fisket skedde med hjälp av små träbåtar som man rodde ut med från land vid fiskeplatserna. Båtarna kunde lätt dras upp, vilket gjorde att behovet av en bra hamn inte var lika stort. Eftersom noterna var tillverkade av bomullsgarn var man tvungen att hänga upp dem på tork på ”stegler”, stöttor gjorda av utgallrade småbjörkar, på land efter varje gång. Dessa så kallade steglegårdar tog mycket plats, ungefär 150 meter per not. Detta var också en anledning till att fiskebåtarna låg på så många olika platser. Dessutom var hamnarna inte så bra.

Botten är Sunnersbergs sockens ända vid Vänern, alltså socknens botten, slut. Jämför Vassbotten, viken vid Vänersborg, vilket betyder vattnets ända, Väners botten. I Botten ligger Torpa bys torp och det är här de flesta fiskande småbrukare hörde hemma fram till 1960-talet. Här var gårdarna förhållandevis små, med en stor andel skogsmark, vilket gjorde att de flesta också fiskade för att klara försörjningen. Nils Grejen och Boris har sammanställt en lista på 98 personer som ägnade sig åt fiske i Sunnersbergs församling under 1900-talet. De räknar med att ett hundratal hushåll var beroende av fisket.

I den fiskeriundersökning som gjordes vid förra sekelskiftet framkom följande under rubriken ”Fiskare i Lidköping och på Kålland år 1899:⁵

I Lidköping finnas 4 fiskare, som hafva Hvar sitt Not och tillsammans 25 ryssjor. Här uppgafs att man fiskar fetsik mellan Pingst och midsommar, föröfrigt Gädda, Braxen, Gös, Id, Abborre och Lake samt en och annan Asp. Vid Villa Giacomina skall finnas not, nät och ryssjor. Från Degershufvud upp utefter Kollandsö och Stora Eken finnas omkring 100 fiskare...⁵

Föddes i Grejebo

Nils ”Grejen” Axelsson, som föddes 1929 och växte upp på den lilla gården Grejebo i Botten, började fiska på 1940-talet. Han minns att det fanns åtta notlag på den tiden. Varje notlag bestod av två personer. Några fiskade också med långrev, medan nätfisket inte var så utbrett förrän nylonnäten kom i början av 1950-talet. – Jag minns första gången vi lade ett nylonnät. I bomullsnätet fick vi nån enstaka gös, men nylonnätet var som ett silnät med gös, så tätt var det. Det höll inte mer än en gång, det var så fint garn, berättar Nils Grejen.

För långrevsfisket gick de ofta genom Ullersund till Dalbosjön och lade långrev, en flera kilometer lång lina med tafsar med krokar var femtonde meter. Krokarna agnades med ”goppor”, alltså småsil eller nors. Under höst, vinter och vår fick de mycket lake. På sommaren mest ål, gös och abborre.

– Garnet som de hade till långrev ena säsongen fick de använda till silnot året därpå, eftersom det skavdes och lätt gick av när man hankade, alltså drog upp och vittjade, vilket man gjorde via ett så kallat hankehorn, ett kohorn där linan kunde löpa, berättar Nils Grejen.

På vintern satt hans pappa och band not av garnet.

Notfisket skedde alltid på kvällen vid skymning, framför allt sommartid. Det var då silen gick in mot land. Nils Grejen berättar att de brukade gå ner till sjön vid femtiden på eftermiddagen och se över noten och förbereda fisket. Sedan gällde det att välja vilken av notplatserna som man trodde var bäst och gå dit med båten för att invänta rätt tillfälle och sin tur. Silen stack upp till ytan ibland, vakade, och när man såg det var det dags att dra.

– Då ville det till att få bröten i sjön, säger Nils Grejen.

Den som var först på plats fick dra först. Not drog man alla dagar utom lördagar och söndagar. Under andra världskriget kunde man dra hela nätterna, eftersom det var ont om mat och stor efterfrågan. Fångsten tog man upp i båten och så åkte man hem, för att byta om och få på sig torra kläder. Innan

Nils "Grejen" Axelsson fiskar ål med långrev. Hankehornet är gjort av kohorn. Bilden är från 1998.

Foto: Kjell Drotz

gummiställen kom hade fiskarna vita målarbyxor som de oljade in med linolja. Men riktigt täta blev de ju inte, berättar Nils Grejen.

På vintern drog de not under isen efter nors och var då tvungna att dra på botten. Det fanns bara ett par platser utmed kusten där det var så slät och fin lerbotten att det gick att dra. Då var man fyra man, två stånghästar, unga pojkar som förde stången med den 200 meter långa noten under isen, och två gubbar som drog in noten.

Även på senvintern och våren när det var isfritt drog de efter nors.

– Vi kunde gå upp klockan ett på morgonen. Det var ett ställe vid Sunnerudde, Blånälsbergen, söder om

Mövik där det gick att dra. Vi rodde dit på natten och så kunde det vara fyra, fem lag där när vi kom. Då låg de och eldade i väntan på att stjärnorna slocknade och så drog man i tur och ordning, berättar Nils Grejen.

De enkla träbåtarna, notebåtarna, byggde fiskarna ofta själva, gärna av gran, eftersom de inte vägde så mycket då när man skulle dra upp dem på land.

Från 1936 till 1955 fiskade fyra man från Botten efter gös, sik och gädda med så kallad grovnot på sandstränderna öster och väster om Lidköping, vid tjänlig väderlek på sommaren. Noten bestod av 300 famnar tåg och tog tre timmar att få iland, minns Nils Grejen. Grovnoten hade 35-millimetersmaskor, medan silnoten hade 15-millimeters.

Nils "Grejen" Axelsson håller upp en regnbåge framför sin fiskvagn på torget i Lidköping i början av 1990-talet. Hans fru Anna står innanför disken. Bild utlånad av Nils "Grejen" 2012. Okänd fotograf

"Frirad" på torget

Försäljningen av fisken har skett på olika sätt. Många av fiskarna åkte själva in till stan med båt på onsdagar och lördagar för att "torga". På torget fanns en "frirad" där fiskare fick stå och sälja utan att betala hyra. Nils Grejens pappa sålde fisk på "fribanan" på torget, och även hönor och smör. På den tiden fanns inga hälsovårdsnämnder som lade sig i.

Det fanns också en uppköpare som kallades "Sjöskogar'n", med firmanamnet Hellberg och Johansson. Ett antal fiskare på Källand och Källandsö tyckte att han satte för låga kvoter och beslutade att bilda Källands fiskförsäljningsförening. På 1950-talet sålde de flesta notlag sin fisk till föreningen som sköttes av Anders Sahlback. Han tog emot ett visst

antal kilo siklöja per dag, som han sålde på torget och distribuerade till affärer. Men Nils Grejen och hans kamrat Arvid Hulander var egensäljare. Arvid bedrev torghandel i Lidköping fram till oktober 2000, medan Nils Grejen "torgade" i Götene, utom de sista tio åren, fram till 1995, då han stod i Lidköping han med. – Vi hade det ju rätt så bra i och med att vi sålde fisken själva. Det är ju pengar en lever av och inte fisken, säger Nils Grejen.

Överbliven fisk fryste de ned och sålde till ålderdomshemmet i Tolsjö-Gösslunda till reducerat pris. – Det var viktigt att ta tillvara på det. Det var stora pengar att kasta bort.

Storryssjor och trålfiske

1968 introducerades storryssjorna i Vänern, vilket betydde slutet för notfisket. Finmaskiga storryssjor, också kallat bottengarn, var ett mycket bekvämare sätt att fiska sil och nors, än den arbetsamma notdragningen.

– Det var ju enklare. Det tog inte så mycket tid. Och så hade vi ju nätterna lediga, säger Nils Grejen.

Från 1967 och fram till 1974 var Silens dag i Lidköping, en stor angelägenhet för fiskarna på Källand och Källandsö (se kapitel 11, *Silkungen*).

– Vi hade startat rökeri här nere då, Arvid och jag. Vi köpte en filémaskin för småsil och strömming. I den rensade och fileade vi silen. Den mesta silen ”ganade” vi. Det innebar att vi tog ur maginnehållet med ett grepp med tumme och pekfinger, öppnade halsen och rökte den hel. Vi rökte nog nästan ett ton till Silens dag. Vi hade skolbarn som hjälpte till med att rensa och det var sommargäster också som jobbade extra. Även affärerna beställde ju, säger Nils Grejen.

”Nu skall silen konkurrera ut strömmingen” var rubriken i Nya Lidköpingstidningen den 20 juli 1971. 1969 drog de den sista notvarpen, Nils Grejen och Arvid. De hade vittjat sina ryssjor, men det fattades 75 kilo sil för den beställning de hade.

– Så vi fick ta nota och ut och dra, för det var ju retligt att inte klara leveransen, säger Nils Grejen.

– Det var nog det mesta jag fått i ett notvarp. Det var nog närmare ett ton. Vi tog det vi skulle ha och släppte ut resten.

Nils Grejen och Arvid började också att fiska med trål under 1970-talet, precis som flera av fiskarna i Spiken. De förlängde båten med en meter för att den skulle passa för det nya fisket.

– Vi körde ju också på vintern. Här ute i Kinnevikens blev det ju isfritt rätt tidigt när det var västanvind. Så vi var ute så fort som möjligt och fick lite nors, och det var ju bra betalt på vintern. Då var det bättre priser. Det var Arvid och jag, vi hade stål båten ihop, berättar Nils Grejen.

Flyttade från Spiken

Boris Fröjd började som yrkesfiskare i Spiken 1980. På sommaren från mitten av juni till början av september var det sikfiske på djupen utanför Naven i Dalbosjön.

– Först var det nätfiske med den gamle ombyggda fritidsbåten. Vi hade fintrådigt nät och 46–50-millimetersmaska. Jag köpte tio länkar och de var 300 meter styck, och när vi kom och vittjade första gången kunde vi inte ta med all sik. Så jag tog upp och så fiskade vi med sju länkar, berättar han.

– Sen när vi köpte den nye båten, Mantoya, då blev det både nätfiske, trålning och fiske med skötar, fortsätter Boris.

Skötar kallas de speciella nät som används vid siklöjefisket.

Trålningen efter siklöja brukade börja den 12–15 oktober ungefär, när löjan hade fått rom.

– Vårt bästa fiske var runt allhelgonahelgen, sen tog trålfisket som regel slut 12–13 november. Då blev det för mycket lekfisk inblandad som redan hade släppt rommen.

Trålningen skedde inom särskilda områden i sjön som Fiskeriverket fastställt, i Kinnevikens, vid Hjortens udde vid Vänersborg, vid Sunnanå i Dalsland, vid Sjötorp och vid Västra grunden mellan Lurö och Källandsö. Han letade upp fisken med ekolodet och mätte in sig med radarn.

– Så sa han, nu kör vi. Nu skall vi ha i trålen med en gång. Då var det bråttom när han hade hittat stimmet, berättar Boris hustru Inger Fröjd som var med ibland.

Fisken stod som regel på 16–17 meter, ibland nedåt 20, minns Boris.

– Ett ton löjrom per säsong var ju målet. Över det var bonus. Om vi inte hade trålat upp det vi skulle ha fick vi ta till skötarna.

I början fick de 80 kronor kilot för löjrommen. Sedan steg det till 200 kronor några år senare.

Kaffestund i Helen Lundbergs och Christer Ströms fiskebod i Mövik 2011. Till vänster Boris Fröjd, Inger Fröjd, Nils "Grejen" Axelsson, Helen Lundberg och Christer Ström. Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

Lugnare i Mövik

När Boris och Inger kom till Mövik 1990 tog Boris över sin pappas redskap. Det var två, tre gamla ryssjor och så fick han ta över en fiskeplats vid Fästa udde av Arvid och Nils Grejen.

– Vi hade ju bägge delat ett tag, tills vi bestämde oss för att vi lägger ner Spiken. Då blev löjromspriserna sämre och vi flyttade över till Mövik. Vi skulle försöka med den store båten, men den gick inte in i hamnen, så vi sålde den. Och så köpte vi en mindre båt. Så var det, berättar Inger, som blev fiskare på heltid 1990 och som var nöjd med flytten.

– Det var lite jobbigt att det var så mycket turister i Spiken. Det var så mycket folk när man kom iland,

som rusade fram och skulle titta. Så det var väldigt lugnt skönt att komma till Mövik, säger hon.

När de började med storryssjor var fiskhusen finmaskiga, bara 14 millimeter.

– Då fick vi all fisk som inte gick igenom detta. Det var nors, siklöja, basse, mört, benlöja och alla möjliga arter av vitfisk. Då fick vi ju stå och sortera för att få fram de olika sorterna. Vi tyckte det blev lite jobbigt efter ett tag, så vi byggde fiskhus med 26-millimeters maskor och då gick ju siklöjan, norsen och de små mörtarna igenom. Om vi hade avsättning för löja kunde vi sätta på ett finmaskigt hus, och sedan bytte vi till grövre maskor.

Arrenderar platserna

På senare tid har efterfrågan på sil minskat, och Helen och Christer har nu bara ett enda finmaskigt fiskhus.

– Det är nog de som finns med på familjesidan i tidningen som äter mest sil, och de äter ju inte mer, säger Helen.

– Vad vi märkt blir det också bättre med gös, gädda och braxen, när det är större maskor. Om det är för att det blir ljusare eller hur det kommer sig.

Helen och Christer har utökat rörelsen under sina tio år i Mövik genom att bygga nya ryssjor. Senaste vintern byggde de den tolfte. De nya byggs av polyeten i stället för terylen, och har fyrkantsmaska i stället för diagonal, vilket underlättar bygget och även fisket.

Tio av ryssjorna ligger i Kinnevik, från Källby på östsidan av viken till Rinnaren på västsidan, norr om Mövik.

– Många av de här ryssjeplatserna är gamla notdrag, där bottenförhållandena är bra, säger Helen.

De andra två ryssjorna ligger i Kävelstocken norr om Källand, nära Tvätthall där de bor. För att få ha en ryssja på en särskild plats måste man ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen. Dessutom måste man ha tillstånd av markägaren, eftersom de ligger på enskilt vatten. Fångstarmarna som leder fisken in mot själva ryssjan sträcker sig cirka 300 meter ut från land. De flesta ryssjor ligger på kommunens mark och då har de tecknat arrendeavtal. Om det är privata markägare får de komma överens med dem.

– Det bästa är ju om man har ett arrendekontrakt av någon form. I och med att ryssjorna är specialbyggda för en viss plats, vill man gärna veta att man får ha dem där några år, säger Christer.

Ryssjorna läggs i när isen har gått, oftast i början av april och tas sedan de upp i oktober–november innan det är risk för is. När isen kom redan i november 2010 var det en ryssja som de inte hann få upp. Den förstördes och fick sedan bärgas på våren.

Under vintersäsongen är det en hel del jobb med lagning av ryssjorna.

– Det går ju sönder väldigt mycket under säsongen, särskilt om det har blåst mycket.

Lagningen sker på traditionellt sätt med nål och tråd. Är hålen stora klipper de större stycken och syr i, berättar Christer.

Gös och ål är de ekonomiskt viktigaste arterna för dem. För några år sedan infördes begränsningar av ålfisket. Bara de yrkesfiskare som hade fångat en viss mängd ål åren innan fick fortsätta och fångsten får numera bara ske under fyra månader i följd.

– Man försöker ju välja de månader som är bäst. Vi brukar ta hösten; juli, augusti, september, oktober. Men vi får ju lite ål även på våren, men den får vi kasta i, säger Christer.

Ålen säljs levande. Förut har de sålt till en firma i Skåne. Nu säljer de den mesta ålen till Vattenfall som släpper i fisken nedströms kraftverket i Lilla Edet, så att den fritt kan vandra ut i havet mot för att föröka sig, i stället för att malas sönder i turbinerna.

De har också varit med och satt ut ål de senaste åren, små tio centimeter långa genomskinliga så kallade glasålar som skall få växa till sig en 10–15 år innan de är klara att fiskas upp. En viss osäkerhet råder kring hur det blir med ålfisket framöver, eftersom arten anses vara hotad.

Försöker ha rutiner

– När alla redskap är i sjön kan vi ha lite rutiner. Då brukar vi vittja två tre gånger per vecka här ute i Kinnevik och en eller två gånger i Kävelstocken, säger Helen.

Något nätfiske hinner de inte med, och även löjromsfiske har de valt bort. Att bara ha ryssjor är ett medvetet val, för att kunna leva ett någorlunda normalt familjeliv, med lediga kvällar, eftersom de har två barn i skolåldern, 10 och 12 år gamla. De försöker också vara lediga på helgerna, men om det har blåst mycket under veckan får de vittja på lördag och söndag i stället.

– Vi kommer hit på måndag morgon vid halv åtta

Helen Lundberg och Christer Ström håller på att vittja en storrysja i Kävelstocken 2012.

Foto: Vänernumuseet/Björn Ohlsson

ungefär, i samma veva som vi släppt av barnen vid skolbussen. Sen åker vi ut och vittjar här i viken, vilket brukar ta fyra timmar. När vi kommer i land skall fisken sorteras efter sort och storlek, och lax och sik skall rensas. Sen kör vi upp det till kylrummet, och så isar vi och packar fisken i lådor. Vid femtiden kommer lastbilen och hämtar och kör ner det till auktion i Göteborg. Vid sjutiden på morgonen säljs fisken och vid tio går transport ned mot kontinenten, så dagen därpå kan fisken ligga i en fiskdisk i Tyskland eller Frankrike, berättar de.

Priserna på auktion varierar kraftigt efter tillgång och efterfrågan, men i snitt får de nu bättre betalt än vad de fick förut när de sålde direkt till en grossist.

En del fisk som säljs lokalt, som siklöja, går direkt in till Lidköping. Braxen och mört går inte heller via auktion, utan säljs via grossist i obegränsad mängd som kräftbete för 5–10 kronor kilot.

– Alla bäckar små, det är ju så, säger Christer.

Både Nils ”Grejen” Axelsson och Boris Fröjd är mycket nöjda med de båda arvtagarna i Mövik.

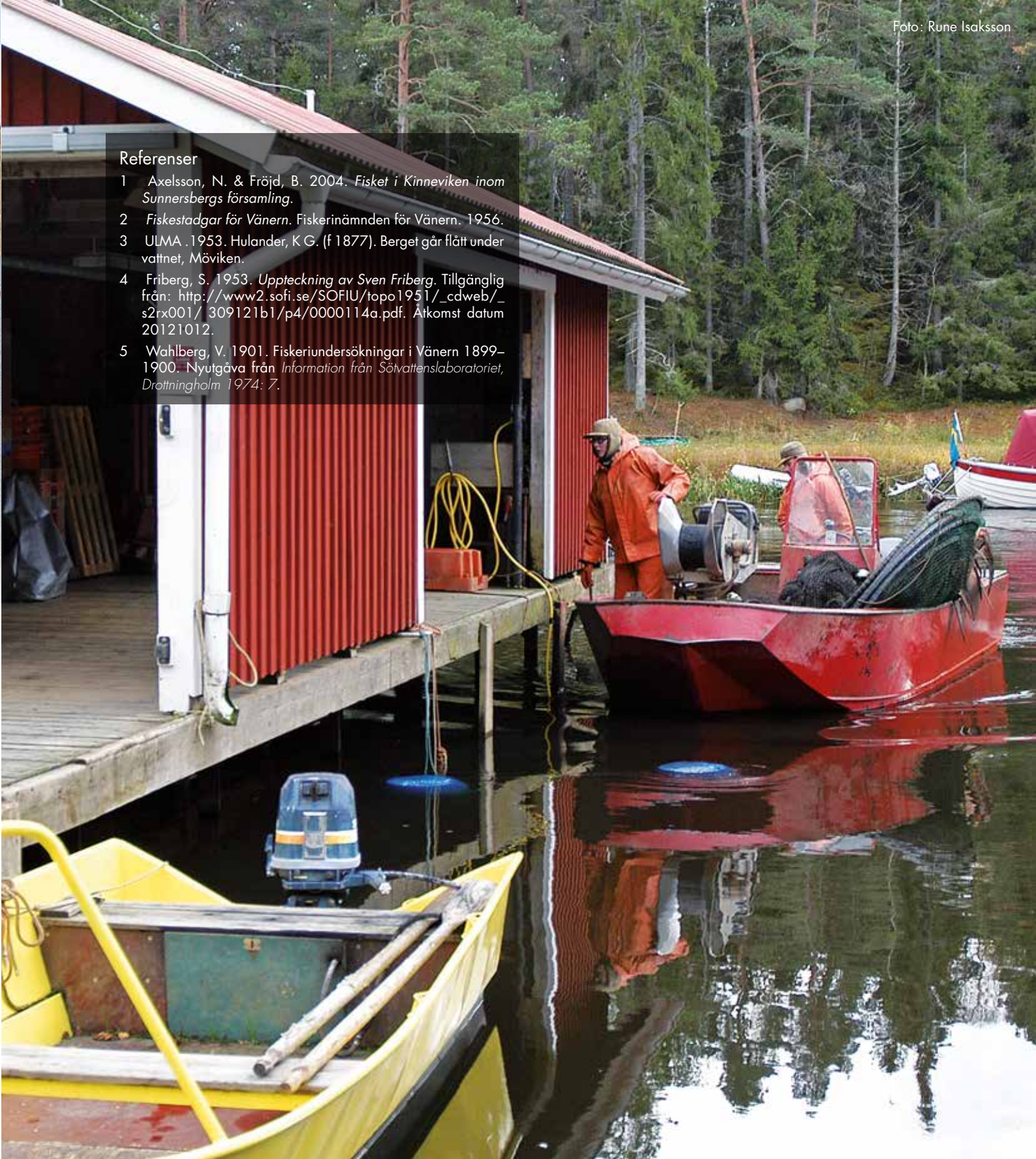
– Jag är jätteglad att de fortsätter här nere. Jag brukar åka ned en eller ett par gånger om dan, och de är alltid trevliga när en kommer. Man kan språka lite. Det är lite socialt, säger Nils Grejen, som fortfarande har några nät som han vittjar tillsammans med Klas Holgersson.

Efter en stunds fika och fiskeprat i boden är det dags för Nils Grejen att åka hem och sätta på potatisen. I dag blir det kokt sik till lunch. Även om det är försäljningsförbud på grund av dioxinhalterna är det ju inget förbud mot att äta den. Och han som ätit så mycket fisk i hela sitt liv, även gädda under 1960-talets kvicksilverlarm, är inte orolig.

Referenser

- 1 Axelsson, N. & Fröjd, B. 2004. *Fisket i Kinnevikens inom Sunnersbergs församling.*
- 2 *Fiskestadgar för Vänern.* Fiskerinämden för Vänern. 1956.
- 3 ULMA .1953. Hulander, K G. (f 1877). Berget går flått under vattnet, Möviken.
- 4 Friberg, S. 1953. *Uppteckning av Sven Friberg.* Tillgänglig från: http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s2rx001/309121b1/p4/0000114a.pdf. Åtkomst datum 20121012.
- 5 Wahlberg, V. 1901. Fiskeriundersökningar i Vänern 1899–1900. Nyutgåva från *Information från Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm 1974: 7.*

RYSSJEFISKE

Christer Ström tar tag i linan vid fiskhusets ände och drar upp ryssjans innersta stora svarta plastring. Sambon och fiskekamraten Helen Lundberg tar tag i ringen medan Christer tar upp nästa. Tillsammans håller de ringarna och låter vattnet rinna ut ur hålen innan de lyfter upp dem ombord. När alla sju ringarna är upptagna och fisken är samlad i struten, eller påsen som den också kallas, tar Helen fram en metallställning som hon hänger på relingen. Christer lossar påsen från fiskhuset och fäster den i ställningen. Sedan börjar han håva upp fisken och tömmer den i en fisklåda på däck. Helen sorterar fisken. Gäddorna, gösarna, abborrarna och braxen för sig. Resten av fisken, "skräpfisk" som mört, sarv, görs, sutare och ruda, samt små gösar med mera, tömmer hon i sjön så fort som möjligt. Fördelen med ryssjefiske är att fisken är levande när man fångar den. Den är alltså helt färsk och den fisk som man inte vill ha kan gå tillbaka till sjön levande. Under gösens lek-tid 25 april till 25 maj måste all gös släppas tillbaka.

Storryssjans fångstarm går ut från land cirka 300 meter. När fiskarna simmar utmed stranden stöter de på armen och vänder utåt mot de så kallade förgårdarna, som skall leda fisken vidare in mot den stora fyrkanten av nät och vidare in i fiskhuset, där de har svårt att ta sig tillbaka. Små grovmaskiga ryssjor för gädda, lake och gös har använts länge i Väneren, men finmaskiga storryssjor introducerades först 1968. Sedan dess har även storryssjorna fått allt större maskor för att undvika

fångst av mindre fiskar, eftersom efterfrågan på siklöja minskat.

Denna sena oktoberdag blåser det frisk sydostlig vind, men här i viken Kävelstocken i sundet mellan Kållandsö och Kålland är det lugnt. Båten Rödingen, som är fastknuten i ryssjan, rör sig inte mycket. Båten är en katamaran av plåt, som är både stabil och snabb. Den gör cirka 20 knop, vilket innebär att resan från hamnen i Mövik bara tar cirka 20 minuter.

När all fisk tagits upp binder Christer fast påsen igen och de lägger ryssjan på plats. Så här sent på säsongen när vattnet är kallt räcker det att vittja en gång per vecka.

Helen ställer sig bakom ratten och kör snabbt till den andra mindre ryssjan de har i viken. Här tar vittjandet bara en kvart. På våren när det är mycket vitfisk tar det desto längre tid, uppåt en timme per ryssja.

Helen uppskattar dagens fångst till 30 kilo gädda, 12 kilo gös, några kilo braxen och knappt två kilo abborre. Ett hyfsat resultat så här på senhösten.

– Men nöjd är ju en aldrig som fiskare, säger hon och skrattar.

Resten av dagen ägnar de åt att ta upp den mindre ryssjan med nät, ringar, bojar och ankare. Det gäller att få upp alla ryssjorna ur sjön innan isen kommer, så att de inte förstörs. I Kinnevikens har de ytterligare sex stycken.

BJÖRN OHLSSON

Från Fiskaretorpet till Ugglebo – Fisket i Forshem

LARS GÖRAN NILSSON

Från gårdarna Fiskaretorpet och Tegelladan vid Sjöråsviken, som minner om starka fisketraditioner i Forshems gamla bysamhälle, till dagens fiskodling i Forshemsviken är det en lång resa genom historien. Ingen yrkesfiskare finns idag i viken vid Hällekis och inte fiskar drängar och torpare längre på den stora gården Årnäs. I stället arrenderas vattnen i Forshemsviken till fiskodling.

Forshem

Forshems socken är stor i jämförelse med grannsocknarna och till området hör en lång kuststräcka. Närmast Kinnekulle delar Forshem Sjöråsviken, där Sjöråsån rinner ut, med Österplana socken. Forshems socken kan sägas bestå av två befolkade delar, Forshemsdelen i väster och Årnäsdelen i öster med Forshemsviken. Däremellan ligger ett mer glesbefolkat område, med undantag av den stora gården Österäng. Kustremsan är full av mindre vikar och holmar och här finns rika möjligheter till fiske.

Hamnen i Ugglebo, Forshem 2012.

Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

Några Prästgården enskildt tillhörande Fiskeställen finns i den på 1/2 mils afstand belägne sjön Wenern och den så kallade Forshems viken, som meddelar gäddor, abborrar, lake, sik, gös och flera fiskslag.¹

Lindskogs rader från 1816 är de äldsta vi hittat och det närmaste vi kommer vänerfisket i denna trakt vid denna tid. Om Hönsäter skriver han följande:

En half fjerdingväg från Säteriet i Sjörås-viken är en hamn, som både för Bruket och i andra afseenden är förmånlig.¹

Inte ett ord om fisket, vilket inte heller är att vänta efter den knapphändiga beskrivningen av fisket i Forshemsviken.

Sjöråsviken

Sjöråsviken är sedan gammalt hamn för Kinne härad, socknarna på berget och i viken möts Österplana och Forshem socknar. På en karta från 1773 är hamnläget *Kiärrholm* utmärkt med ett ankare. Det rätta namnet är *Karholmarna* men de har också kallats *Stora* och

Lilla Tjärholmen, som vi ser på nyare kartor. Ett utmärkt exempel på hur ortnamnen kan fungera. Träfartygen som låg i hamnen krävde mycket tjära för att skydda träet från röta. Av ett par ytterligare hamnlägen i viken är Björkskär det äldre och Friheten på Tängemyran, förr kallad Kroks udde, den senare.²

Man känner igen det marginella intresset för fisket från det statistiska materialet. Det verkar som att den satsning som spåras i kungörelsen från 1748 inte vunnit någon större framgång, åtminstone inte i södra vänerområdet. (Se kapitel 4 *Platsen, namnet, historien*.)³ Däremot förstår man att fisket i Sjøråsviken, utanför i stora sjön och förmodligen också i Sjøråsan varit rikt. På östra sidan viken finns en gård med namnet *Fiskaretorp*, 1/8 skatte, nämnd första gången 1685. Det var då ett kronohemman, en skattlagd gård i kronans ägo, inte ett torp, vilket det kanske varit längre tillbaka. Att döma av namnet kanske det var ett nybygge på medeltiden. Intressant nog är det inte den gården som är beskattad som ”fiske”, vilket däremot är fallet med granngården. Fastigheten Tegelladan består av två gårdar, dels en på hela 2 mantal skattehemman med skatt i fisk, så kallat fiskeskatte, och en på 1 ¼ kronohemman. Då skall man tänka att mantalen sattes på 1500-talet. I stora drag var ett mantal ett hushålls skattekraft.

Norr om Årnäs finns ett torp, *Fiskaretorp*, också kallast Funkes, som senare blir ett trädgårdsmästar-torp.³ I tredje stycket av kungörelsen om Fiskerier, 1748, kan man läsa följande om säterier och liknande:

III:tio, Inrättes Fiskeriet på Frälse-ägor, så åtniuter Fiskaren, med hustru och barn, then rätt och frihet, som wore han i Frälsemannens egit bröd.³

Det är högst en gissning att Årnäs Fiskaretorp har en sådan historia. Förmodligen är det ett äldre torp under Årnäs med skyldighet att leverera fisk till herrskapet, precis som man kan se på de andra godsens vid Väner.

Forshem och Sjøråsviken är den del av fiskeområdet som utgör den största utmaningen, i försöket att ringa in fiskets historia. Idag finns ingen verksam yrkesfiskare men spåren efter fisket är på en del sätt tydligast här. Av fastighetsnamnen har vi sett att här funnits en gård på två hela mantal fiske. Än idag finns dessutom ännu namnet *Fiskaretorp* på en annan gård. En stor gård som Prästegården i Forshem var på 1 mantal. Något liknande har vi inte hittat någon annan stans i området.²

Hällekis

AB Cementa var i många år en stor arbetsplats på en liten ort. Många industrier växte upp till stora kolosser i små känsliga miljöer, som här på Kinnekulle. Cementa var en sådan industri. Orten Hällekis på det gamla säteriet Hönsätters mark blev en bruksort och precis som man kan se på flera håll bidrog den nya verksamheten till stora förändringar. Vi har inte kunnat fördjupa oss i hur situationen sett ut under 1900-talet, utan visar här bara ett litet nedslag. Det skulle förvåna oss om inte invånarna i bruksorten Hällekis fiskat mer eller mindre mellan skiften och på andra lediga stunder.

– Det var samma när Dan Johansson på Spiken började i Hällekis, när han la ut ryssjorna, då blev det eld och lågor på Hällekis sportfiskeförening. TV var där och filmade och det var ju för jävligt att han fick lägga ut ryssjor. Och jag vet det var en, han var så ilsk, han gick ut i Radio Skaraborg..., säger Bo-Gunnar Blom.

Kanske kan dessa ord ge en fingervisning om vilka känslor det skapar, när någon kliver över traditionens gränser. Goda fiskevatten finns vid Kinnekulle fortfarande.

– Joakim Thunborg har köpt två ryssjor av mig som ligger vid Hällekis, de två stora där. Han har båtplats i Sjøtorp. Han är en liten pojk, men jobbar nå´t fruktansvärt. Hans farsa är med, berättar Dan Johansson, fiskare i Spiken.

Fisket i nuvarande Götene kommun 1899

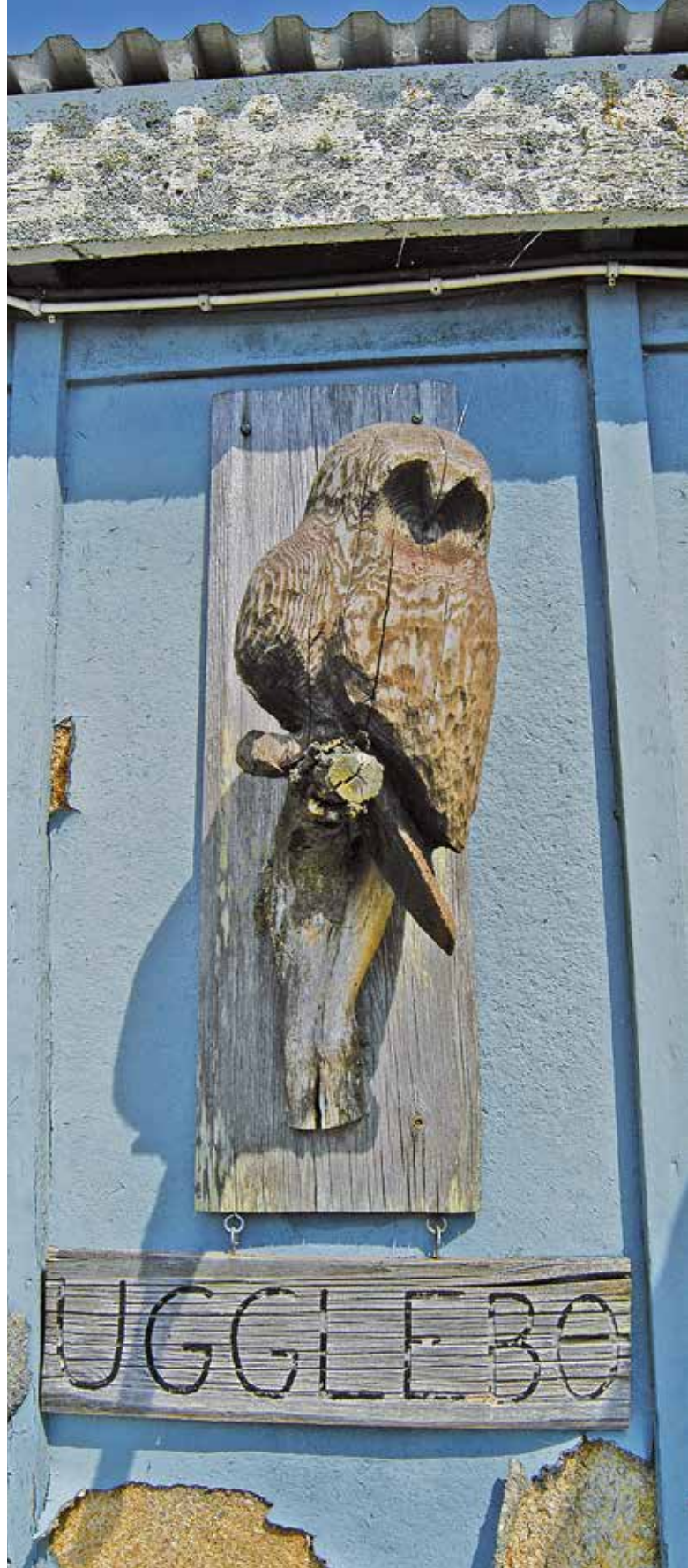
Victor Wahlbergs noteringar 1899–1900⁴ berör även Kinnekulleområdet av Vänern. Följande platser räknas upp:

Wid Årnäs fiskar en dräng med nät, ryssjor och not. I Årnäsviken är godt Gädd- och lakfiske – det uppgafs att man fiskade 100 L:pd Gädda och lika mycket lake. Något fetsik fångas äfven vid lektiden. Wid Österäng finnes en fiskare, som erlägger 30 L:pd fisk i arrende och fiskar med Not och Nät, med hufvudsakligast med ryssjor. Wid Hönsäter finnes en fiskare, som har Not och Nät. Wid Råbäck skall icke finnas någon fiskare, stränderna äro nemligen här så steniga, att någon redskap icke kan användas. Wid Blomberg fiskar en lots med långref och några ryssjor. Wid Källby finnes en fiskare, som dels lemnar fisk, dels kontanter i arrende till ett sammanlagdt värde af 150 kronor. Här användes Not och ryssjor.

Helt klart har ett brott skett i fisketraditionen i Sjörsåsviken. Från att det hade funnits flera gårdar i Forshem med tydlig anknytning till fisket, tar Wahlberg endast upp en fiskare samt en fiskedräng på Årnäs 1899. En viktig förklaring måste sökas i industrialiseringen på Kinnekulle. Redan 1767 bildades Hönsäter Alunbruk, som köptes upp av Hellekis AB 1873. År 1892 ändrades verksamheten till cementtillverkning, vilken övertogs av AB Cementa 1913. Industrin lades ner 1979.⁵ Men fortfarande lever själva bruksorten Hällekis vidare, där mer moderna fisketraditioner skapats bland bruksarbetarna. Idag finns, som sagt, ingen yrkesfiskare i hela Götene kommun, däremot fiskare från andra platser som då och då uppehåller sig i vattnen vid Hällekis. Två av de personer som fiskat mycket under andra halvan av 1900-talet,

Ugglan i Ugglebo.

Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

bröderna Sven och Nils "Brolle" Wall slog sig på fiskodling i slutet av 1970-talet. Genom en svärson till "Brolle" lever fiskodlingen vidare.

Fiskodlingen i Forshemsviken

Sven Wall, morbror till Alf Pöntynen som driver Vänerns fiskodling, Ugglebo i Forshem, fiskade tillsammans med brodern Nils "Brolle" framgångsrikt med ryssjor i Forshemsviken. Ett par andra bröder, Rune och Arvid Isaksson från Sandviken på Kållandsö hade börjat med fiskodling vid hemmet tidigt. Platsen vid Kållandsö var utsatt vid storm och de letade en annan plats. Den fann de i Forshem och 1977 slog de sig ihop med bröderna Wall och startade en större odling. 1983 tog Taavi och Ulla Pöntynen över fiskodlingen i Ugglebo efter att "Brolle" drunknat vid odlingen. Tavi hade tidigare bland annat arbetat på Uddevalla-varvet och hustrun Ulla drev en mindre syfabrik. De drabbades båda av nedgången i två av Sveriges basindustrier och valde i stället fiskodling. Sven Wall, bror till Ulla, och Arvid och Rune Isaksson fanns kvar i verksamheten till 1995. Sonen Alf Pöntynen började på heltid 1997.

Alf driver odlingen vidare än idag och för på så sätt fisketraditionen vidare i Forshems socken. Vattnen för odlingen arrenderas från den stora gården Årnäs och Alfs sjöbod står på ofri grund. Han arbetade tidigare vid en industri i Götene, men lever nu av odlingen och klagar inte, även om förtjänsten inte är den samma som industrilönen. Han arbetar mer än en löntagare. – Ja, periodvis blir det ju det, men inte jämnt. Vissa veckor kanske man kan jobba 30 timmar, och i vissa är det 70. Å andra sidan, jag jobbar intensivt från april till november, sju dagar i veckan. Varje dag. Sen december till mars kan jag nästan vara helledig om jag skulle vilja, berättar han. I stället arbetar han extra på en mindre mekanisk industri under vintrarna. – Men jag åkte på en jättesmäll ifjol. Det åkte ut fisk för lite drygt miljonen... Ja, isen kom mycket tidigare än jag räknat med, så den slet sönder mina kassar, fem

stycken i alla fall som den tog sönder. Det var sista veckan i november och jag hade behövt tre dagar till för att ha hunnit med och få in det i skydd, säger Alf. Det var ungefär en tredjedel av skörden av fisk som försvann och ingen försäkring fanns till hjälp. Säsongen för fiskodlingen startar med inköp av småfisk i maj. Fisken är regnbågsöring som då väger 10–15 gram. Det kan vara upp till 30 000 stycken i en odlingskasse. De matas sedan fram till vintern. Fodret är pellets som består av fiskrens och fiskolja. På sommaren kan det gå åt mellan 1,2–1,5 ton foder om dagen. Matningen börjar vid 8-tiden på morgonen.

– Kommer man ett par timmar senare nästa dag, så reagerar fisken, då är det oroligt i kassen, säger Alf. Fisken äter olika mycket beroende på temperaturen, mest på sommaren. Kassarna ligger cirka en kilometer ut från land, skyddade för alla vindar utom nordosten, som inte brukar blåsa under sommaren. Alf har väldigt sällan sjukdomar i odlingen, skulle det inträffa så tillkallar han expertis, som sköter eventuell medicinering. Regelbunden tillsatts av antibiotika, är inte tillåtet.

De fyra personerna som började med odlingen i Forshem producerade mer än vad som görs i dag.

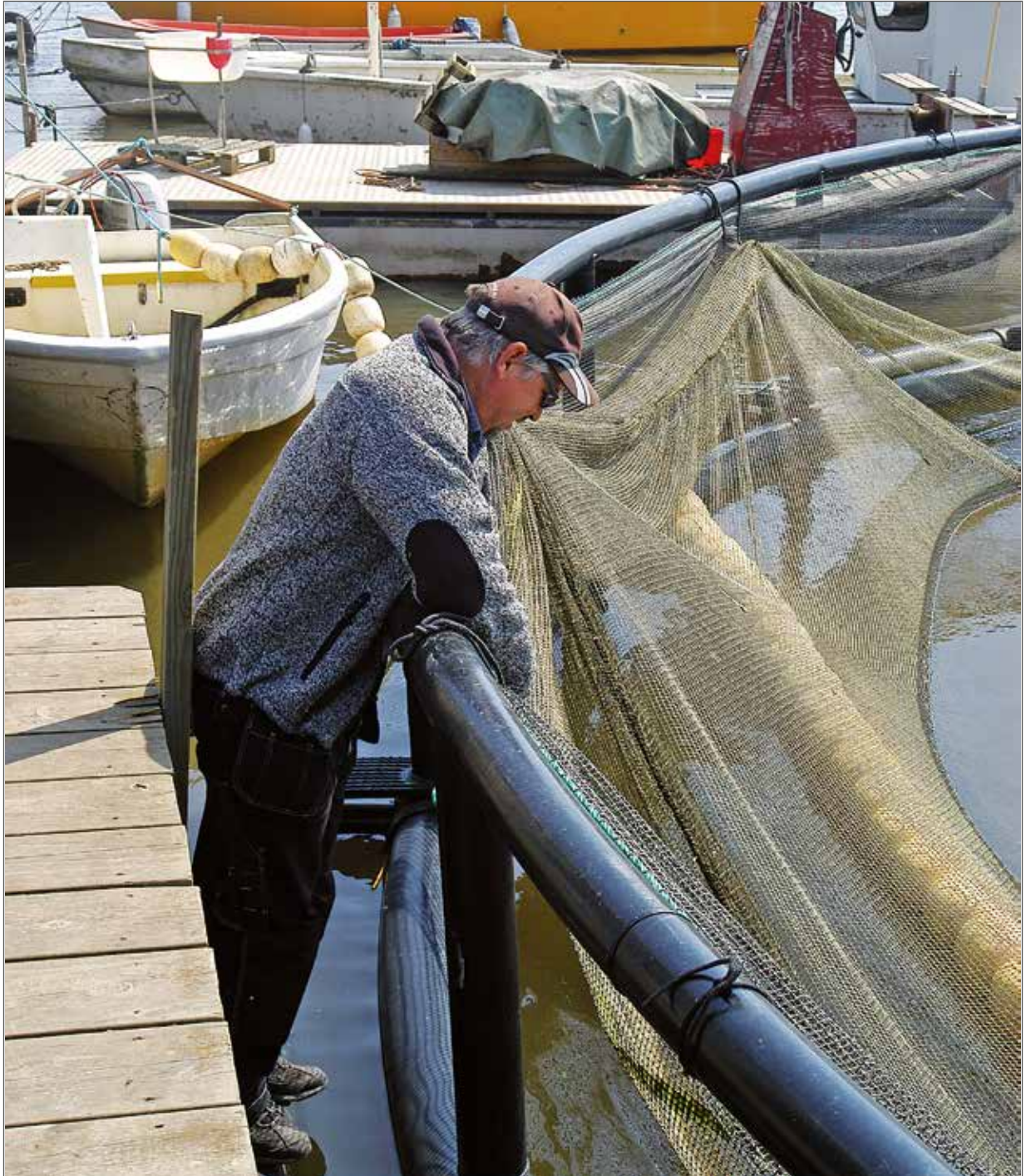
– De var tidigt ute med fiskodling överhuvudtaget, fick hyfsat betalt för fisken och fodret var billigare. Idag skall man konkurrera med mycket stora odlingar, framför allt i Norge, säger Alf.

– I slutet av 1990-talet gick det fruktansvärt bra. Då hade vi ganska mycket fisk i Sverige, då gick 60 % av produktionen till Japan, och bra priser var det. Sen slog det norska igenom och chilenaerna satsade och blev väldigt stora, minns Alf.

När vintern kommer bogserar Alf in kassarna på grunt vatten, ungefär 1,5 meter djupt. Det får inte bli mer än en halv meter is, så fisken får plats. Han berättar att fisken rör sig så mycket under isen, att

Alf Pöntynen tittar till sin utrustning.

Foto: Vänermuseet/Björn Ohlsson

om vattnet inte blir för kallt kan de hålla öppet mitt i kassen. Man matar inte fisken under vintern, då ämnesomsättningen sjunker så mycket.

Odlingen består av 10–12 kassar som innehåller regnbågsöring av olika generationer. De som var små i maj är klara för skörd vid midsommar året efter. Nu väger de fiskarna runt åtta hekto och säljs som rökta i vacuumförpackning. Alf säljer också en hel del levande fisk till så kallade put and take-anläggningar. Det är allt mer populära sportfiskeanläggningar som finns på flera håll bara i närområdet. Skörden är det tyngsta momentet i odlingen och den kan Alf inte klara ensam.

– Då får vänner och bekanta ställa upp. Det går inte att vara själv. Vi brukar köra på tre, säger han.

Han använder en kran med en stor häv, släpper den ner i kassen och lyfter upp fisken. Om det är för konsumtion läggs fisken på ett bord och bedövas med koldioxid. Regnbågen är så stark att det inte går att skära den annars. Sedan skärs den vid gälarna, sköljs, avblodas. Därefter läggs den i tankar för att kylas ner med is och skickas senare till ett renseri, som rensar och fryser ner fisken.

Om framtiden säger Alf:

– Jag är ensam odlare i Vänern, jag har en kontakt uppe i Värmland, i Hagfors, som jag samarbetar ganska mycket med. Framför allt är det skönt att kunna bolla idéer och problematik. På frågan om det är svårt att vara helt själv säger Alf:

– Ja, så är det. Det har sina fördelar att vara ensam och det har sina nackdelar.

Referenser

- 1 Lindskog, P E. 1812-1816. *Försök till Beskrifning av Skara stift*. Lewerentz, F.J.: Skara.
- 2 Ortnamnskommissionen (red./utgiv.). 1950–1981. *Sveriges ortnamn*. Ortnamnen i Skaraborgs län. Del V Kinne hd. Kungl.
- 3 Kongl Maj ts Förordning angående Fiskeriernas uphielpande i riket. 10 Maji 1748.
- 4 Wahlberg, V. 1899–1900. *Fiskeriundersökningar i Vänern åren 1899–1900*. Information från Sötvattenslaboratoriet Drottningholm 1974:7.
- 5 *Nordisk familjebok*. 2:a upplagan, 1910.

Åskär på Torsö

LARS GÖRAN NILSSON & BJÖRN OHLSSON

Torsö har precis som Kålland och Kållandsö varit en plats där många av invånarna har fiskat, som en bi-näring i kombination med det egna jordbruket, med arbete i skogen, på skutor, på de stora gårdarna eller på sågverket på ön. Närheten till bra fiskeplatser runt Brommö, samt på småöarna och grunden utanför och på Djuröarna längre norrut har varit avgörande för fiskets utveckling på Vänerns största ö. Avsättningen har gynnats av närheten till Mariestad.

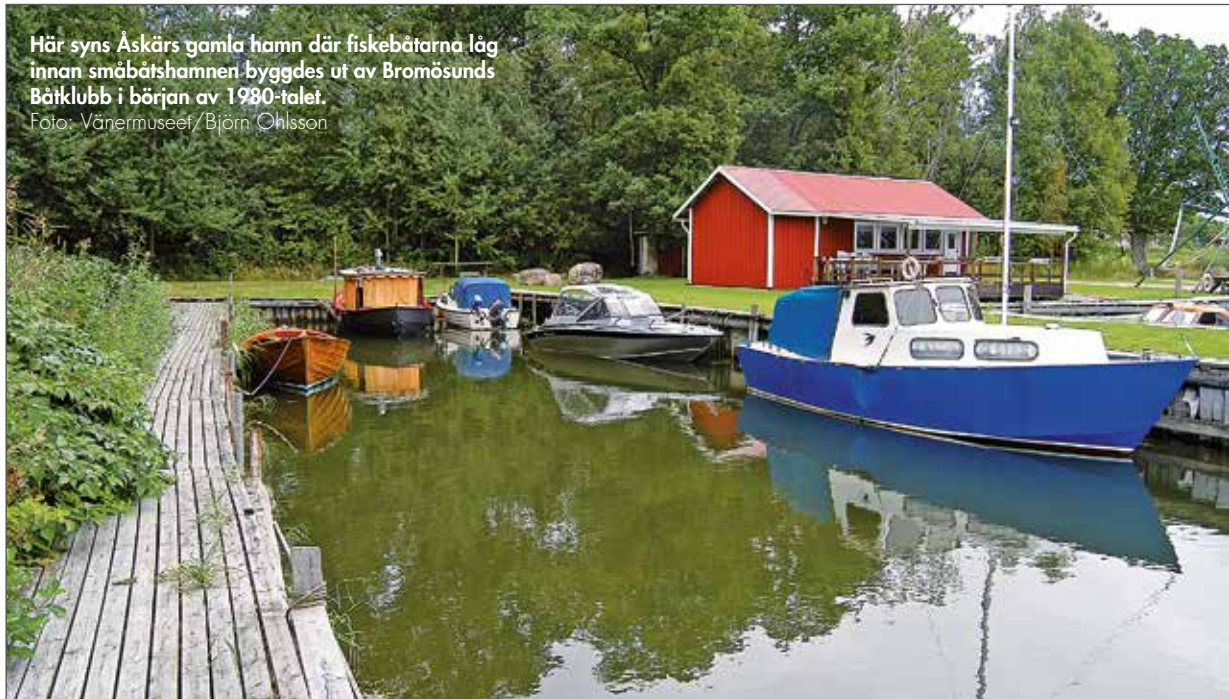
I dag är Åskär i Brommösunds by hemmahamn för två yrkesfiskare. Ytterligare två aktiva fiskare har sin båt på Torsö. Dessutom finns två fiskare som fiskar i mindre omfattning. När Bo-Gunnar Blom kom till Åskär 1986 fanns det bara en fiskare i hamnen, Sten Andersson, som nästan hade slutat fiska och var sjukpensionär efter att ha tvingats operera ryggen efter många år i skogen. Sten var inte heltidsfiskare innan dess heller, utan hade skogsarbetet som huvudsaklig inkomstkälla. På 1960- och 70-talen bestod öns fiskare mest av husbehovsfiskare och pensionärer, många före detta skutskeppare.

Bo-Gunnar hade börjat fiska ett par år tidigare i Österäng vid Forshem, men tyckte att läget i Åskär var

idealiskt, framför allt genom närheten till Djuröarna där mycket av löjromsfisket sker på senhösten. Första säsongen hyrde han plats i fritidsbåtshamnen. Året därpå tog han kontakt med markägaren bredvid och fick arrendera den gamla skuthamnen. Åskärs hamn hade byggts ut och förbättras några år tidigare med hjälp av statliga så kallade bensinskattpengar.

Åskär ligger längst ut på nordvästra Torsö, tio kilometer från brofästet, strax norr om färjeläget till Brommö. Hamnen ligger väl skyddad av sin västliga grannö och med närhet till såväl Mariestadssjön som öar och grund utanför Brommö.

Bo-Gunnar rivstartade genom att bygga fiskebod och hyrde dessutom en fastighet där han rökte sik, lax, lake och löja tillsammans med sin kompanjon, Gunnar Åsman. De höll på med förädling och försäljning ett par år, men sedan gav det för lite och de slutade. Ett par år stod de också på Falkängen i Hällekis och sålde. Gunnar och Bo-Gunnar hade var sitt företag, men delade bod och redskap. När löjromsfisket gick sämre i mitten på 1990-talet hade de svårt att klara försörjningen båda två, så Gunnar slutade och Bo-Gunnar fortsatte på egen hand.

I slutet av 1980-talet etablerade sig en annan fiskare på Torsö, Göran Thunborg, som också hade sin båt i Brommösund mellan Åskär och Laxhall. Göran startade rökeri även han, och byggde sedan upp en restaurang i Laxhall, med egen fisk som specialitet. Det blev dock för mycket jobb att både fiska och driva restaurang, så efter några år sålde han restaurangen. I dag har sonen Joakim tagit över yrkesfiskarlicensen och tillsammans med sin pappa fiskar han från hamnen i Sjötorp. Här ligger också två andra yrkesfiskare, Jörgen Karlsson och Hans Persson.

Några år efter Göran Thunborg började torsöbon Stig Brag att fiska från Åskär. Han startade också rökeri och har fortsatt att fiska i liten skala även sedan han blev pensionär. I mitten av 1990-talet kom Anders Agö till Torsö. Han var från Stockholm, men hade rötter på ön, och är numera yrkesfiskare med båten i Laxhall. Den senast etablerade fiskaren på Torsö är Boris Åström som har fiskat i åtta år nu. De senaste åren hyr han båtplats med mera av Bo-Gunnar i Åskär och de har också börjat samarbeta en hel del.

Förutom nämnda personer finns idag en aktiv yrkesfiskare, Jens-Peder Abrahamsson, som dock bara ligger på Torsö periodvis under året. En annan fiskare, Kenneth Cederlöf, fiskar i ganska liten omfattning. Under två år hade Bo-Gunnar fiskvagn på torget i Götene, där han också bor, varje onsdag och lördag.

Han köpte vagnen av Nils ”Grejen” Axelsson, fiskare i Mövik, som hade bestämt sig för att bara sälja i Lidköping.

– Jag ledsnade på torgandet. Frugan var med, men det var svårt. Vi var ju tvungna att vara två på förmiddagen när det var lite rusch, och då kunde ju inte jag åka och fiska. Sen blåste det dan efter och var görfint när vi torgade. Det gick inte ihop, berättar han.

Sedan dess har Bo-Gunnar satsat på fisket helt och hållet. Nu har han fem storryssjor i Mariestadssjön och nätfiskar efter gös, lax, lake och sik med mera från vår till tidig höst samt löjromsfiskar i oktober–december. – De sista tio åren har för min del varit väldigt stabila

ekonomiskt, och jag kan väl tacka mina ryssjor för det, samt erfarenheten och löjfishet och att vi har fått bättre betalt för fisken allt eftersom.

Förhoppningsvis kommer Boris Åström, som bara är 37 år gammal, ta över redskap och bod efter Bo-Gunnar, när han går i pension om sex-sju år.

Fisket förr i Torsö socken

Den långa traditionen av fiske från Torsö kan alltså fortsätta, även i form av yrkesfiske och alltså inte bara som sportfiske efter lax och öring med trollobåtar. På 1800-talet hade dock fisket en helt annan betydelse än idag.

Så här kan man läsa i en beskrivning av Skaraborgs län 1816:

Till ortens näring höra egentligen Fiskerier, hvilka idkas både vid stränderna och uti öppna sjön. Detta gifver Öns Innevånare ett så tillräckligt underhåll, att få orter kunna dermed sättas i jämnförelse. Härmed hafva de ock god afsättning i Mariestad. Den välsig-nelse som Gud under fiskfångsten gaf dem under sista missväxt-åren, underhöll mångas lif, som utom dess hade varit mycken hungersnöd underkastade.¹

Följande berättas av Landshövdingen något senare:

Fiske idkas temligen allmänt af de länets innevånare, som bo nära vattendrag. På flere ställen vid stränderna af Wenern bereder fisket innevånarne en icke ringa inkomstkälla, och på Thorsö samt Källandsö utgör det en hufvudsaklig del af deras inkomst. I afseende på vården om fiskevattnen, har Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande, efter det Hushållnings-Sällskapet, som från särskilda orter låtit infordra och erhållit upplysningar angående fisket och dess bedrivande i de förnämsta vattendragen, i ämnet sig utlåt.²

Fiskeplatser

Av ortnamnen att döma har större delen av Torsö och de andra öarna runt om goda fiskevatten och platser, notvarp och annat, som ger belägg för citaten ovan. Skulle man gå vidare öppnar sig en hel värld av namn med anknytning till olika fiskarter och andra fiskeredskap än de uppräknade i kapitel 4, *Platsen, namnet och historien*. Men det för oss för långt för denna artikel så vi tar inte upp mer än några lokala exempel. *Mäleviken* och *Märdaviken* är platser i Brommösund, på Torsö, och på Brommö; av de dialektala orden `mäle' och `märke' = fiskemjärde, det redskap man fångade agn och småfisk med, en helt avgörande förutsättning för till exempel långrevsfiske.³

Liksom på ett par andra platser i fiskeområdet i södra Vänern fanns förr grunda områden, som övervämmades mer eller mindre varje år. Stora delar av vänerstränderna vallades in och dränerades för odling. Ett sådant ställe är det grunda sund som tidigare fanns mellan Torsö och Fågelö, vilket kan jämföras med det som förr löpte från Otterstad till Spiken. På Torsö ligger utmed det gamla sundet flera gravfält, huvudsakligen på Torsösidan. Fornlämningarna är knutna till den tidiga bebyggelsen intill; Nolby, Hässlestad, Bölstad och Skeberga. *Boda* på Västersidan är ett ortnamn med lång kontinuitet. Det är ett *Bod*-namn (se kapitel 4, *Platsen, namnet och historien*), vilket visar på en tidig bosättning med anknytning till vattnet. *Notakullsbacken*, ett notvarp vid *Bodaviken* var byns gemensamma fiskeplats. Fornlämningarna vid *Boda* representerar ett flertal gravtyper, bland annat ligger där två högar; Kung Inges hög och Folkeshögen.³

Preciseringen av 1950 års fiskelag visar hur viktigt fisket med landnot varit på Torsö och de andra öarna som hör till socknen: "... där sådant fiske oklandrat och efter gammal sed hittills fritt bedrivits."⁴

Inom Torsö, Sunnersberg och Otterstads sn är fiske med finmaskad not tillåtet hela året i sådana notvarp, som särskilt ha frigivits för fångst av siklöja (sil). Här

räknas de olika dragplatserna upp och antalet varp som fanns vid varje. I Djurö skärgård: Fyrbergen, 2. Sårhålan, 2. Långön, 1. På Brommö: Knipbergen, 2. Annekulden och Rykenhamn, 2. Borhallsudde och Ljusstenarna, 2. På Kalvöarna: Lindön och Gavleudde, 3. Slutligen på själva Torsö: Kilmareudde och Ensholmen, 1.⁴

Speciellt för siklöjan är de lokala namnen. På och runt Torsö kallas den "löga" och på Kålland och Kållandsö säger man sil.

Djurö

Vi ser att flest varp inte fanns på den stora Torsön utan på det avlägsna Djurö och på Brommö. Djurö ligger långt från alla andra landområden i Vänern och fisket har varit så rikt att man trotsat avstånd och umbäranden för att få goda fångster. Namnet *Matkistan* syftar med säkerhet på att man vid platsen, en av holmarna Gisselungarna i Djuröarkipelagens södra del, fick mycket goda fångster. Jämför *Mathallen*, en holme norr om Spiken på Kållandsö.

I en skildring från Djurö år 1899, i samband med Fiskeriverkets fiskeriundersökningar, följer en tjänsteman en av fiskarna på Dillö, Per Larsson, när denne skall vittja sina fetsiksnät vid Djurö. Näten stod i djuprännan väster om Gisslan, där det är 50–60 meter djupt. De 32 näten hade stått därute i åtta dagar och förutom några lakar blev bytet denna gång 36 stycken fetsikar, mellan 23 och 52 centimeter långa. Innan de lämnade Djurö, berättar tjänstemannen, fotograferade han notboden på Djurö. Tyvärr har vi ännu inte lyckats återfinna bilderna tagna under expeditionen 1899–1900.⁵

Djurö får fast befolkning under 1500-talet, då kronan blir första kända ägare. Djurös jordnatur 1565 var 1 kronofiske och senare 1 skattefiske (jordnatur betecknar ägande och taxering). Här finns befolkning i perioder fram till att första fyren byggs 1874. Den blir sedan permanent i nästan 100 år. Kalvöarna liknar

Isupptagning i Brommösundet 1970. Vänern. Från vänster: Fritz Nilsson bakom Fritz Karlsson och Sven "Laban" Andersson, som var snickare. Man sågade med motorsåg och drog sedan upp isblocken på en vagn och körde in vagnen med traktor. Isen lagrades på stranden mellan träväggar men utan tak och med en dryg halvmeter sågsån ovanpå. Foto: Sten och Laila Andersson

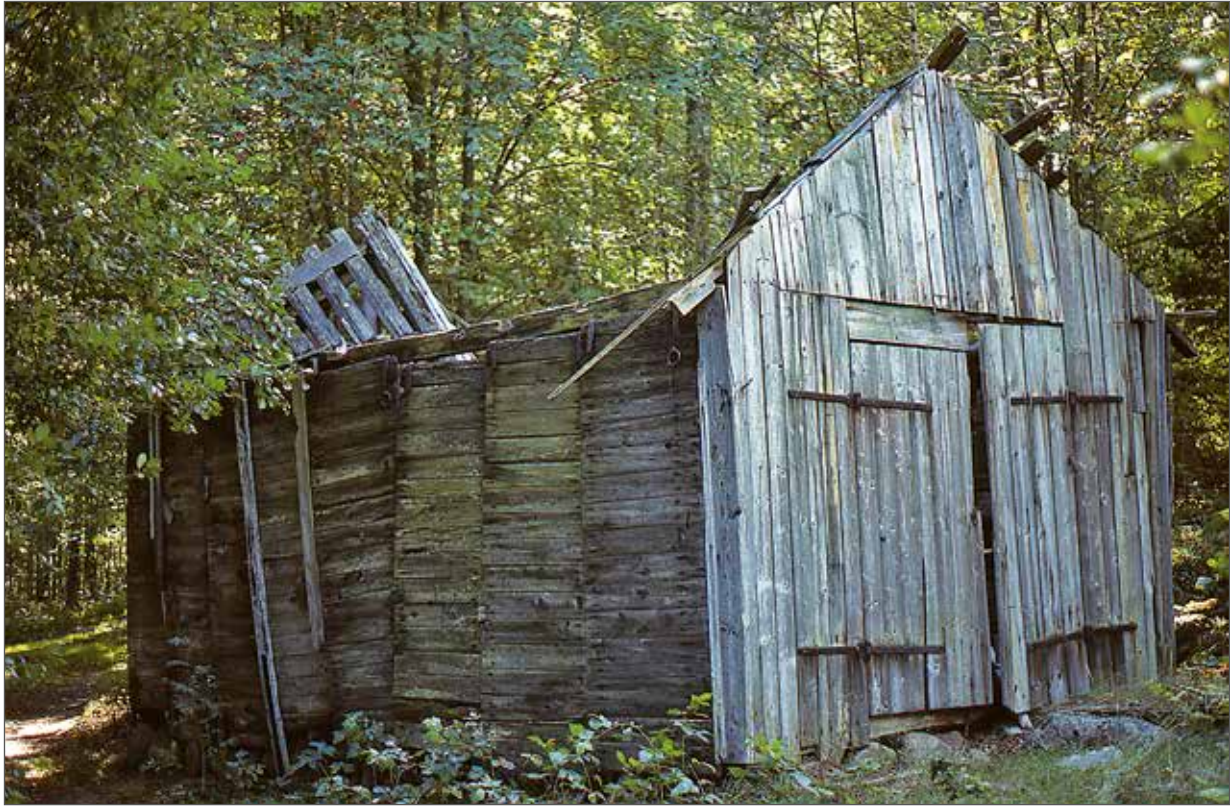
till en del Djurö, men ligger betydligt närmare både fastlandet och andra öar. Här har funnits jordbruk i senare tid. Liksom Djurö har Kalvö, nordost om Torsö, varit skattlagt till 1 mantal fiskefrälse, senare 1/8 kronofiske.³

Ett fiske som var givande innan uttern kom i bruk var att ro drag, svirvla. En av dem som prövade denna metod så snart tillfälle gavs, var en i Torsö socken legendarisk kvinna, Hedda Johansson på Brommö. Hon var ensamstående mor med två egna pojkar och en systerson, som hon försörjde på egen hand, tills de kunde bidra med egen kraft. De bodde i Bondgården, arbetarbostaden vid Brommö gård. Hedda fiskade mycket och när temperaturen sjunkit i vattnet fram på hösten

rodde hon drag väster om Brommö, ut mot Djurö. Som många andra runt Vänerns kuster deltog även Hedda i vintrarnas återkommande arbete i skogen, i Domänverkets skogar på Brommö. Hennes ena son, Adolf, blev sedan en man med eget rykte. Inga vatten var för stora för honom och med sin vänerskuta, Lennart, gjorde han bland annat två resor till Island på 1950-talet och fiskade sill när den "gick till".⁶

Åskärs fiskeläge

Den som en varm sommardag i början av 1960-talet kom in under de stora ekarna nere vid Åskär, fick uppleva hur svalt och skönt det var. Det första man stötte på där var en mystisk fyrkantig byggnad av plankor.

Axel Nilssons sjöbod vid Granudden 1989. Foto: Vänermuseet/Lars Göran Nilsson

Tak fanns inget utan man kunde klänga sig upp och kika ner. Och till och med hoppa ner i det sågspån som låg överst. Förvåningen blev förmodligen väldigt stor om man grävde i spånnet och stötte på stora isblock! Här förvarade fiskarna nämligen den is de kylde sin fisk med under den varma delen av året. Den höll sig frusen här i isbingen, eller "häsen" som torskborna säger, hela somrarna. Här var en plats där det för 40 år sedan och mer hände saker. Här fanns Åskärs brygga, förfallen idag, där skutor och ångbåtar la till vid lossning och lastning och här fanns fiskeläget för Brommösunds by. Fiskare och skutseglare var samma personer och sjöbodarna var fulla av attiraljer både till skutorna och fiskeredskapen. Omålade brädskjul var det, något eller ett par står ännu kvar, större

och mindre don efter fason. Brommösundet var en stor hamn för skutor, som ankrades ute på redden, gärna till midsommar. Som mest har man räknat till 30 stycken slupar, skonare och galeaser liggande i en lång rad.

Med tiden blev Åskär det enda fiskeläget på Torsö. Platsen ligger på Prästbolets ägor och är egentligen inte ett rent fiskeläge utan lika mycket en skuthamn. Brommösundet och vattnen utanför hör till de bästa fiskevattnen i Väneren. Här finns *Laxhallarna*, både vid sydvästra hörnet av Torsö och bland Kalvöarna. Brommö nordvästra grund erbjuder de rätta förutsättningarna, med stora variationer i djup och vattentemperaturer. *Borhall* och *Borhallsudde* vid Brommösundet är ortnamn som pekar på fisket i det goda fiskevattnet med

de rätta bottenförhållandena. Förledet *Bor-* = 'bod', i *Borhall* pekar på en liknande användning av platsen som vid *Boräng* och *Bornäs* vid Östersundet. På dessa platser stod bodar för notar och nät.³

Vid Brommösundet, alldeles norr om Åskär, fanns en plats för notdrag. Här var det byalaget i Brommösunds by som gemensamt drog not vid Granudden, på byns allmänning där botten var lämplig. Vid stranden kan man ännu se båtlänningarna, där man förr drog upp sina båtar. När de första stenarna i dessa enkla landningsplatser lades ner i vattnet här kan vi bara spekulera kring, men vattnet härute har säkerligen inte varit mindre rika på fisk för tvåhundra, femhundra eller ett tusen år sedan. En bit upp från stranden finns ännu kvar grundstenar från fiskebodas eller sjöbodas. En bod brukades under första halvan av 1900-talet av Axel Nilsson. Han bodde på lägenheten Margretelund i Brommösunds by. Lägenheten var en tomt som sålts från Brommösunds gård, för bygget av ett nytt hus. På så vis har vissa byar vuxit fram på mark tillhörande en större gård, Brommösund är exempel på detta.

På en liten backe hade Axel och hans familj, hustrun Magda och barnen Ebba, Stig, Fritz, Tore, Karin och Greta, ett litet hus, som står där än idag. En sal, två kamrar, ett kök och oinredd vind. Den odlingsbara jorden på backen var mager men lämpade sig för ett rejält potatisland. En mindre ladugård, separat svinhus och plats för hönsen fanns på stället till 1980-talet. Uthusen var omålade och både lagård och svinhus var timrade, lagården bara delvis. I backen, ner mot vägen från stora byvägen norr ut mot Mäleviken, ligger den stora jordkällaren. Axel och hans familj står som sinnebilden för den enkla vänerbons liv. Axel hade den speciella blandekonomi som kännetecknar kusternas innevanare. Han var skeppare på släktingarnas skutor, bland annat på Boda vid Mariestadssjön, han högg i skogen på vintrarna åt olika bönder eller till pappersbruket Katrinefors i Mariestad. Bruket ägde inte bara en stor del av skogen på Torsö, utan även skog

på flera andra öar i Väneren till exempel Tranebergs på Källandsö. En viktig binäring för fiskare, bönder och andra på Torsö var sågverket på Mellomgården vid Östersundet. Sågen startades på 1920-talet och var i verksamhet fram till cirka 1975.

Det dröjde ända till början av 1980-talet innan Brommösund fick en ordentlig, modern småbåtshamn. Nyare båtar i plast och båtägare med andra vanor och krav tog initiativet till inköp av mark och vatten. De ganska stora arbeten med muddring bekostades av den förening man bildade för ändamålet, Brommösund Båtklubb. Medlemmarna var och är både bofasta torsöbor och sommargäster och andra med behov av båtplats. Avstyckning gjordes från fastigheten Brommösund 1:11. En bassäng grävdes ut mellan Stora Åskär och Lilla Åskär där bryggor pålades upp. Många av de gamla skutskepparna med sina träsnipor var redan borta när hamnen stod färdig.⁷

Sten och Laila

Sten Andersson var den siste av de äldre fiskarna i Åskär. Han föddes 1926 på Onsö, en av de minsta öarna i ögruppen, sydväst om Torsö. Ön Onsö och skogen ägdes av Katrinefors.

– Det var fyra bostäder där när jag växte upp. De flyttade ut allihop, utom far och mor, mina två syskon och jag, så där bodde vi själva från 1940. Det var fiske och det lilla jordbruket, vi hade ju gris och tre kor, vi hade lite mjölk och vi hade en kärna och gjorde smör, berättar Sten.

– Pappa fiskade mest och det var vi ungar egentligen som skötte det lilla jordbruket, tillsammans med mamma som plöjde, först med oxen och sedan med häst.

– Det var mycket folk som låg där på Djurö på 1930-talet. Många fiskade bara på sommarn. Jag vet inte vad de gjorde på vintern. En del pratade om en fabrik, berättar Sten.

1947 flyttade föräldrarna och Sten in till Brommösund och Onsö blev utan bofast befolkning. Hans

syskon hade redan flyttat hemifrån. Sten gifte sig med Laila 1959 och de fick två döttrar som idag har egna familjer. Laila är infödd i byn Brommösund och växte upp alldeles i närheten av huset där de bor i dag.

Sten berättar att han började fiska med sin far, Georg Andersson, och lärde sig grunderna. Stens första arbete utanför hemmet var på en skuta. För fiskarna i dåtidens bondesamhälle vid Väneren, som Brommösund med omnejd och på Källandsö, har skutfarten varit ett av flera ben att stå på ekonomiskt. Det lilla jordbruket, som ibland inskränkte sig till potatisland och en gris, fisket och skogsarbete, de andra.

Sten seglade i tjugofemårsålder på galeasen Peter, hemmahörande i Vargön. Skeppare var Hjalmar Persson, Brommösund, som hade galeasen Mina till 1946.

– De var många här som jobbade på skutor. Ja, det var ju sjöfolk överallt här då. Det var bara tanterna kvar hemma som skötte det som skulle skötas, den lilla gården eller vad de hade för någonting. När jag slutade på sjön, så jobbade jag i hamnen i Mariestad som stuveriarbetare. Så var jag i skogen igen på vintern.

Sten berättar vidare om sjukpensioneringen på 1960-talet, på grund av det hårda skogsarbetet. Det innebar att han blev hänvisad till enbart fiske, så mycket reglerna tillät.

– Jag hade 100 nät ute, 200-meters, när jag hade som flest.

På sommaren vittjade han dem nästan varje dag. Näten låg norr om Torsö, vid Kalvö och nära Åskär.

Laila är syskonbarn till en känd fiskare här ute under 1900-talet, Fritz Nilsson, som i sin tur var son till den Axel vi berättat om tidigare. Fritz Nilsson bodde de sista 25–30 åren som ungarl i föräldrahemmet och försörjde sig på fiske, sågverksarbete på vintern och en del påhugg i Mariestads hamn. Minnena från de många åren i storsjöfart, även under andra

Sten Andersson vittjar nät och tar upp en gammalgädda 1977.

Foto: Laila Andersson

Sten Andersson fiskar med långrev och håvar upp fångsten. På långreven fick de sik, gös och ål på sommaren, samt lake på hösten.
Bild troligen från 1970.
Foto: Laila Andersson

världskriget, fram till slutet av 1950-talet var viktiga för honom.

– Det var nog inte så mycket fiske då. Inte på vintern, säger Sten när det blir tal om skogsarbetet på vintrarna. Men sen lade vi nät under isen också, med en lång stång.

– Vi var ute norr om Brommö. Och körde allt med sparkstötting. När gäddan gick iland och lekte på vårkanten var vinterfisket bra. Fritz Nilsson hjälpte mig, minns Sten.

– När de var ute och uttrade var de i ishäsen och tog en sån här isklump och slängde i sjön så de sköljde av spånen. Sedan knackade de sönder den och hade med sig i lådor, så de kunde lägga fisken på is. Sen när de skulle skicka fisken till stan fick de krossa lite is och lägga emellan. Det var ju det som stod och droppade från bussen, det smälte ju på vägen, berättar Laila.

– Utterfisket började tidigt, berättar Sten. Många gånger gick vi upp vid fyratiden och kom hem vid nio- tiotiden på kvällen. Då blev det långa dagar. Jag tyckte om utterfisket. En visste ju inte när det skulle rycka, och ibland fick man fyra, fem gäddor på en gång.

Isupptagningen i sjön skedde ända fram till 1976.

– Det var väl bara du och Fritz som höll på, för då var de andra borta eller för gamla i alla fall, säger Laila, som ger klara bevis på att kvinnorna i fisket inte spelade en passiv roll, utan många gånger var väl insatta i hela hushållets alla delar, i synnerhet om de haft sin uppväxt i näringen.

– Jag kommer ihåg när barnen var små, då hade vi båten nästan ut på Fårnäsudden, och rodde in till Fågelviken och ungarna låg inrullade i filter i båten.

I mitten av 1990-talet tvingades Sten sluta med fisket helt på grund av sjukdom. Laila har stått för en viktig del av hushållets inkomst ända sedan 1969, då hon började arbeta utanför hemmet.

– Den lilla tösen var väl tre, fyra år då, när jag började i omsorgen, på Johannesberg i Mariestad. Jag jobbade med både småbarn och äldre, alla som behövde

vård. Det var utvecklingsstörda och handikappade som inte kunde vårdas hemma. Sen flyttade de ut till gruppbo- städer och jag började jobba på en gruppbo- stad 1988, berättar Laila.

1994 kom Torsöbron, vilket underlättade pendlingen till andra arbetsplatser på fastlandet. Men den har inte bara varit av godo, tycker Laila och Sten.

– Det har förändrats så mycket med bron. En har tappat kontakten med folk här ute för en träffar aldrig folk. Färjan var en naturlig mötesplats, men nu har en svårt att tänka sig att vänta på färjan. Många trodde att det skulle bli väldig inflyttning, men det blev tvärtom. Affären lade ner, och skolan, men nu ska det startas en friskola, berättar Laila.

På Torsö finns i dag drygt 500 bofasta invånare och en aktiv hembygdsförening, en restaurang i Laxhall, en camping samt några aktiva yrkesfiskare. Så än finns det liv i Torsö socken, särskilt sommartid förstås.

Referenser

- 1 Lindskog, P E. 1816. *Försök till Beskrifning af Skaraborgs län*. Leverentz, F J: Skara.
- 2 *Kungl Maj:ts Befallningshafvandes Berättelser 1856–60*.
- 3 Lundahl, I. (red.). 1970. *Ortnamnen i Skaraborgs län*. Del XVII Naturnamn. Lundequistiska bokhandel: Uppsala.
- 4 *Fiskestadgar för Väneren*. Fiskerinämden för Väneren (ca 1960).
- 5 Wahlberg, V. 1901 *Fiskeriundersökningar i Väneren 1899–1900*. Nyutgåva från Information från Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm 1974:7.
- 6 Folke, T. 1996. *Bromö-Minnen*. Finns i Vänermuseets arkiv.
- 7 Intervju med Sten-Gunnar Stensson, Bromösunds Båtklubbs arkiv 2012.

NÄTFISKE VID BROMMÖ NORDVÄST

Första länken nät gav en gös på drygt tre kilo, en fin öring och en lake. Nästa gav en stor öring, en mindre gös och ytterligare en lake. Sedan blev det sämre fångst.

– Det var fan vad det var trögt i dag, säger Bo-Gunnar efter ett tag. Men hoppet lever så länge det finns nät i sjön.

Det är en fin men kall morgon sent i augusti. Bo-Gunnar har stigit upp klockan fem i hemmet i Götene, ätit frukost och tagit sin röda Volkswagen skåpbil de drygt fem milen till Åskär vid Brommösund på nordvästra änden av Torsö. Här har han arrenderat sjöbod och brygga ända sedan 1987, ett par år efter det att han lämnade jobbet som rörmokare för att bli yrkesfiskare på heltid.

Resan till Åskär tar cirka tre kvart. När hans fiskekompis Boris Åström anländer klockan tjugo i sju, bara tio minuters resa från hemmet på andra sidan Torsö, har Bo-Gunnar redan hunnit kolla oljan, startat båten och börjat fylla på diesel i tanken.

Boris går in i sjöboden och hämtar tre lådor med is som han kör ut på bryggan på en lastkärra och tömmer i den stora islådan på båten. Fem minuter senare lämnar de kajen och går norrut på väg mot grunden vid Brommö Nordväst, eller Nordvästen som de brukar kalla grundområdet. Här har de tolv länkar nät liggande, med 63-millimetersmaskor, framför allt avsedda för gös. För att få abborre och sik skall man ha mindre maskor, 46-millimeters. En länk består av ett antal 100-metersnät som är länkade ihop, därav namnet. De flesta av länkarna är 300 meter långa.

Under vårens gösfiske fiskar Bo-Gunnar och Boris var för sig med tio länkar vardera, men på hösten fiskar de för det mesta tillsammans eftersom det brukar vara blåsigt. När det gungar mycket är det svårt att göra allting själv. Det går också lite fortare att vittja näten när man är två.

– Det är skönt att kunna lägga ut näten när Bo-Gunnar kör, säger Boris.

Dagen innan hade det blåst 14 meter per sekund, nordlig vind när de gick ut och då var det rejäla vågor från den öppna Värmlandssjön. SMHI hade förutspått 6–11 meter per sekund, så prognoserna ger de inte mycket för. I dag är det betydligt lugnare, högst 5–6 meter per sekund, och vinden sydlig till sydostlig, vilket ger en behaglig färd ut mot fiskeplatserna.

Bo-Gunnar köpte sin båt Pan 1985 från bröderna Lustig i Hörviken på Kållandsö. Sedan dess har han bytt många plåtar och breddat den rejält. Det gjorde han själv i en verkstad i Hällekis. Nu mäter den tio meter på längden och 3,8 meter på bredden. För fem år sedan lät han göra en helrenovering på kanalbolagets varv i Sjötorp. Inredningen byttes ut och en ny Volvo Penta, på 170 hästkrafter sattes in.

På vägen ut mot Nordvästen spolar han rent däck med vattenslangen och Boris äter ett par smörgåsar. I sju knops fart passerar vi den lilla fyren Borhall med sin fyrvaktarstuga på Brommö nordvästra udde, innan vi är ute på öppna sjön.

Bo-Gunnar och Boris turas om att styra under den timmeslånga resan, innan det är dags att börja vittja den första länken. En havsörn visar sig strax ovanför vattenytan ett par hundra meter bort. Mot Otterbäcken i öster finns ett militärfartyg i närheten av den gamla ammunitionstippen från första världskriget. Annars är det öde i sjön.

– Det är makalöst med de här hjälpmedlen, säger Bo-Gunnar, och pekar på datorn med sjökortets kartbild inlagd, som han haft i ungefär tio år.

Här har han märkt ut var näten ligger med små röda flaggor, och de senaste dagarnas turer ligger kvar som röda streck. Innan han skaffade dator hade han en så kallad Decca-radar med GPS som visade positionen. Ekolod har han haft sedan han köpte

båten, men i början skrev den ut signalerna på ett papper i stället för att visa en bild av havsbotten på skärmen.

När vi närmar oss den första länkens ena våle, den stålpinne med flaggor som markerar änden på nätet, går Bo-Gunnar ut på fördäck och saktar ner farten. Den västra vålen har två svarta flaggor och den östra har en. På det sättet kan man avgöra åt vilket håll nätet går.

Boris lyfter upp vålen och lägger den på däck ut med relingen. På själva pinnen står Bo-Gunnars registreringsnummer R932 med svart text.

Bo-Gunnar lyfter sedan upp ankaret, kopplar loss det från repet och ger det till Boris som hänger det på relingen en bit akterut. Sedan sätter Boris igång den självdragande garnrullaren, den så kallade Net-open, som börjar dra in det 70 meter långa blå nylonrepet som sitter i änden på länken. Därefter kommer det röda nylonnätet med sin lätta flytande övertärn och blytyngda undertärn, som gör att nätet står upp från botten och sex meter upp mot ytan. Nätet går mellan garnrullarens två stora blocktrissor av gummi och gummimattan, som kan ge efter och ge utrymme för fisk som fastnat.

När det kommer en fisk tar Boris tag i den med ena handen, med gummihandskarna på förstås, och lossar nätet från fisken med den andra. Han slänger fisken i en av plastkorgarna som står på däck. Bo-Gunnar tittar nöjt på den första stora gösen och fortsätter styra i motvinden mot den andra vålen.

– Gösen är en fin fisk och ju fler de är desto finare blir de, säger Bo-Gunnar.

När fisken lossas går ofta några maskor sönder, och i allmänhet lönar det sig inte att laga, så efter ett eller två år får man köpa ett nytt nät.

Nedanför Net-open står en stor plastlåda där nätet samlas upp. Boris ser till att det inte trasslar sig. Han får lossa ytterligare två fiskar innan hela länken är upp-tagen. Då stoppar han garnrullaren och drar den stora plastlådan mot aktern. När Bo-Gunnar vänt båten och

börjar gå tillbaka matar Boris ut nätet från aktern så det hamnar på samma plats som innan, på ett djup mellan 10 och 20 meter, vilket brukar vara lagom så här års. Till sist kopplar han på ankaret i repet, kastar i det och till sist även den våle han tog upp. Hela proceduren har bara tagit en kvart.

Boris är uppvuxen i Partille utanför Göteborg, men tillbringade somrarna i stugan på Torsö 2, och flyttade sedan hit och blev fiskare. Nu har han haft sin licens i 18 år. I maj när algbloomingen blev för kraftig tog han upp sina gösnät som låg söder om Brommö och hjälpte Bo-Gunnar att vittja hans sex ryssjor i Mariestadssjön. En av dem är ny för i år. Den hjälptes de åt att binda i vintras.

Boris har en dotter på sex år, och frun jobbar femskift på pappersbruket i Mariestad, så det blir lite pusslande med tider. Under höstens intensiva fiske efter siklöja, "löga" som man säger i denna del av Väneren, brukar hon ta ledigt de helger hon skulle ha jobbat.

Det sedvanliga sommarfisket efter sik fick de hoppa över i år, eftersom livsmedelsverket tagit beslut om försäljningsförbud på grund av för höga dioxinhalter.

Efter första länken styr Bo-Gunnar vidare till nästa och proceduren upprepas. Gösen hamnar i sin korg, öringen i sin och laken i sin. Länkarna ligger på tre olika ställen runt Nordvästen. På väg mellan platserna passar Bo-Gunnar på att ta ur öringarna och lägga dem och gösarna i den stora islådan. Med lakarna och braxen, är det inte så noga, eftersom de säljs som kräftbete.

Fiskrenset från öringen tas tacksamt emot av den skrikande trutflocken, som också får en och annan liten nors som bitit sig fast i garnet. Näten, som är tillverkade av heldragen nylon, har olika färg, från rött till blått och grönt, om fisken skulle ha olika preferenser.

Två andra fiskare, Joakim Thunborg och Jörgen Karlsson i Sjötorp, har också lagt länkar i området, så det gäller att kontrollera att de går till rätt länk. Vid höstens siklöjefiske kan det vara åtta nio båtar i området och fullt med bojar som markerar löjskötarna.

Vinden börjar tillta och båten gungar lite mer.

I sydväst ser man Djurö, och längre bort skymtar Lurö och Värmlandsnäs. Lite mer mot söder sticker Kinnekulle upp som en klippö ur sjön. Det känns att hösten är på gång, och det är skönt att gå in i hytten ibland, där värmen strömmar in från två stora fläktor. Det är dumt att frysa på sjön, tycker Bo-Gunnar.

Länkarna vittjas en efter en och förhoppningen är att fler stora gösar skall dyka upp i nätet. För en stor gös kan man få 130 kronor per kilo nu på sommaren, medan öringen är värd ungefär hälften, och laken bara ger en tia. Några gösar till blir det, samt ett antal fina öringar, ännu fler lakar och tre braxen. Men de hade hoppats på bättre fångst.

– Det går upp och ner. Det är inget att hänga läpp för, det är bara att kämpa på, säger Bo-Gunnar, som vet hur nyckfullt fiskarlivet är.

Samtliga öringar de får saknar fettfena, vilket visar att de är inplanterade. Vilda laxar och öringar måste man slänga tillbaka i sjön. I tveksamma fall kollar Bo-Gunnar att öringen och gösen håller minimimåtten, 60 respektive 45 centimeter. En av länkarna är helt utan fångst. – Denna dagen inte ett liv, säger Bo-Gunnar, som citerar farbror Melker ur Saltkråkan.

I hytten står radion på, oftast P4, på låg volym, och Bo-Gunnar och Boris diskuterar om de skall flytta någon av länkarna. De bestämmer sig för att flytta en länk och får då ta upp båda vålarna. Nätet läggs ut från grundet ner mot de djupare delarna av sjön. De börjar lägga i när ekolodet visar tio meter.

När de är ute och vittjar nät brukar de inte ta någon rast, utan de äter sina smörgåsar lite då och då när det passar. På hemvägen in mot Åskär passar Bo-Gunnar på att värma ett par kycklingklubbor i den lilla värmeugnen, och Boris värmer en smörgås.

Nästa dag är det dags att vittja ryssjorna. Då hoppas de på mer fisk, abborre och gös, och inte minst ål, som de sumpar i hamnen tills den hämtas för transport till Lilla Edet där den släpps nedanför kraftverket för att kunna gå ut i havet och reproducera sig.

Vi är tillbaka vid kaj redan klockan halv ett. Väl

framme tar Boris hand om den isade fisken och kör in den i kylrummet. Fiskbilen kommer inte och hämtar förrän imorgon eftermiddag. Han passar på att fylla några fisklådor med is från den stora isbingen, som ismaskinen ständigt fyller på.

Sedan sätter de sig i fikarummet i sjöboden och som vanligt kommer fiskaren Stig Brag ner för en pratstund. Han bor på Torsö och har båten vid en brygga en bit söder om Åskär. Numera är han pensionär och fiskar inte så mycket. Han har tagit upp sina nät för i år.

Om någon vecka skall Bo-Gunnar och Boris börja ta upp näten och ryssjorna för vintern. För Bo-Gunnar skall ha en solig semestervecka på Rhodos i början av oktober, och då måste alla redskap vara uppe innan löjfisket drar igång den 17 oktober.

BJÖRN OHLSSON

Arkeologin och fisket

PERNILLA SCHEDIN & MARIA VRETEMARK

Att leva på vad vattnet ger

Vatten lockar till att vistas vid, att bo vid men också att leva av. Hav, sjöar, älvar och andra vattendrag har genom årtusenden dragit till sig bosättningar. Väneren, detta fantastiska innanhav, är inget undantag. Människor har, under lång tid bakåt i historien, färdats på, byggt sina hus intill, transporterat varor på och levt av vad Väneren har gett. Vi anar spåren efter det förhistoriska och medeltida fisket utifrån de fiskben, fåtalet fynd av fiskeredskap, fiskeanläggningar och stengrunder som finns kvar. Idag finns berättelserna kvar i domböcker, medeltida brev och de ortnamn som omger oss i Vänerlandskapet. Berättelserna handlar om konflikter kring och rättigheter till fisket och betydelsen av fiskevatten och ortnamnen visar vikten av fisket för en plats och de människor som levde där.

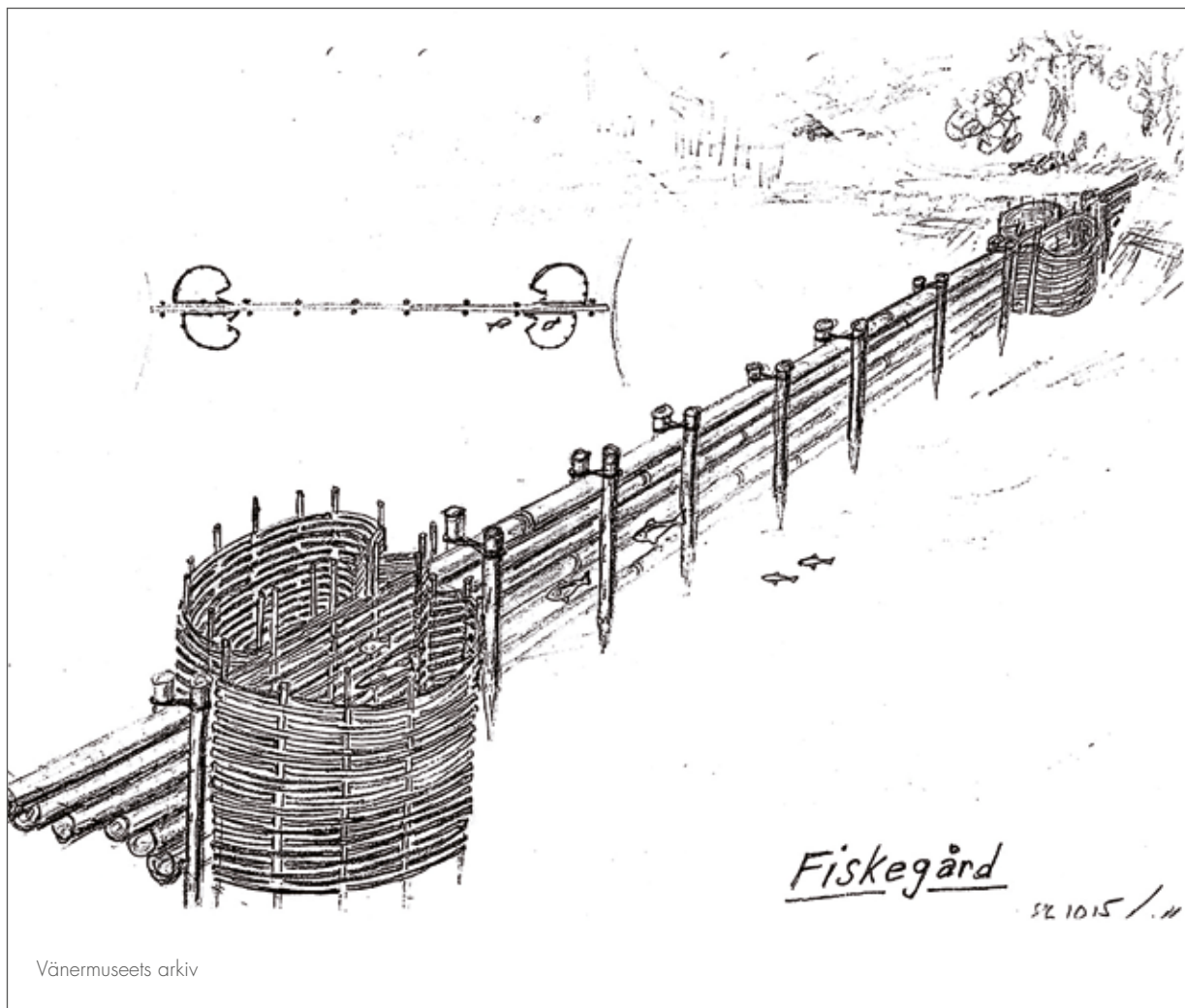
Spåren efter fisket vid Väneren

Invid vattnet, på öar och i grunda vikar i Väneren kan vi se spåren efter ett tidigare fiske. På flera platser kring Väneren finns hållristningar, bl. a. vid Vänersnäs, Flyhov vid Husaby och Värmlandsnäs. På dessa platser finns skepp avbildade som kan visa på vattnet och

sjöfartens betydelse och kanske därmed också fiskets.¹ Vid och i vattnet finns resterna kvar efter gamla hamnanläggningar, stenrösen, stengrunder och fiskeanläggningar som alla säger något om äldre tiders fiske. Det finns idag ett fåtal platser kända från Vänerområdet med huslämningar som kan ha sin grund i ett tidigt fiske. I Väse utanför Karlstad finns flera husgrunder och går vi till den ekonomiska kartan från 1714 finns ett fiskeläge markerat på denna plats. 1765 sägs huvudnäringen på Hammarö ha varit fisket och det är också på Hammarö som det idag finns kvar spår efter äldre fiskebodas. Även för Lidköping har fisket varit av stor vikt under århundraden men trots detta finns endast en känd plats på Otterstad med huslämningar som kan ha haft med fisket att göra.² Troligen finns det många fler platser där det finns spår efter fiskebodas men vi har ännu inte hitta dem.

I flera av Vänerens grunda vikar finner vi stängselliknande byggnader bestående av spjälor nedstuckna i botten. Det är katsor som användes år efter år. I katsorna kunde gädda, abborre och mört fångas. Katsornas betydelse omnämns i en avhandling från 1700-talet.³ I slutet av 1800-talet upphör användningen av

katsor. Det finns katsor kända från både norra och södra Vänern. I Karlstad, intill Klarälven, har man i leran funnit delar av en katsa daterad till tiden strax före Kr. f.⁴ I Mariestadstrakten finns undersökta katsor från 1100–1200-talen och från 1600-talet.^{5,6} Katsorna är med andra ord fångstredskap som brukats från förhistorisk tid fram till 1800-talet. Förmodligen återanvändes katsorna under lång tid och delar av dem byttes ut efterhand.

Berättelser om fisket

I medeltida brev och 1600-talets domböcker framskymtar berättelser om fisket, människorna som fiskade och om fogdar/kungars makt och rättigheter över människor. I ett brev från den 13 december 1469 beskrivs hur klostret i Varnhem bytte bort en del av fisket på Lurö och ett flertal andra platser i norra Vänern till biskopen i Skara. Hammaröfisket omtalas i ett brev från 1441 och det handlar om laxfisket. I de

medeltida diplomerna framgår att laxfisket var viktigt för Vänerområdet överhuvudtaget. Under medeltiden fick kyrkans fogdar i uppdrag att köpa in fisk och klostrens tillsynsmän övervakade fisket och export. Laxen var den viktigaste fisken. En tunna lax kostade på 1460–1470-talen i Stockholm 3,5–5 svenska mark. På 1525 var den uppe i 10 mark.⁷

Från de äldre kartorna och av de ortnamn som idag som finns bevarade anar vi fiskets betydelse, läs mer om detta i kapitel 4, *Platsen, namnet och historien*. På det äldre kartmaterialet finns ibland samfälligheter precis intill Vänern. Ett exempel är Averstad i Ölseruds socken i Säffle kommun. Samfälligheten ligger på karg mark, intill vattnet. Denna samfällighet är omnämnd som tillhörandet fisket⁸. Förmodligen finns det fler sådana samfälligheter som vi skulle kunna hitta om vi fördjupade oss i det äldre kartmaterialet. Ortnamnen berättar också om ett antal platser kring Vänern som har med fiske att göra. På Segerstad i Karlstads kommun finns *Notudden* och not återkommer i andra platsnamn intill Vänern. Andra platser innehåller ord som drag – notdragning, varp – Varnäs och lax som i Laxhallarna.⁷ I andra artiklar i denna bok finns andra exempel på ortnamn som berättar om fiskets betydelse.

”Fiskefynd”

De mest påtagliga spåren av fiskens betydelse under äldre tider är kanske de fiskben som hittas vid arkeologiska utgrävningar. Fynden av fiskben berättar om fiskens betydelse för människors kost under förhistorien och medeltiden i Vänerområdet. Vid tillräckligt goda bevaringsförhållandena kan mängder av fiskben identifieras bland köksavfall på boplatser från såväl stenålder som medeltid. Här får vi en bra uppfattning om vilka fiskar som fångades och även om det förekom fjärrhandel med olika fiskprodukter.

Fiskbenen är lättare att hitta vid arkeologiska undersökningar än föremål som kan kopplas till fisket. Men det kan ju vara så att en del föremål har använts för fisket men ändå av arkeologerna beskrivs haft

annan funktion. Sådana fynd kan vara tyngder som använts till nät men som tolkats användas till annat på en boplatz. Ett sådant exempel är vävtyngder som är relativt vanliga fynd och som kan ha använts som tyngder till nät istället för till en vävstol. Ett spännande fynd har påträffats i Karlstads innerstad, ett flöte på 2–3 meters djup. Flötet är tillverkat i lönn och är ca 7 500 år gammalt. Flötet är täljt och har spår efter rep eller liknande som en rand runt omkring.⁹

Från borgen Aranäs finns ett antal metkrokar av järn. Borgen användes under 1200–1300-talet⁵. Krokarna hittades i något som kan ha varit en smedja. Utanför Aranäs har också en katsa hittats. Den är inte daterad men kan ha varit i bruk under samma tid som borgen användes. Det tillsammans med fynd av fiskben visar att fisket var viktigt för människorna i borgen. Från 1000-talet och framåt finns mängder av fiskben funna från landsbygdsmiljöer, kloster och städer. Att fisk hade stor betydelse i den medeltida kosten beror bland annat på den katolska kyrkans förbud att äta kött från däggdjur under fastedagarna och de kristnas idealiserande av fisk som föda. Eftersom antalet fastedagar under ett år var någonstans runt 180 så gick det åt mycket fisk. I benmaterialen från klostren i Gudhem och Varnhem visas vilka fiskarter som vanligen konsumerades i dessa kyrkliga miljöer (se tabell 1 på sidan 138). Sötvattensarterna dominerade och merparten av fiskbenen kommer från abborre, gädda och olika karpfiskar. Eftersom klostren hade mängder med gårdar och rätt till fiskevatten både i Väst- och Östsvrige är det svårt att veta exakt vad som utgör lokalt fiske och vad som kommer längre bort ifrån. Både Gudhems och Varnhems kloster hade dock betydande fiskerätter i Vänern varför det är sannolikt att Vänerfisket hade betydelse för klostrens försörjning av fiskprodukter.¹⁰

För människorna som levde i Skara på 1000-talet var gädda och gös vanligast, kompletterat med abborre och olika karpfiskar, främst mört och braxen.¹¹ Fisken kom sannolikt från olika sjöar i stadens omland, men

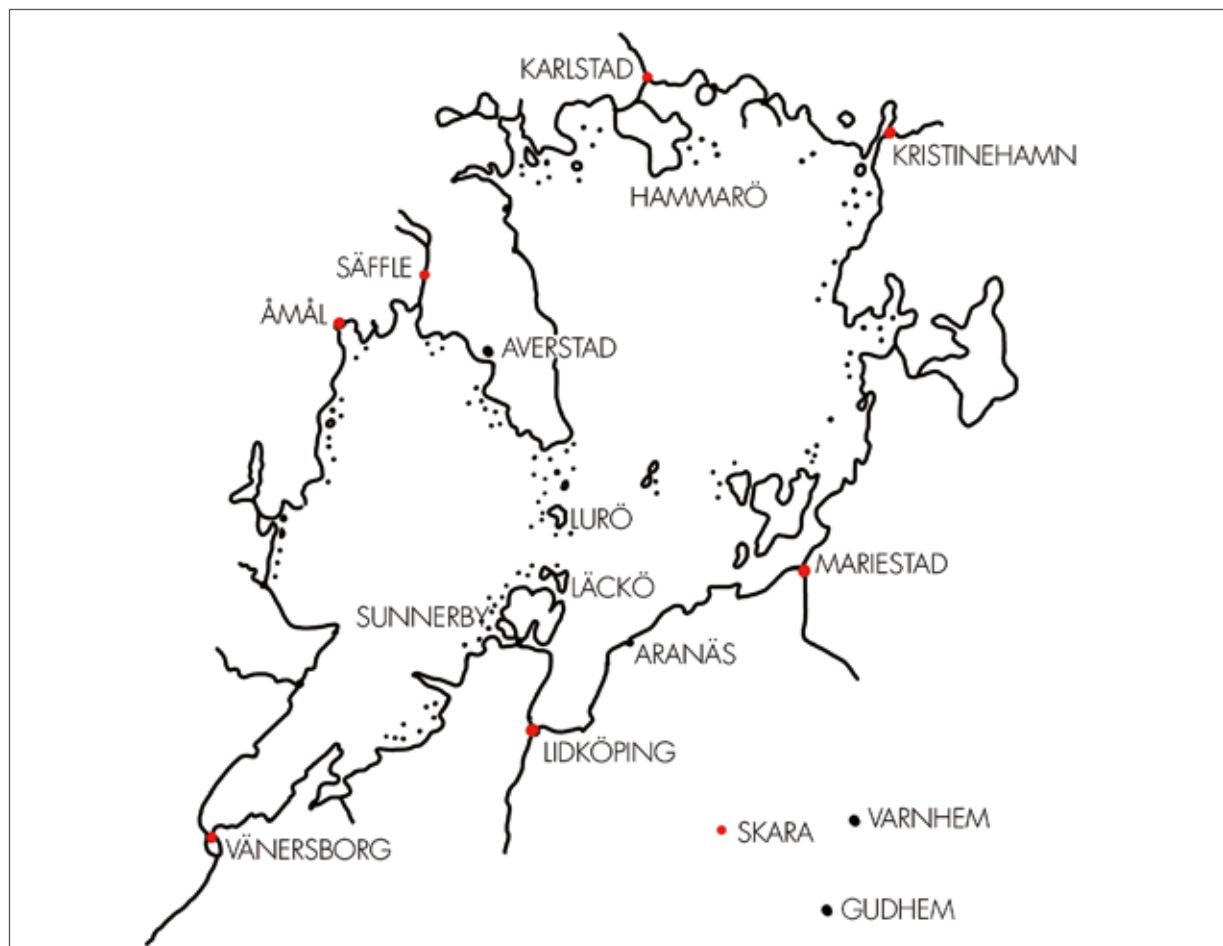
Ett fiskeflöte funnet i Karlstads innerstad. Flötet är ca 7500 år gammalt och tillverkat i lönn. Bredvid flötet syns ett kastnät och ett ljuster. Foto: Vänermuseet/Robert Bernhoft

åtminstone gösen kan ha fångats i Vänern. Det lokala fisket kunde till en början klara efterfrågan på fiskprodukter, men redan under 1000-talet^{10,12-15} började man importera saltvattensfisk till den snabbt växande staden runt det nya biskopssätet. Den lokala tillgången kunde inte längre svara upp mot en ökande efterfrågan och fjärrimporterad fisk kom därför att ta allt större andelar av fiskkonsumtionen. Först importerades sill och från mitten av 1100-talet även torrskinka av torsk och långa.

För människorna som levde på borgen Aranäs på norra Kinnekulle och gården vid Sunnerby på Kållandsö var den lokala fångsten av stor vikt. Förutom

ett litet inslag av fjärrimporterad saltvattensfisk kan merparten av fisken ha fiskats från Vänern med anslutande vattendrag. Karpfiskarna, huvudsakligen mört, braxen men även id, står för en stor del. Det gör även gädda och abborre och därutöver fiskades gös, lake, lax och sik. Tillgången på fisk varierade över året. Det är troligt att viss del av fångsten konserverades för att ätas vid annan tidpunkt. Spår av detta ser vi exempelvis på underkäkarna av gädda. De är avskurna på ett karakteristiskt sätt som visar att främre delen av huvudet högs av för att fisken skulle kunna fläkas upp och torkas.¹²⁻¹⁵

Karta över Vänern. Vänermuseet

Samma fiskarter och samma vatten

Det förhistoriska och medeltida fisket kring Vänern är nära oss men ändå långt bort. Fisket var en del av människors levebröd och teknikerna var länge likartade. Trots detta är spårerna från fisket svåra att finna. Det är samma fiskarter som finns i Vänern idag; gädda, abborre och olika karpfiskar (framför allt mört och braxen), gös, laxfiskar, lake och sik och det är samma vatten. Det kan också under lång tid ha varit samma fiskeanläggningar som använts. Det vi kan konstatera är att de spår som vi idag känner till är förmodligen en

liten del av fisket som har skett kring Vänern. Fynden av fiskben som finns kvar i jorden idag utgör bara en försvinnande liten del av allt det som en gång kastades i avfallshögar och gropar. Trots detta visar fynden av fiskbenen att fisket var av betydelse för många människor under förhistorien och medeltiden. Denna betydelse framskyntar i de skriftliga materialen från medeltid och till viss del i de fysiska spårerna i landskapet. Vi kan konstatera att det finns flera fiskehistorier att fördjupa sig i när det gäller det tidiga fisket i Vänern.

Fiskbenens datering	Skara 1000–1300-tal Stad	Varnhem 1200–1300-tal Kloster	Aranäs 1200–1300-tal Borg	Sunnerby 900–1100-tal Gård/by
Gös	42		4	9
Abborre	9	34	112	6
Lake	8		5	3
Karpfiskar	30	15	102	69
Gädda	44	33	76	14
Laxfiskar	1	1	5	
Sik			1	2
Sill	60	2	3	1
Torsk	41		7	
Kummel	1			
Långa	3			
Kolja	1			

Tabell 1. Antal identifierade ben från olika fiskarter i några medeltida material från västgötska lokaler.¹⁰⁻¹⁵

Referenser

- Rex Svensson, K. 1991. Forn tidens fångstfolk vid Vänern. I: *Fisken från Vänern*. Västgöta-Dal Uddevalla. s.9-30.
- Fornsök. Tillgänglig från: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>. Åtkomst datum 20120730.
- Gyllenborg, G.J. 1770. *Kort afhandling om insjö fisket i Svea Riket*.
- Värmlandsmuseum. *Fiskeanläggning funnen på Färjestad*. Tillgänglig från: <http://www.varmlandsmuseum.se/1/1.0.1.0/412/1/>. Åtkomst datum 20121110.
- Bergstrand, T. 2008. *Arkeologi inför projekt Sjöstaden*. Arkeologisk utredning. Rapport 2008: 14. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Lindström, J. & von Arbin, S. 2005. *I Tidans mynning. Medeltida fiskeanläggningar och en 1800-tals präst. Arkeologisk förundersökning. Leksbergs socken och Mariestads stad, Mariestads kommun*. Rapport 2005: 60. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Ernvik, A. 1983. *Värmländsk medeltid: bidrag till landskapets äldre historia*. Karlstad Press, Karlstad.
- Muntliga uppgifter Hans Olsson, Värmlands Museum, juli 2012.
- Karlsson, M. 2006. Den dolda staden: arkeologiska undersökningar efter branden 1999 av kvarteret Druvan i Karlstad gav helt ny kunskap. I: Karlsson, M. (red.), *Den dolda staden: arkeologiska undersökningar i kvarteret Druvan*. Värmlands museum, Karlstad. s 4-7.
- Boëthius, A. 2007. *Osteologisk analys av djurbensmaterialet från den gamla kyrkokällarruinen i Varnhem*. Osteologisk rapport Västergötlands museum.
- Vretemark, M., 1997. *Från ben till boskap. Kosthåll och djurhållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara*. Skrifter från Läns museet Skara nr 25.
- Vretemark, M., 1999. *Osteologisk analys över ben från Aranäs borg i Västergötland, utgrävningarna år 1999*. Osteologisk rapport Västergötlands museum.
- Vretemark, M., 2000. Osteologisk analys av djurben från borgen. I: Lundquist, L. & Stibéus, M. (red.), *Aranäsborgen, arkeologisk undersökning. Linköping 2004*. s 68-73.
- Vretemark, M., 2001. *Osteologisk analys över ben från Aranäs borg i Västergötland, utgrävningarna år 2001*. Osteologisk rapport Västergötlands museum.
- Vretemark, M. 2008. *Osteologisk analys av ben från Sunnerby, RAÄ 48 Otterstad sn, Västergötland*. Osteologisk rapport Västergötlands museum.

Silens gäta

IDA BILLVÉN

Den finns i hela Väneren. Ändå höll folket i Lidköping långt in på 1900-talet för sanning att den bara fanns i Kinnevikens.¹ Denna lilla fisk ansågs vara en utmärkt matfisk, ja rent av en delikatess, som helst intogs nyfångad och stekt i vetemjöl och persiljesmör. I Lidköpingsbygden uppfattades fisken som traktens egen speciella läckerhet – trots att man som sagt finner henne i hela sjön. Uppfattningen kommer sig kanske av att fångstmöjligheterna var särskilt goda just längs Kållands ostkust. Fisken trivs i kalla och klara vatten, som finns i närheten av klippstränder. På dagarna håller den sig på ytan, men på kvällarna går den på djupare vatten in mot land. En välkänd egenskap hos silen, och av silfiskare, är att stimmen alltid går mot vinden.

Det traditionella silfisket bedrevs från land. Stående på klipporna tidiga morgnar och kvällar drog man in fisken med not. Not är ett mycket långt fisknät som man lade ut i vattnet från en roddbåt i halcirkelform. Sedan slöt man cirkeln och halade alltså in det från land. Fångsten kunde väga flera hundra kilo – notfisket krävde hårt slit och starka muskler. Fiskelyckan varierade efter tillgången på fisk och väderförhållanden, där vindriktningen var avgörande.

Silen roddes sedan till Lidköpings torg för försäljning. I början av säsongen kunde fångsterna ibland bli enorma. Särskilt då var silen billig mat. Vid sådana tillfällen kunde silen fraktas till såväl Skara och Skövde som Tidaholm, Hjo och Jönköping. Mycket sil gick också till Borås. Där bodde nämligen många finländare som fört med sig traditionen att äta fisken. Silen var förvisso omtyckt som matfisk, men användes också som agn. Fångsterna var ibland så stora att fiskarna gjorde sig bekymmer om hur de skulle kunna öka avsättningen – så vände vindarna och tvärt avtog fisket.

Men vad är då silen för art? När folk i Lidköping fick frågan på 1930-talet, medan silen ännu var ett vanligt inslag i hushållningen, ryckte de flesta på axlarna eller svarade undvikande. Och ställer man frågan idag blir förvirringen minst lika stor. ”Sil – menar du sill?” undrar några, medan andra har en klar uppfattning av vilken fisk som menas, medan de däremot inte kan säga vad det är för art. Detta är nu inte så konstigt. Silen står nämligen inte att finna i översiktsverk över Sveriges fiskbestånd. Namnet är ett typexempel på folkliga benämningar. Folkliga namn, ofta med tydlig geografisk avgränsning, har det stora flertalet fiskar.

Nils "Grejen" Axelsson på torget i Lidköping i samtal med grönsakshandlare och trädgårdsmästare Mellgren. Nils Grejens fru Anna Axelsson står i fiskvagnen. Bilden är tagen i början av 1990-talet. Bild utlånad av Nils Grejen.

Okänd fotograf

I motsats till fågel- och växtnamn, som utsatts för likriktning genom nitiska akademikers normerings- iver är fiskarnas trivialnamn i hög utsträckning ännu i bruk. Namnen är i sig själva en källa till lokalt för- ankrad kunskap. De tar fasta på olika karakteristika: förekomst och vistelseplats, beteende och utseende, men också folkliga föreställningar och nyttan, fiskens användning i folkhushållningen.²

Vid det här laget har Du kanske listat ut det – det är siklöjan vi talar om. Kärt barn har många namn. Så kallas siklöjan blickta i Dalarna, löja i Hälsingland och trakterna kring Luleå, rabboxe, smärting och stint i Norrland och i Värmland stinta eller stekling. I Västerbotten pratar man om sillack, i Småland om småsik och i Dalsland om vimma.² Siklöjan kallas löga på Torsö. I södra Värmland har de unga siklöjorna ett eget namn, detter. Allmänt i Väneren kallas små- siklöjan annars för goppor – och den fullvuxna löjan alltså också kort och gott för sil. Är man intresserad av fiskars folkliga namn finns god läsning av Ingvar Svanberg, bl. a. författare till *Havsråttor, kattluckor och rabboxar, folklig kunskap om fisket i Norden*, eller David Kornhall som 1968 skrev en avhandling om sydsven- ska fisknamn.

Den märkliga silen gav sig Westgöta Posten i kast med redan 1937. ”Silens gåta löst” hette det i en arti- kel från det året. Lösningen levererades av dr Orvar Nybelin. Nybelin, som då var aktuell med boken *Våra fiskar och hur man känner igen dem*³, blev sedermera chef för Göteborgs Naturhistoriska museum, som inte minst under hans ledning gjort en betydande insats för svensk fiskforskning. Nybelin var väl förtrogen med Vänerens siklöja, som han jämfört med Vätterns variant (även den benämnd sil) för att konstatera vissa variationer inom arten (bland annat är Vätterns sik- löja större). Sålunda kunde Westgöta Postens läsare få ett grundligt besked. ”Och nu hoppas vi att ingen Lidköpingsbo hädanefter ska bli svaret skyldig, när någon kunskapsstörstande främling vill veta lite om denna utmärkta fisk”, avslutas artikeln.

Det kan tyckas märkligt att en förut så populär matfisk idag fallit ur både minnet och mattraditio- nen. Anledningarna är säkerligen flera. Med nya sätt att tillvarata och transportera fisk kom nya trender och moden. Då, på 1930-talet, såldes fisken ännu på den lokala marknaden. Men världen var under stark förändring. Under 30-talet togs den nya tekniken att alstra och hålla kyla i kommersiellt bruk. Nu kunde större fångster förvaras i väntan på transport och kon- sumtion. Redan 1841 hade en viss Enoch Piper fått det första patentet på en metod att frysa ned och för- vara fryst fisk.⁴ Fler patent och nya metoder följde, och med tiden ledde konceptet till en kommersiell succé. 1929 frystes 55 miljoner kg fisk i USA. Stora fryseri- företag var där på stark frammarsch. Man kan ana ti- dens teknikfascination när praktverket *Fiskar och fiske i Norden* från 1954 beskriver nedfrysningsproceduren:

Filéerna invecklas i luft- och fuktighetstätt cellofan- papper, paketen packas i små pappkartonger, vilka på ett ändlöst band av monelmetall⁵ få passera en köldtunnel. På ett avstånd av 7–10 cm över detta band löper parallellt, med samma hastighet och i samma riktning, ett annat band, som bildar taket i tunneln. Banden bringas till låg temperatur av en till -35 grader nedkyld kalciumkloridlösning och ge- nom direkt beröring med dessa band bringas varan till snabb frysning.

Femtioalets trovissa optimism lyser igenom:

Varan är färdigrensad för husmoderns behov och av- fallet kan lätt tillvaratagas för produktion av fiskmjöl.

Med frysboxarnas intåg på 1960-talet kom de frysta fiskblocken tillsammans med andra matnyheter till de svenska hemmen och satte den tidskrävande orensade fisken på undantag.

Idag avsätts så gott som hela yrkesfiskarnas fångst på fiskeauktionerna i Göteborg. Fiskebodarna i Spiken

utgör några av få undantag. Oavsett om fisken serveras på Paris innekrogar eller i städerna kring sjön är sannolikheten stor att den först upphandlats i Göteborg. Och siklöjan, den har länge inte upphandlats alls. Detta är silens gåta i vår tid. Dock verkar även denna gåta inom kort kunna finna sin lösning.

Bekymren med att finna avsättning för den tidvisa stora fisktillgången kom så småningom att få sin lösning. Siklöjans smakliga rom var sedan länge känd i Finland. Med uppdrag att avge ett betänkande över Finlands ekonomi gjorde skalden och ekonomen Ulrik Rudenschöld 1737 en studieresa till den finska delen av riket. Han beskriver hur siklöjans rom där tillvaratogs, rensades och saltades och såldes som kaviar ”med stor begärlighet i hela landet”. Att ”rämman af denna praepareras i Finland som cavear”, berättar även

Linné.² Det kom dock att dröja till 1960-tal innan detta bruk gjorde succé av Vänerns siklöja. Om detta kan du läsa i kapitel 12 i denna bok, *Mannen från Kalix och Vänerguldet*.

Att man funnit på att ta tillvara löjrommen löser inte hela avsättningsproblematiken. Den fisk som en gång hyllats som en lokal delikatess duger för flertalet inte längre som människoföda, ett konstaterande som svider för den nogräknade fiskaren. Visst finns det fritidsfiskare som ännu avnjuter fisken på traditionellt sätt, vetemjölspanerad och dubbelstekt med persiljesmör emellan, men yrkesfiskare finner numera bara marginell avsättning för siklöjan som matfisk. Emellanåt glimmar den forna delikatessen till i fiskdisken i Lidköpings Icabutik, men hos den yngre generationen är hon, i bästa fall, en sällsynt gäst. Istället är det

faktiskt så att tonvis av fint siklöjekött dumpas bort eftersom den löjromstömda fisken inte går att sälja. Under många år har det överblivna fiskkötet varit något man inte gärna pratat om. Av tio ton siklöja utgör rommen högst en tiondel. Resten av fisken har gått till minkmat, slängts tillbaka i sjön eller eldats i Hedenpannan i Karlstad tillsammans med hushållsavfall.⁶ Detta gäller såväl den sönderklämda honan som den orörda siklöjehanan. Den norrländska siklöjan som i större utsträckning rensas maskinellt är mera duglig för livsmedelsindustrin, men inte heller här har all fisk tagits tillvara.

Kanske ser vi en vändning inom kort. Just nu satsas det på siklöjerätter från norr till söder. I Spikens fiskeläge har yrkesfiskare bildat föreningen Vänerprodukter med syftet att ta fram attraktiva produkter av den överblivna siklöjan. Projekt Siklöjas provkök har bland annat tagit fram siklöjemedaljonger, kallrökt siklöja och ugnsbakad kaviarfylld siklöja – delikatesser som lanserats av restauranger och återförsäljare under sommaren 2012. Maten serveras också på prov av skolkök. Syftet är förstås att utifrån de lokala förutsättningarna arbeta för en hållbar utveckling inom fiskenäringen. Projektet, som möjliggörs av Food and health concept center och samfinansieras av Lidköping, Götene och Mariestads kommuner samt Matlandet Sverige och EU, har redan fått internationell uppmärksamhet som ett föregångsexempel.

Även i Norrland pågår satsningar kring fisken. Det är Friluftsmuseet Hägnan i Luleå, Fiskeriverket och Norrbottens länsstyrelse som arbetar för att öka intresset för siklöja som maträtt. Filead siklöja lanseras som ”ny” vara som är på väg ut i handel och restaurang. Man anordnar Siklöjans dag och har tillsammans med Hushållningssällskapet i Norrbotten gett ut en handbok och inspirationskälla för siklöjan som matfisk och delikatess, ”Löj-liga recept”. Boken finns redan i handeln. Ett tips för dig som möjligen blivit en smula nyfiken på vår gåtfulla smakfyllda fisk. Vad sägs om Löja med olivröra, Löjansjovis, kokt löja med

vitsås – eller varför inte beställa Spikens siklöjemedaljonger nästa gång du äter ute?

Bon appétit!

Referenser

- 1 Westgöta Posten. 1937. Artikeln ”Silens gåta löst”.
- 2 Svanberg, I. 2000. *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar: folklig kunskap om fiskar i Norden*. Studia ethnobiologica 6. Arena: Stockholm.
- 3 Nybelin, O. 1933. *Våra fiskar och hur man känner igen dem: illustrerad fickbok med korta beskrivningar av deras utseende och levnadssätt, förekomst, fångst och användning*. 1, *Fiskar i sött och bräckt vatten: illustrerad fickbok med korta beskrivningar av deras utseende och levnadssätt, förekomst, fångst och användning*. Bonnier: Stockholm.
- 4 Andersson, K A. 1954. *Konservindustrin*. I: Andersson, K A. (red.), *Fiskar och fiske i Norden*. Bd 2, *Fiskar och fiske i sjöar och floder*. Natur o. Kultur: Stockholm.
- 5 Monelmetall är en metall legering av nickel och koppar med små mängder av t.ex. järn och mangan.
- 6 Värmlands Folkblad måndag 15 oktober 2011.

Silkungen – en festhistoria

KERSTIN HALLIN

Vad är mera typiskt för Vänern än siklöjan eller silen som den också kallas? Sillen eller strömmingen för vår region, skulle man kunna kalla den. Men hur skall man göra den mera populär som matfisk? Vid Lidköpings 500-årsjubileum 1946 förtöjdes galeasen Gurli i Lidan, vid "Amerikakajen" bredvid utställningsområdet i Stadsträdgården. Där fungerade den som silrestaurang. Någon efterföljd fick inte detta förrän några herrar kommer på den lysande idén att anordna en stor silfest 1967 och kalla det hela före "Silens dag". Inblandade var Lidköpings Folkets park och Folkets hus samt Källandsö fiskareförening med yrkesfiskaren Stig Nordgren i spetsen. Nordgren hade startat silrökeri och var något av en entreprenör i silbranschen.

Gruppen av initiativtagarna till "Silens dag" 1967. De "smörjer kräset" med rökt sil (siklöja), troligen vid Spikens fiskeläge på Källandsö. Fr. v. PR-chefen för Folkets park i Lidköping, Einar Svensson, fiskarbröderna Erik och Karl Ottersten, Folkets-Hus styrelsens ordförande, Erik Halldin, ordföranden i Källands fiskareförening, fiskaren Rune Isaksson och innehavaren av silrökeriet på Spiken, Stig Nordgren. Införd i NLT den 30/6 1967. Foto: Owe Arthursson/NLT

Tanken var, att som höjdpunkt på "Silens dag", utse den svenska mästaren i silätning genom en silätartävling. Vinnaren skulle få 1 000 kr. Men detta skulle ju inte räcka för att väcka allmänhetens nyfikenhet. Under festdagarna skulle man naturligtvis också servera sil i alla former; kokt, stek och rökt. Kvinnlig fågring skulle åstadkommas genom att utkora "Miss Lidan", även här med 1 000 kr i prispengar. Summan motsvarar över 8 000 kr i 2010 års penningvärde. Eftersom Nya Lidköpings-Tidningen också var medarrangör får arrangemanget stor plats i tidningen, inte minst presentationen av skönhetsmisserna där läsekretsen skulle rösta fram en vinnare.

Den första "Silens dag" gick av stapeln lördagen den 5 och söndagen den 6 augusti 1967. 10 000 personer stod packade på Nya stadens torg för att se vem av de 20 tävlande som kunde äta mest stekt sil på 30 minuter. Dansbandet Cool Candys var husband och underhöll både på torget och på en av dansbanorna i Folkets park. Svensk mästare i silätning blev Tore Larsson från Lillesjö på Källandsö med 935 gram sil tätt följd av Egon Spjuth med 926 gram samt Folke Strömberg med 860 gram. "Miss Lidan" blev den 16-åriga Britt

Svenska mästaren i silätning 1967, "Tore i Lillesjö", njuter "Segerns sötna". Artikel i NLT den 7/8 1967.

Foto: Owe Arthursson/NLT

Jakobsson. Tidens kändisar och artister var engagerade i Folkets park. Ulf Elving krönt skönhetsmissar, idrottsprofiler som Ivar Sjölin från trakten och den internationelle tungviktsmästaren i boxning, Ingemar Johansson, åt sil i "Kändiskampen", Moltas Eriksson var med liksom filmstjärnor som Stellan "Bombi Bitt" Skarsgård. Musikartister som Gunnar Wiklund och Eva Roos showade. Tjaddenrevyn uppträdde. Dansorkestrar spelade non stop på tre dansbanor.

Viss inspiration till "Silens dag" i Lidköping kan ha kommit från Hjo där "Sikens dag" firades för tredje året i rad 1967. Där korades "Miss Grönköping" och 20 000 intresserade hade samlats i Vätterstaden. Segraren i silätartävlingen, Tore Larsson, visade prov på andra krafter där han vann roddtävlingen från Hästholmen till Hjo på 3 tim och 22 minuter!

De efterföljande åren hade arrangemanget "Silens

dag" i stort sett samma form. Misstävlingen kallades nu för "Tusenskönan". Den hade tidigare ägt rum på danspalatset Nalen i Stockholm och övertagits av Lidköping genom kontakter via Cool Candys. Frågetävling till exempel mellan "stadens fäder" i Skövde och Lidköping var en spännande punkt. Lidköpings politiker vann. Redan 1968 höjdes en röst om att "det var stor skam att vuxna människor vräker i sig mat till dess man storknar, med tanke på världssvälten." Men styrelseordförande för Folkets hus Erik Halldin svarade att: "Det går ju inte att exportera silen."

Året därpå 1969 fanns det dom som antydde att aspiranterna till Misstiteln var "proffs" som reste runt och deltog i misstävlingar. "Amatören", Kristina Melin från Skara, vann dock och proffsen från Göteborg och Stockholm flydde gråtande från Folkets park jagade av kvällstidningsfotografer! Fjölårsmästaren i silätning

Sten Skagerström försvarade sitt svenska mästerskap genom att äta 1665 gram stekt kall sil och kom i folkmun att kallas för ”Stencil”.

Enligt journalisten Bodil Hanell på NLT hade fiskarna bekräftat enstämmigt att arrangemanget var god propaganda för silätning och höjt avsättningen av sil från Källand och Källandsö. 15–20-talet fiskare fanns på orten och de hade inga svårigheter att öka fångsterna bara avsättningsmöjligheter fanns. Man konstaterade också att Vänersilen var fetare och finare än någonsin (1970). 1972 slogs ett sil-SM-rekord då en ”spänstig Skövde-viking”, verkstadsarbetaren Tommy Andersson, klarade av att få ned 1850 gram sil på 30 minuter. 10 000 personer såg på.

Året därpå vinner järnvägstjänstemannen Sten Skagerström tävlingen för tredje gången! Samtidigt förmodas det att detta årets mästerskap är det sista. I Nya Lidköpings tidning den 4 juni 1973 kunde man bland annat läsa att ”flera yrkesfiskare har insett att det måste finnas smakligare sätt att göra reklam för siklöjan och det är väl tveksamt om den här tävlingen är någon vidare PR för konsumtion av siklöja”, säger

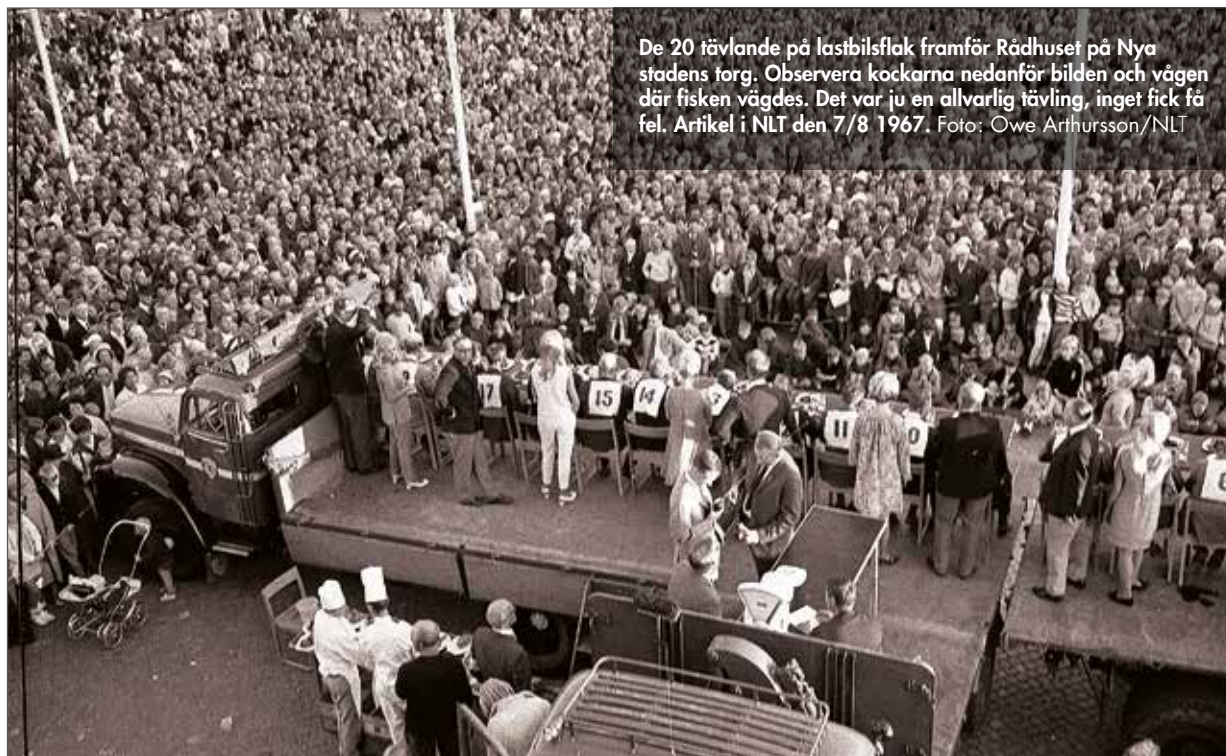
bland annat yrkesfiskaren Arvid Hulander. Vi fiskare får nog träffas och diskutera hur Silens dag skall firas i fortsättningen. Vi har flera idéer om hur man skulle kunna göra Silens dag till ett litet mer familjärt arrangemang med större tonvikt på siklöjan samt underhållning och tävlingar för både gamla och unga. Vad beträffar Svenska mästerskapet i silätning så borde den tävlingen kanske bytas ut mot till exempel att rensa och filea siklöja, det vore trevligare.”

Trots den negativa kritiken fortsatte arrangemanget i Folkets park, men utan själva ätärtävlingen, som många hade sett som något äckligt. Trots detta kan man konstatera att 1974 konsumerades ett ton sil av de 14 000 besökarna i Folkets park!

1975 hade Idrottsalliansen i Lidköping tagit över Folkets park, som var under rekonstruktion i tre år för att undvika konkurs. Detta blev sista året som ”Silens dag” firades. 1976 ersattes det av en lokal variant av tävlingen Superstar. Alla lokala idrottsprofiler deltog i tävlingen – bandyspelaren Mikael Arvidsson vann.

Referenser

Artiklar i Nya Lidköpings Tidningen (NLT) 1967–1976.

De 20 tävlande på lastbilsflak framför Rådhuset på Nya stadens torg. Observera kockarna nedanför bilden och vägen där fisken vägdes. Det var ju en allvarlig tävling, inget fick få fel. Artikel i NLT den 7/8 1967. Foto: Owe Arthursson/NLT

Mannen från Kalix och Vänerguldet

MARCUS K. DROTZ & LARS GÖRAN NILSSON

Det kom en man från Kalix till Vätern i början av 1960-talet och med det förändrades fisket efter siklöjan i sjön. Ett fiske som hade sett liknande ut i flera hundra år. Fisken hade före 1960-talet använts som både fiskagn och matfisk. Efter 1960-talet övergår man dock mer och mer till ett vinterfiske efter rommen istället för ett mera traditionellt sommarfiske. År 1988 kan man i Erik Eriksson dokumentärfilm på SVT 1 få höra denna märkvärdiga historia om hur siklöjeromningen började på Spikens fiskeläge på Kållandsö:

Det var 1969 det kom en man från Kalix, Artur hette han. ”Kasta inte löjrommen”, sa Artur. Det är den som är värd pengar. Artur visste detta för han kom från Kalix. ”Sälj rommen!”, sa han. ”Kan man sälja den?”, sa man på Spiken Det var så det började.

Kom det verkligen förbi en Kalixbo en dag helt sådär och började lära fiskarna på Spiken hur de skulle klämma rommen ur siklöjan? Historierna om varför Artur Johan Johansson kom till Spiken var innan vi började med våra efterforskningar ett mysterium. Frågar man fiskare kan man få olika svar på frågan. Någon

menar att Hushållningssällskapet skickade ut honom för att stimulera fiskeindustrin. Andra menar att han kom förbi av en slump medan ytterligare några menar att han kom för att sälja ekolod. Eller hörde han själv av sig av ren nyfikenhet? Svaren varierar, men gemensamt för alla som träffat honom är att de minns honom som ”gammal” redan från början. Kanske är det inte så underligt att alla inte säger samma sak med tanke på att denna händelse utspelades för mer än 50 år sedan. En sak som är säker är att Arturs närvaro på Kållandsö blev startskottet till en mycket intressant utveckling av fisket i Vätern under 1960-talet.

Vi packar våra resväskor och reser i Arturs fotspår – denna gång från Spiken till Pålänge utanför Kalix. Idag ett halvt sekel efter händelsernas start försöker vi få svar på våra frågor om Artur. Vi gör detta genom att gå igenom intervjuer med fiskare från fiskeområdet i södra Vätern med Kinnekulle och samtala med släktingar och personer som kände Artur i Pålänge. På vår resa inser vi att många av våra frågor kommer aldrig att besvaras på grund av att det förflutit för lång tid sedan Artur kom till Spiken. Å andra sidan finner vi svar på många frågor vi inte visste att vi skulle ställa.

Artur Johanssons fiskebod i Pålänge, 2012. Foto: Vänermuseet/Marcus K. Drotz

De sprider ljus över denna spännande episod i Vänerfiskets historia.

Tiden innan Artur kom till Vänern

För att förstå mera vad som hände börjar vi med att backa i tiden, till slutet av 1950-talet. Då pågick en diskussion bland yrkesfiskarna om de minskade fångsterna av framförallt gädda och gös. Detta uppmärksammades även i dagstidningarna:

Katastrofen i Vänern. Insjöfisket i Vänern går mot den totala katastrofen. Fisket blir sämre för varje år. Bli därför inte förundrade, ni som är vana vid att köpa insjöfisk från Vänern, om tillförseln Vänerfisk upphör.

NLT – Nya Lidköpings Tidningen den 4/5-1957

Vänerfisket blir allt sämre – Situationen brydsam för yrkesfolket.

NLT – Nya Lidköpings Tidningen den 14/1-1959

Vad var det som hände i Vänern som fiskarna reagerade på? Miljöförstörelsen stod på dagordningen och fiskarna krävde att man måste utreda föroreningen av Vänerns vatten samt fiskebeståndens storlek och om det fanns någon koppling dem emellan. Fiskarna krävde inte enbart en lösning på problemet, utan föreslog egna åtgärder för att förbättra fisket efter gös och gädda. Åtgärder som hade framförts sedan mitten av 1940-talet. Fiskarna ansåg att det inte fanns någon omvårdnad av fisken.¹ Man framförde starkt att man borde förbjuda allt ”rovfiske” under lektiden på lekplatserna. Inkomsterna för fiskarna hade

blivit sämre och framtiden såg mörk ut. Oron över de minskade fiskfångsterna framfördes av föreståndaren för Vänerfiskarnas försäljningsförening i Lidköping, Anders Salback. Han kunde redan 1957 konstatera att tillgången av Vänerfisk minskat under flera år.² Trots detta kan man se att fångsterna, räknat i ton per yrkesfiskare, nästan sexdubblats från 1914–1923 till 1962–1972.³ En förklaring till de ökade fångsterna var redskapsutvecklingen. På 1950-talet hade många fiskare skaffat sig de första nylonnäten. Under 1960-talets påbörjades även ett utvecklingsarbete av fisket av fiskeintendent Tage Ros och fiskerikonstulent Torgny Larsson i Karlstad. Nu utvecklades trålfisket och man återinförde de finmaskiga ryssjorna.^{4,5} Initialt deltog Rune Isaksson (dåvarande ordföranden i Lidköpingsbygdens Fiskförsäljningsförening) och Arvid Isaksson, Stig Nordgren och Kurt Jonsson i arbetet med att utveckla trålfisket. De sistnämnda arbetade då i lag. Trålfisket testades under en provperiod på 20 år med start 1964.⁶ Tillståndet förlängdes därefter ytterligare 22 år (totalt 42 år) innan redskapet förbjöds år 2005. Redan vid starten fanns en diskussion om att bland annat fiska efter siklöja i syfte att röka den. Trålen hade en fördelen jämfört med det dåvarande nätfisket genom att den underlättade fisket vintertid. Under de här åren skedde dessutom en teknikutveckling av fiskebåtarna och ekoloden började bli mer viktiga i fisket. Det är i denna tid av förändringsvilja som Artur kommer till Spiken. En vilja som blev starkare i takt med att miljölarmer om kvicksilver i fisken startade i mitten av 1960-talet.

Vägen till Spiken

I unga år förfrös Artur sina luftvägar under en lång skidtur i extremt kallt väder. Med åren fick han allt större problem med den torra vinterluften hemma i Kalix. Då han besökte släktingar på Tjörn på 1950-talet upptäckte han att den fuktigare luften på Västkusten gjorde honom gott och han började under ett par vintermånader varje år hyra in sig hos en

Artur Johansson omkring 35 år gammal. Bild utlånad av Arturs systerdotter Marianne Malmelind 2012.
Okänd fotograf

familj på Orust. Där kom han ju också i kontakt med fiskare – och han lät även bygga sig en båt.

Under sina resor till Orust kom han troligen i kontakt med företaget Atlas Marin i Göteborg. Företaget hade en speciell ställning inom Svensk fiskeindustri genom sin försäljning av Atlas ekolod, som de var ensamma om under några år på 1950-talet. Under de första åren gick försäljningen bra och med tiden ökade efterfrågan av service på de sålda maskinerna. Företaget kallade då in experten Günther Neidar från Atlas i Verde-Bremen. I takt med att Atlas Marin

växte utvecklade Günther företags försäljningsenhet. I detta arbete hade han kontakt med företaget Nord Marin som sålde fiskeutrustning och ekolod i Kalixområdet. Nord Marin ägdes av just Artur Johansson som drev sitt företag från sitt hem i Pålänge som ligger vid Törefjärden, cirka tio kilometer söder om Kalix.

I samband med trålfiskets utveckling i Vänern kom yrkesfiskaren Stig Nordgren från Spiken i kontakt med Atlas Marin och Günther Neidar. Stig var tidigt ute med att köpa ett Atlas ekolod. Vad vi tror idag är att Artur kommer till Vänern, kanske inspirerad av Günther, i samband med utvecklingen av trålfisket som Kurt Jonsson och Stig Nordgren bedrev. Stig Nordgrens fru Hjördis berättade i en intervju 1985⁷ att Artur, ”en gubbe från Kalix”, hade hört talas om Stig på västkusten. Stig hade ryktesvägen framställts som en nyskapare som var intresserad av siklöjan. Gubben från Kalix ringde och frågade om han fick komma och bo hos Nordgrens ett litet tag. Det fick han. Under detta besök lärde Artur Kurt och hans fru Irené Jonsson samt Stig och Hjördis Nordgren hur man gör den norrländska specialiteten löjrom. I och med detta inleddes en otrolig utveckling av fisket i Vänern. Inom några år, efter detta möte, hade romfisket utvecklats och är än idag, cirka 50 år senare, en av de ekonomiskt viktigaste inkomstkällorna för yrkesfisket i Vänern.

Artur själv beskriver utvecklingen på följande sätt i NLT 1972:⁸

Det var behovet av luftombyte, som gjorde att jag för sex år sedan började gästa Källandsö om höstarna. Jag upptäckte då att silfiskarna sålde fångsterna med rom för cirka en krona kilot i stället för att ta ut rommen och sälja den för uppåt 4 kr kilot

Historien om Artur slutar inte med detta. Med tiden bidrog han med en utvecklingsidé som kom att påverka Spiken till vad det är idag i form av centralort för romtagningen i Vänern.⁸ Genom sina idéer

om att organisera fisket intresserade han länsstyrelsen, Lidköpings kommun och flera andra partner för att utveckla Spikens hamn. Artur anlätades i detta arbete som konsult och rådgivare av Källandsöfiskarna för att föra deras talan. Hur utveckling gick till kan du läsa om i kapitlet om Spiken i föreliggande skrift. Han anlätades även av den dåvarande fiskerinämnden i skiftet mellan 1960- och 1970-talen för att ge kurs-er i romtagning.

Kvicksilver och Vänerns guld

Löjromstillverkningen blev något nytt. Många anser att om inte den hade kommit skulle nog fisket ha dött ut⁹. Detta är en stark kommentar men sett i ljuset av den katastrof som seglar upp två år efter provfiskets start 1964 är den förståelig. Redan 1965 visade den Svenska forskaren Westermak¹⁰ att fisk från de svenska insjöarna och ostkusten innehöll kvicksilver (metylkvicksilversföreningar). Halterna översteg de som Världshälsoorganisationen, WHO, rekommenderade som gränsvärden för livsmedel år 1963. Problemet med metylkvicksilversföreningarna är att de lätt kan tas upp i kroppen via magen eller tarmen och därmed skada människan. Det rådde inget tvivel om, att det av industrin utsläppta organiska kvicksilvret, kunde omvandlas till metylkvicksilver med hjälp av mikroorganismer i bottensedimenten.¹¹ Härigenom kom kvicksilvret in i bottenlevande djur som äts av fisk och sedan av människan.^{12,13} Naturhistoriska museets rapport bidrog till att forskaren Stig Tejning, på yrkesmedicinska kliniken vid lasarettet i Lund, i samarbete med fiskerikonsulent Rudolf Schuul och Vänerns Fiskareförbund undersökte kvicksilverhalten hos fiskarkåren i Vänern. Dessa undersökningar ägde rum i januari 1967.¹⁴ Vänern blev svartlistad 1967 till följd av kvicksilvret och två år senare upprättades miljölagstiftningen vilket starkt bidrog till att industrin tvingades fasa ut kvicksilvret ur sina processer. Ett arbete som pågick en bra bit in på 1970-talet. Dråpslaget för fisket var ett faktum.

Artur Johansson nätsticka med bomärke och hans flöten.

Foto: Vänermuseet/Robert Bernhoft

Sicklöjan blev nu räddningen. Till skillnad från andra fiskar som lever på bottenlevande insekter eller fisk så lever siklöjan på små kräftdjur i vattenmassan. Den var med andra ord inte påverkad av kvicksilvret. Sikløjans rom kom nu att betraktas som Vänerns guld.

Och fisket efter siklöjan tog fart. De finmaskiga ryssjorna visade sig liksom trålen vara effektiva på att fånga siklöja. Skötarna, speciella nät för fisket efter siklöjan, ökade i antal. Dessutom förändrades matvanor och efterfrågan på siklöjerommen ökade efter 1965, då romfiske introducerades. Då redovisades officiellt att yrkesfiskarna hade fiskat upp 0,7 ton rom vilket kan jämföras med 7 ton 1973. Efterfrågan syns också tydligt i den officiella årliga medelfångsten i Väneren för fisken siklöja. Fångsterna ökade från 78 ton per år på 1920-talet till 103 ton under 1960-talet. På 1970-talet ökade fångsten ännu mer från 170 ton till 356 ton under 1980-talet. Under 1990-talet stiger fångsterna ytterligare för att nå en topp 1996

på 580 ton.⁶ Därefter sjunker medelfångsten under 2000-talet till cirka 200–230 ton där de ligger fram till 2011 då fångsterna steg till 340 ton. Trålningen minskade dock med tiden i betydelse och stod endast för 18% av fångsterna under 1996–2000. Trålprov-fisket stoppas 2005.¹⁵

Back-Artur i Pålänge

Vi riktar nu blicken mot Artur. Vem var han hemma i Pålänge? För att få svar på detta träffar vi Arturs syskonbarn David Martinsson, Rune Isaksson och Marianne Malmelind samt Gerhard Isaksson, en gammal bybo med många minnen av Artur i Pålänge söder om Kalix. När makarna Artur och hans fru Jenny blev gamla sålde de hemgården till Marianne.

Johan Artur Johansson föddes den 29 september 1894 på gården Backen i Pålänge. Gården hade då varit i släktens ägo i fyra generationer. Artur var äldst av fem syskon. Hans föräldrar var vanliga bönder

från trakten och sysslade med jakt, jordbruk och fiske. Artur övertog gården från sina föräldrar vid 32 års ålder. Fisket blev han intresserad av som fem–sex åring då han fick en egen gädda i ett tjärn hemma i Pålänge.

Vid sidan om sitt arbete på gården så utbildade sig Artur till murare tillsammans med brodern Martin. Men i mitten av 1930-talet startade han en av de första rörledningsfirmorna i kommunen. Den växte sig med tiden ganska stor och Artur hade många anställda. Han utförde va-anläggningar i många av de offentliga byggnader, skolor m. m., som uppfördes under 1950- och 1960-talen i kommunen. Företagsledare blev Arturs huvudyrke i livet. Ända från tidiga ungdomsår var han en ”nytänkare”, intresserad av att konstruera och experimentera. Han skaffade sig exempelvis tidigt byggsatser till radioapparater, kristallmottagare, som gjorde det möjligt att följa vad som hände ute i världen.

Men kanske är det ändå framförallt beskrivningarna av Arturs beslutsamhet, generositet, delaktighet och experimenterande som satt avtryck efter våra samtal med människor från bygden. Artur börjar mer och mer framstå för oss som en person som var handlingskraftig och inte lät sig hejdas av skeptiker, men även som en tystlåten kaxig person som gillade att slänga käft. Dessutom tycks han ha haft ett stort intresse för omvärlden och varit en inspiratör.

Från våra samtal framgår det tydligt att Artur var väldigt envis och ändrade sig sällan. En egenskap som säkerligen kom väl till pass i Kalix kommunfullmäktige där Artur satt i opposition till sin lillebror, Martin, som då var kommunfullmäktiges ordförande. Och om det nu någon gång var så att Artur ändå insåg att den andre hade ”rätt” så sa han ”det var precis så men tvärtom” eller ”det var ju det ja sa från början”. Han stod på sig ordentligt även om det innebar att han gick

emot alla, t. ex. när det handlade om de viktiga fiskefrågorna inom Kalix fiskareförsäljningsförening. Det var inte så underligt att det just var Artur som faktiskt började med något nytt. Vissa blev avundsjuka eller irriterade på honom och bakom ryggen kallades han av vissa Back Greven. En del yrkesfiskare kallade honom fiskekonsulenten i Väneren. Andra kommer ihåg Artur som mycket intelligent och sakkunnig, bl. a. Arne Lindroth, professor i ekologisk zoologi Umeå universitet.

Arturs beslutsamhet och handlingskraft märktes tydligt under utvecklingen av trålfisket i Pålänge i slutet av 1950 och början av 1960-talet. Fiskerikonsulenten Karl-Bådo Johansson hade av Per Matsson fiskerikonsulenten i Stockholm fått iden att utveckla småbåtstrålning. Det dröjer dock ända till 1961 innan man lyckas med trålningen och får den första riktiga fångsten. Anna-Märta Henriksson, byålderman på Storön nära Pålänge, skrev följande om denna period¹⁶ ”att runt 1950-talet insåg man efter en nedgång i fisket att förändringar måste till för att ge en hållbar försörjning. Man fick tillstånd att på försök, fiska med trål. Ett gäng fiskare åkte på studieresa till södra Sverige för att se och lära av sina trälände kollegor. Trålfisket efter löja startade och det innebar ett uppsving för byn”.

Artur deltog en del i utvecklingsarbetet. Han visade stort intresse för ekoloden och åkte med Fiskerikonsulenten Karl-Bådo Johansson i hans båt många gånger under 1950-talet. Artur fick dock inget eget tråltillstånd, då han inte var yrkesfiskare utan egenföretagare och politiker. Så istället köpte han ett snörpvadsankare som han band fast sitt nät i och körde sedan runt i cirklar. Snörpvadsfisket var väldigt vanligt på västkusten innan trålfisket ersatte det på 1950-talet. Artur fick tre lådor siklöja per varv berättar Karl-Bådo. Fisket var godkänt då det inte räknades som trålning. Sedermera trålade Artur tillsammans med Sundqvist bröderna från Storön.

Artur Johansson, 60–65 år gammal, iförd varg- eller bockskinnspäls, sitter i aktern på sin båt på väg ut på fiske. Bild utlånad av Arturs systerdotter Marianne Malmelind 2012. Okänd fotograf

En egenskap som verkar ha varit typiskt för Artur är hans experimentlust. Han upphörde aldrig att fundera på hur man kan göra något bättre. Arturs systerbarn Rune Isaksson berättar om ett av Arturs experiment, en dubbelryssja med tak. De var två ryssjor som satt ihop mitt emot varandra. Fällan gick att lägga ut lite var stans och Artur fångade mycket ål med den. Ett annat experiment som Marianne berättar om är ”Det stora experimentet”. Alla i rummet skrattar då hon nämner detta. Rune fyller på och berättar att Artur sa ”Nu har jag gjort det nu behöver jag inte tråla mer. Nu har jag gjort något som ger mig lika mycket fisk”. Experimentet kallades egentligen strömmingsexperimentet. Vi hittade alla delar, men vi kunde inte lista ut hur dessa skulle sättas ihop eller få reda på om det fungerade. Artur tog med sig lösningen i graven, berättar Rune.

Artur anses även ha varit en mycket god organisatör. Under andra världskriget var han ansvarig för skytteföreningens fältskjutningar i Pålänge. Skytteträningen hade inget med den då vanligt förekommande säljakten att göra i Bottenviken utan var till för rikets försvar. Fälpträningar var det gott om i varje by i Norrland. Något som bybor var tacksamma för. De fick nämligen gratis ammunition och vapen därifrån. Artur blev dessutom Primus Motor i Pålänge under den Finska evakueringen 1944. De finska flyktingarna togs emot med öppna armar och flera bodde i bagarstugan hos Artur.

Artur omnämns som orädd och gjorde det som han tyckte var ”rätt” även om detta direkt kunde vara farligt för honom. Till exempel besöker han en bekant som han tyckte var en ”hederlig kille” som hade satts i husarrest för att ha varit kommunist. Politiken spelade mindre roll för Artur då han satt för folkpartiet i kommunfullmäktige. Artur verkade inte heller ha någon respekt för överheten. Gerhard berättar att Artur var med och utvecklade fiskehamnen i Pålänge på 1950-talet. Det kom en delegation med landshövdingen i spetsen till hamnen och de satte sig

i Anders Kronas båt. Någon pekade ut landshövdingen för Artur, som orädd stegade fram och diskuterade med honom – och mötet slutade med att man fick pengar till hamnbygget.

Till sist frågar vi om det inte var omtalat att Artur åkte ned till Väneren på höstarna.

David minns med fascination när Artur packade sin bil för att åka söderut, till Spiken. Farbrodern packade bilen så tungt att framhjulen vek sig något. David kunde säkert måla upp i fantasin vilka äventyr Artur skulle åka ut på. David tillägger:

– Det var inte med motvilja han åkte.

Nämnas måste att Arturs egenskaper som bilförare inte lämnade någon i närheten oberörd. Marianne minns hur svågern Holger efter en biltur med Artur i Göteborg aldrig mera ville sätta sin fot i Arturs bil. Artur körde med ett hjulpar i vardera filen, och efter ett försynt påpekande av Holger att han nog borde välja fil, så svarade Artur: ”Nej. Om jag kör mitt emellan filerna, så kan jag ju välja när jag vill...”

Vi avslutar vår resa i Arturs fotsår med att ta bussen från Kalix till Umeå. Under den sex timmar långa bussresan sitter vi och reflekterar över vårt möte. Vi kan inte sluta att förundras över vilka sammanträffanden det måste ha varit när Artur kom till Källandsö. Då, i en svunnen tid, var kanske likheterna mellan de många fiskelägena längs Bottenvikens kust och Spiken inte så stora som idag. Tiden fram tills idag tycks dock ha gått långsammare i Kalix och spåren av den äldre tiden liksom hänger kvar i luften. Det är då i bussen som vi inser att det var inte vem som helst som kom till Väneren. Det kom en man, i rätt tid under de rätta förutsättningarna, som drevs av en stor nyfikenhet och intresse att vara delaktig i förändringen.

Artur Johansson, stående till vänster. Bilden är tagen under militärtjänstgöring, troligen omkring 1917–1918. Alla på bilden hör hemma i Pålänge. Sittande från vänster: Arvid Isaksson, Gustaf Lundbäck, Agnar Sandberg, stående till höger Enok Fredriksson. Bild utlånad av Arturs systerdotter Marianne Malmelind 2012. Okänd fotograf

Referenser

- 1 NLT – Nya Lidköpings Tidningen den 14 januari 1959.
- 2 NLT – Nya Lidköpings Tidningen den 4 maj 1957.
- 3 Almer, B. 1978. Fiskar och fiske i Vänern. I: Ahlgren, N., Knutsson, H. & Larsson, JE (red.), *Vänern en naturresurs*. s 212–236.
- 4 SvD 13 oktober 1967.
- 5 Almer, B. 1979. Vänerprojektet 1972–1977, fiskedelen. *Information från Sötvattenslaboratoriet Drottningholm*. Nr 1
- 6 Degerman, E. 2004. *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid*. Fiskeriverket och Naturvårdsverket. Elektronisk utgåva utgiven 2004-12-22. Tillgänglig från: www.naturvardsverket.se/upload/02_tillstandet.../storasjoarna.pdf. Åtkomst datum 2006-04-14.
- 7 5M16 U 1985/91. Intervju med Hjördis Nordgren. Vänermuseets arkiv.
- 8 NLT – Nya Lidköpings Tidningen den 14 juni 1972. Silrom i centrum för storsatsning på Vänern-fisket.
- 9 5M16 U 1985/92. Intervju med Karin och Erik Ottersten. Vänermuseets arkiv.
- 10 Westermarck, T. 1965. *Kvicksilver hos vattenlevande organismer*. Kvicksilverfrågan i Sverige, Stockholm s 25–41.
- 11 Jensen, S. & Jernelöv, A. 1967. Biosyntes av metyleratkvicksilver. *Slam - Nordforsks Biocidinformatio*n, nr 10: 4–5.
- 12 Westöö, G. 1966. Determination of Methylmercury Compounds in Foodstuffs. I. Methylmercury Compounds in Fish; Identification and Determination. *Acta Chemica Scandinavica* 20: 2131–2137.
- 13 Westöö, G. 1967. Determination of Methylmercury Compounds in Foodstuffs. II. Determination of Methylmercury in Fish, Egg, Meat, and Liver. *Acta Chemica Scandinavica* 21: 1790–1800.
- 14 Tejning, S. 1967. *Kvicksilverhalterna i blodkroppar, blodplasma och hår hos storkonsumerter av fisk från olika områden av Vänern och sambandet mellan kvicksilverhalterna i dessa organelement och kvicksilverhalten i fisk samt förslag om det internationella födoämneshygieniska gränsvärdets för kvicksilver tillämpning på fisk och fiskeprodukter*. Yrkesmedicinska kliniken vid lasarettet i Lund. Rapport 670831.
- 15 Skriftlig kommunikation med Per Nyberg tidigare fiskerikonstent i Vänern, 2012-08-26.
- 16 Henriksson, A-M. 2007. *Storöns historia*. Tillgänglig från: <http://www.storon.se/historia.asp>. Åtkomst datum 20120810.

FRÅN FISK TILL VÄNERGULD

Siklöjan har fångats och anrättats på många olika sätt genom tiderna. Man har både rökt och stekt den lilla laxfisken, men det är först i mitten av 1960-talet man började fiska den för dess rom. Fisket på siklöja har skett med not, nät, bottengarn, trål och skötar. Numera fångas dock den mesta siklöjan med skötar. Skötar är ett fiskenet med en fast längd på 100 meter och ett djup på mellan 6 och 10,5 meter. Trål användes flitigt under en längre period ifrån mitten av 1900-talet fram till att provfisket med trål efter siklöja stoppas 2005.

Men hur går det egentligen till att få fram och bereda den så eftertraktade rommen? Själva hanteringen är i princip väldigt enkel. Man klämmer ur den, vispar bort hinnor och blodrester, tvättar, torkar och saltar den för att sedan frysa den eller äta den direkt.

Kan det verkligen vara så enkelt? I början av fiske-säsongen finns det runt 5% rom i en fisk. I slutet i december har rommen blivit större och utgör då upp emot 10% av fiskens vikt. Om en mogen siklöja i genomsnitt väger runt 30 gram krävs det, om du bara fångar honor, att du klämmer över 330 000 fiskar för att få ett ton rom. Det krävs med andra ord en stor portion handarbete för att få ihop sin löjrom. Inget som är gjort på en handvändning – det är ett drygt manuellt arbete.

När man väl har kommit i land med skötarerna, fulla av fisk, så skakas de för att man ska få ut fisken. Förr gjordes detta för hand men numera använder man skakmaskiner. Siklöjan fångas upp i pressningar när den skakats ut ur skötarerna. Därefter sköljs den och tas in i fiskeboden där man startar arbetet med att klämma rommen ur fisken. Det finns fleras olika sätt att klämma en siklöja. Först kan man bryta huvudet av fisken och sedan klämma ut rommen. Alternativt knäcker

man ryggen på fisken så att buken spricker och rommen kommer ut. Med tummen skvätter man sedan iväg rommen i en palstvana eller annat kärl som man har i knät eller på bordet. Rommen ligger i två hinnor i fisken, en på var sida om magen, så det kan bli en del skräp. I varje rompaket finns det i genomsnitt uppemot 1 100 romkorn.

Efter att man klämt ut rommen och fyllt en hink tvättas rommen. Tvättningen sker med mycket rent vatten där man har försäkrat sig om att bakterier och andra ämnen som kan skada rommen i hanteringen är borttagna. Rommen sitter inte ihop inuti rompåsarna utan sprider ut sig i hinken när den vispas. Det är därför ganska lätt att få bort hinnor då dessa lägger sig på ytan eller fastnar på vispen. Tvättningen görs om flera gånger för att man skall vara säker på att rommen blir ren. Finns blodvatten kvar till torkningen får rommen en mörkare färg och det är inte bra, då det ger ett sämre pris. Efter tvättningen silas rommen genom ett nät för att man skall få bort kvarvarande fiskfjäll och annat skräp som inte tvättats bort.

Rommen flyttas därefter över till en finmaskig nätpåse som hängs upp för att kvarvarande vatten mellan romkornen skall rinna av. Nätpåsen med rommen hängs in i kylan efter att allt vatten har runnit ur påsen. Efter ett dygn avslutas arbetet genom att man rör ned salt. Rommen blir "blöt" om man har tinat upp och frusit om den. Men nu är man klar och det är bara att paketera rommen i lämpliga burkar och vänta på grossisten eller någon annan längtansfull köpare.

MARCUS K. DROTZ

Forskningen och fisken

ALFRED SANDSTRÖM, TOMAS BRODIN & MARCUS K. DROTZ

Forskning i fiskesammanhang

Vänern är inte enbart Sveriges största och Europas tredje största insjö utan även den 26:e största insjön i Världen. Blott genom sin väldiga storlek har Vänern och dess naturresurser, som exempelvis fisket, spelat en stor roll för befolkningen i området. Det faller sig därför inte så förvånande att man finner texter redan från mitten av 900-talet där sjön omnämns.¹ Fiskets betydelse och den lokala kunskap som har genererats via fisket kan man läsa om i mer sentida skriftliga källor, som reseskildringar,² Cistercienserordens klosteretablering,³ äldre kokböcker,⁴ fiskedagböcker och avhandlingar från 1600–1700-talet.^{5,6} Idag talar man inte så ofta om just denna kunskap utan det hänvisas i större utsträckning till olika forskningsresultat och diverse miljöövervakningsprogram. Men vad menas då egentligen med forskning i fiskesammanhang? Vad tittar man på och varför? Vad kan man få för resultat?

Lokal kunskap och forskning

Då människan har levt vid och verkat på sjön i flera århundraden har kunskapen om sjön och dess naturresurser sakta men säkert vuxit fram. Kunskapen har

oftast en direkt relation till levnadsförhållanden hos de djur eller grödor man själv som människa försörjer sig på eller lever av. Detta kan gälla växelverkan mellan grödor och betesdjur på hagmarker eller kunskap om var fisk finns om det blåser från ett speciellt väderstreck. Hur sjöbotten ser ut vad gäller grynnor och deras påverkan på strömmar eller var och när man bäst fångar fisk med ett speciellt redskap är också viktig kunskap. Denna typ av kunskap är bra men räcker inte om vi vill förstå och/eller förutsäga vad som kan hända med sjön och dess naturtillgångar i framtiden. Det är till exempel först när man studerar ett helt system, som en enhet, som man kan börja förstå de effekter sjöns reglering har på dess naturresurser. Ett annat exempel är vad som kan hända vid ett större oljeläckage från sjöfarten eller om ett större utsläpp skulle ske från någon av de industrier som ligger inom Vänerns tillrinningsområde. Vi behöver även förstå vad som händer med Vänern när befolkning och exploatering runt sjön ökar eller vid teknikskiften inom olika näringar som nyttjar Vänerns naturresurser. För detta behövs både en långsiktig miljöövervakning och forskning på enskilda arter, kemiska föreningar, sjöns

hydrologi samt den historiska och pågående växelverkan mellan människan, samhället, beslutsfattare och ekonomin. Kanske skulle man kunna säga att startskottet för fiskets förändring var de lagar och dekret som öppnade upp fisket för allmänheten och samtidigt uppmanade godsägare att lämna plats på sina ägor för dessa redan på 1700-talet.

Erik Degerman tydliggör detta i sin bok *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid* då han räknar upp nio förändringar som har ändrat förutsättningarna för insjöfisket sedan 1700-talet:

- Den snabba folkökningen i mitten av 1800-talet.
- Industrialismens genombrott under 1800-talet och med den urbanisering och minskad naturhushållning.
- Ett effektivare jordbruk med större ekonomiska investeringar gjorde också att färre hade råd att förbli jordägare.
- Bättre kommunikationer, vilket möjliggjorde en ökad försäljning av fisk utanför lokalområdet.
- Utvecklingen av kyltekniken på 1920-talet.
- Redskapsutvecklingen av fångstnäten; från tillverkning av lindbast, säv, hampa och lin till maskinspunna lingarn under 1870-talet och något senare bomullsgarnen. Näten med heldragen nylon kom i början av 1950-talet och med det ett effektivare fiske.
- Utvecklingen av olika hjälpmedel som båtmotorer under 1920-talet, ekolodens framväxt på 1950-talet och de större plåtbåtarna på 1970-talet.

- Förändrade matvanor på grund av en ökad levnadsstandard, städernas framväxt efter första och andra världskriget och den ökade modernisering av kylteknik och långväga transporter av matvaror.
- Utvecklingen av fritidsfisket som börjar ta fart på 1930-1950-talet.

Industrialismen och den otroliga utveckling som Vänerna har genomgått de senaste 100 åren har tydligt satt sina avtryck i sjön och den omgivande miljön. Detta kan man tydligt se i bottensedimenten i form av avlagrade föroreningar^{7, 8} som under åren spridit sig uppåt i näringskedjan till bottenlevande insekter,⁹ fåglar och fiskar¹⁰ och även människan.¹¹ Detta är dock en kunskap som vi först har fått de senaste 60 åren. Speciellt kan här nämnas den kunskap som vi fick genom Vänerprojektet 1972, som drevs och genomfördes av Naturvårdsverket, dåvarande Fiskeristyrelsen, SMHI och de tre länsstyrelserna i Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län.

Utifrån den kunskap som vi nu har på 2000-talet kan vissa uttalanden som gjordes i början av 1900-talet kännas avlägsna och förvirrande. Ett exempel på detta är Klas Sondéns uttalanden 1914 om Vänerns förmåga att ta emot och motstå föroreningar. En förmåga som då sågs som obegränsad och man ansåg att om lokala problem ändå skulle uppstå på grund av föroreningar så berodde detta enbart på lokala förhållanden.¹² När vi idag ser tillbaka på den historiska utvecklingen i Vänerna, speciellt de under första hälften av 1900-talet, kan vi konstatera att vi har varit mycket dåliga på att hushålla på Vänerns naturresurser, inklusive fisken.¹³

Fiskeforskning i Vänerna – några exempel

Vänerna är den sjö med flest fiskarter i Sverige och även det största insjöfisket. Hur många arter som finns i sjön beror på hur man bedömer siken som ibland

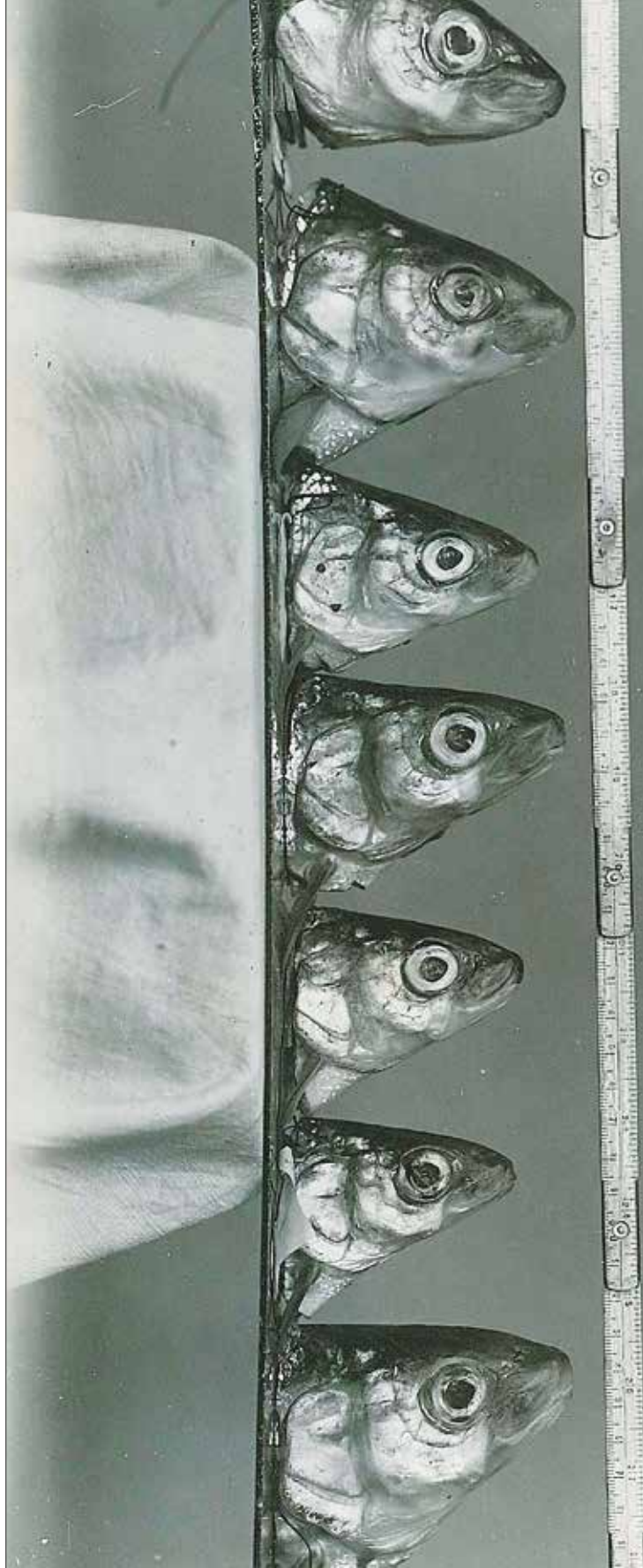

ansetts utgöras av ett flertal arter (se kapitel 3, *Spännande fiskar i Vänern*). Idag tyder det mesta på att det bara är en art uppdelad på ett antal olika delpopulationer som kan ha gradvis olika morfologi, beteende och ekologi. Kunskapen om hur många arter som fanns i Vänern var redan i mitten av 1800-talet god då fiskeriintendent Widegren skattade antalet till 34,¹⁴ en siffra som står sig väl än idag. Den brittiske äventyran och naturkännaren Arthur Llewellyn Lloyd¹⁵ beskriver redan 1854 ingående flera fiskarter i Vänern, med fokus på de olika sikformerna. Andra studier vid samma tidpunkt rörde vänerlaxen och effekter av reglering vid Deje mellan åren 1856–1865.¹⁶ Den första fiskebiologiska provtagningsexpeditionen i Vänern genomfördes 1899–1900 av Viktor Wahlberg. Det skall dock dröja ytterligare närmare 70 år innan man får en första inblick i hur Vänern fiskebiologiskt fungerar.^{13, 17} Det vill säga vilka fiskar som äter vad, var olika fiskar finns under året, hur bestånden varierar mellan år, hur fiskarna vandrar mellan födoområde och lekområden, vilka storleksförändringar man kan se hos olika fiskarter historiskt o. s. v.

Fisken i Vänern påverkas av många faktorer, vilket den nyare forskningen till en viss del fokuserar på. Till exempel kan nämnas att klimatets inverkan på beståndsutveckling av pelagisk fisk (fisk som rör sig i de stora, öppna vattenområdena) har studerats i Vänern.¹⁸ Ett annat exempel är hur industriutsläpp och avloppsvatten från reningsverk påverkar fisk,¹⁹ hur fisk påverkas av olika föroreningar från diverse industrier²⁰ eller effekterna av laxsjukdomen M74.²¹ Andra artspecifika studier har gjorts med koppling till regleringen av Vänern och den efterföljande problematiken med vandringshinder och utsättningen av lax och öring smolt. I dessa har man studerat vandringsbeteendet hos lax och öring i relation till odlingsätt,²² men även försökt att mäta den genetiska skillnaden

Sikhuvuden uppklistrade från en Vänerexpedition cirka 1920.

Foto: Havs- och Vattenmyndigheten

Insamling:	nov-04	Område:	Vänern Mellerud	Kräklingarna	Ind. Nr.	Vn0340
Vikt:	334	Längd:	16,9	Kön:		

Siklöja. Foto: Vänermuseum/Marcus K. Drotz

mellan olika former av de vilda stammarna.²³ Det europeiska ålbeståndet har minskat drastiskt sedan slutet av 1970-talet och en av flera bakomliggande faktorer är även här vattenkraften och att kraftverken ofta innebär ett vandringshinder. Effekterna av regleringen och vad som händer efter att vandringshinder tas bort har studerats.^{24, 25} Andra arter som har studerats, vad gäller leksträtor och storleksutveckling, är asp²⁶ och gös. Fiskarter som har studerats ingående i samband med Vänerns miljögifter är gädda,²⁷ abborre och sik.

Fritidsfisket och turismen är växande näringar i Väner och i Sverige. Studier av fisketurismen och företaget i anknytning till den,²⁸ samt sportfiskets samhällsekonomiska effekter har utförts av Fiskeriverket.²⁹ Kulturhistorisk dokumentation av fisket i Väner finns det betydligt mindre av.^{1, 5, 30, 31-33}

Spännande forskningsresultat

Det är lätt att tro att människan, efter så många tusen år, redan skaffat sig all nödvändig kunskap om djur och natur och att allt dagens ekologiska forskning går ut på är att bevisa sådant som människor som lever i och av naturen redan känner till. Naturligtvis är det så att en liten del av dagens forskning vetenskapligt testar vad man brukar kalla för "gammal kunskap" för att säkerställa dess korrekthet. Men, en stor majoritet av den ekologiska forskningen syftar till att skapa ny kunskap för att bättre kunna förklara hur storleken på ett fiskebestånd (populationsfluktuationer) varierar med tiden eller hur klimatförändringen påverkar fisken. I arbetet med denna typ av frågor stöter man oftast på det man skulle kunna kalla "oväntade" forskningsresultat som man inte hade tänkt sig från början. Vi har här valt att skriva om två av dessa resultat.

Barnen äter oss ur huset
– *Sikløjans populationsfluktuationer*

Inom flera fiskarter är det vanligt att antalet individer varierar kraftigt i antal mellan olika år. En art, med speciell relevans för Vänern, som uppvisar detta är siklöjan. Sikløjans cykler har visat sig vara mellan två och fem år beroende på vilken sjö man studerar, men förklaringen till dessa cykler är dock densamma. En vanlig förklaring har varit att siklöjan, när den är mycket talrik, äter upp sin föda (djurplankton) i så stor utsträckning att det blir födobrist och individer dör av svält. Detta leder till att det finns färre individer som äter och födan kan börja växa till igen vilket leder till bättre födotillgång o.s.v.

Men detta stämmer inte när det gäller att förklara förändringen av antal könsmogna siklöjor. Istället har forskare visat att det som reglerar denna fluktuation är konkurrens mellan årsklasser av siklöja, d. v. s mellan små och större siklöjor. Mindre individer är överlägsna konkurrenter och när det finns många könsmogna individer produceras en stor mängd yngel som utsätter de könsmogna individerna för stark konkurrens med dålig tillväxt, överlevnad och reproduktion som följd.³⁴ Resultatet blir att antalet könsmogna individer minskar kraftigt.

I Vänern, där man följt siklöjan sedan 1995, finns dock inga tecken på att det skulle förekomma cykler. I närbelägna Vättern är dock föryngringen hos siklöjan mycket oregelbunden och tycks följa ett cykliskt mönster, främst med fyra års mellanrum mellan cyklerna. Man kan tänka sig flera anledningar till att det inte finns liknande regelbundna populationsfluktuationer hos siklöja i Vänern. En är att det finns gott om rovfiskar som lax, öring, gös och andra arter som äter siklöja. En annan anledning kan vara att det finns ett fiske på siklöja. Genom att populationen av siklöja på så vis glesas ut så minskar sannolikheten för att det ska uppstå konkurrens mellan olika årsklasser. En annan anledning kan vara att de unga och de vuxna siklöjorna i Vänern inte vistas på samma platser. Unga fiskar

och vuxna fiskar har olika krav på sin miljö, unga fiskar vill oftast ha lite varmare vatten. I stora sjöar som Vänern kan därför olika grupper av siklöjor uppehålla sig på olika ställen och konkurrerar då inte om maten. Istället för att vara styrd av konkurrens om mat så verkar sikløjans föryngringsframgång i Vänern istället vara beroende av hur länge isen ligger i strandnära områden. När isen ligger kvar till mitten av mars eller längre så är det större chans att det uppstår en stark årsklass av siklöja. Exakt vad som gör att långa isvintrar är så bra vet man inte men man misstänker att den ökade produktion av mat som följer när is-täcket spricker upp matchar kläckningen av sikløjans ägg som ligger under isen hela vintern och kläcks på våren/senvintern.

När bytet blir rovdjur
– *Abborrens minskade reproduktion*

Flera arter av rovfisk har minskat, till synes oförklarligt, i antal på många platser i vårt land. I Östersjön har man sett en kraftig minskning av både abborre och gädda och nyckeln till minskningen verkar ligga i reproduktionen. Det har visat sig att antalet abborryngel som överlever första året minskat drastiskt, men varför? Effekter av övergödning, miljögifter eller födobrist har föreslagits vara boven i dramat men nu har forskare visat att det kan vara en bieffekt av klimatförändringen. Som en effekt av att havsvattnet värms upp tidigare på våren simmar en annan fisk, storspiggen, in från djupet till grunt vatten tidigare än förr. Storspiggen spenderar vintern på djupare, varmare vatten. Denna tidigare förflyttning innebär att abborrens yngel, som kläcks tidigt på våren, inte hinner växa lika länge som tidigare innan storspiggen kommer. Ynglen är därför så små att storspiggen kan äta dem, något spiggen inte kunde förr då ynglen hade tid att växa sig tillräckligt stora för att undkomma att bli uppätta.³⁵ Att storspiggen dessutom ökar kraftigt i antal ökar effekten av yngelpredationen och andelen yngel som klarar sig till vuxen ålder blir allt färre. Detta är

Siklöja och nors från provtrålning i Vänern, 2009. Foto: Malin Hällbom

mycket positivt för storspiggen som dels har fått en ny födoresurs och dels minskar risken att själv bli uppäten genom att reducera antalet uppväxande abborrar.

I Vänern är dock storspigg en relativt ovanlig art. Den fångas sällan i de undersökningar som företas. Under perioden 1995–2012 har endast 29 storspigg fångats i trålningar i Vänern. Det är cirka hundra gånger mindre än i Vättern och väsentligt mindre än i motsvarande undersökningar i Östersjön. Storspigg är också en svår art att undersöka eftersom de gärna klumpar ihop sig nära ytan nattetid då

undersökningarna genomförs. Detta beteende gör att de inte kan hittas lika lätt med ekolod och att de inte fångas så ofta i trålning eftersom det är svårt att tråla nära vattenytan.

Detta är bara ett par av de oräkneliga exempel som kan ges där forskning lett till överraskande och ibland helt avgörande resultat för såväl människan som studieorganismen.

Fiskeövervakning i Vänern idag

Yrkesfisket i Vänern utgör ett riksintresse.³⁶ Inom ramen för fiskeregleringen återfinns många skriftliga källor med avseende på övervakning och utveckling av nya strategier och förvaltningsplaner gällande de svenska insjövattnen.^{14, 37–43} Både fisket och själva fiskbestånden i Vänern har följts under lång tid. Redan i början av seklet insamlades till exempel statistik över fiskets fångster.^{16, 44–46} En stor del av den övervakning som finns i dag påminner om tidigare arbeten eller har sina rötter i tidigare studier. Syftet med undersökningarna har varierat men huvudsakligen har det varit att övervaka de arter som är intressanta för fisket, att följa hur Vänerns fiskesamhällen påverkas av miljöförändringar samt att kartlägga vilka områden som är viktiga för fisken. I dag bedrivs fiskeriberoende övervakning med tre huvudsakliga metoder:

1. Ekolodsundersökningar (s. k. hydroakustik) kombinerade med trålning.
2. Provfiske med översiktsnät.
3. Elfiske i tillrinnande vattendrag. Därutöver samlas även statistik över fångsterna, vissa av dessa fångstmätserier går över 100 år tillbaka.⁴⁷

Hydroakustik och trålning i den fria vattenmassan

I dagsläget bedrivs ett fast årligt program där antal, storleks- och åldersammansättning hos pelagiska (d. v. s. arter som finns i den fria vattenmassan) fiskar undersöks med vetenskapliga ekolod och trålning. Programmet har funnits i sin nuvarande form sedan 1995. Provtagningen sker i augusti. Programmet omfattar hela öppna Vänern genom att man följer öst-västliga provtagningslinjer (transekter) i Vänerns båda huvudbassänger. Totalt karteras 16 stycken transekter. Under perioden 1995 till 2008 användes Fiskeriverkets forskningsfartyg U/F Ancylus. Från 2008

och framåt (med undantag av 2009 då U/F Mimer ersatte de andra fartygen) har provtagningen genomförts med Sötvattenslaboratoriets något mindre fartyg, U/F Asterix.

Undersökningarna görs med vetenskapliga ekolod som monterats under fartyget och ansluts till en dator som lagrar data för senare bearbetning och analyser. Ekolodens lyssnarenheter (s. k. transducers) är konstruerade för att sända, detektera och amplifiera ljud av olika frekvenser. Genom att använda flera olika frekvenser kan man lättare filtrera bort olika typer av ekon och därmed lättare skilja på fiskar och andra djur som t. ex. pungräkor, djurplankton och tofsmygglarver. De frekvenser som används i dagsläget är 38 och 120 kHz. Ekoloden detekterar fiskar inom en konformad volym från båten och ned till botten. Man har en ”blind” zon närmast båten eftersom konen blir för smal för att kunna hitta fiskar. En annan blind zon närmast botten där störningar från bottenstrukturer gör att det är svårt att hitta de fiskar som står allra närmast botten. Olika storlekar och arter har varierande starka ekon. Ekot kommer framförallt genom att ljud studsar på fiskens gasfyllda simblåsa. Stora fiskar har oftast större simblåsor vilket gör att starka ekon oftast kommer från större fiskar. Genom att man känner till sambandet mellan ekostyrka och fiskens storlek kan man på det viset få en grov uppfattning om hur stora fiskarna är bara genom att titta på styrkan i de registrerade ekona. Denna information är värdefull i analyserna av de data som samlas in i undersökningarna.

För att bestämma vilka fiskarter som registreras av ekolodet genomförs provtrålningar på olika djup och i olika områden. Trålningarna görs med en stor, finmaskig silltrål med en öppning på 5 gånger 12 meter. Art- och storlekssammansättningen i fångsterna kan sedan användas för att tolka de fiskekon som registrerats av ekolodet. En del av de fiskar som fångas i trålningen tas också undan för att man senare ska kunna analysera viktig information om hur gamla de är, hur fort de växer, vad de har i magarna och vilken

genuppsättning de har. År 2008 genomfördes ett omfattande arbete med att kalibrera trålningsresultaten från de två fartygen som tidigare använts. Detta gjordes genom parallella trålningar vilket gjorde att trålningsprogrammet dubblerades detta år. Även år 2001 genomfördes en utökad trålningsinsats för att utvärdera provtagningsupplägget.

I analyserna delas Vänern in i fyra områden. Tätheten (antal fiskar per hektar) och den totala vikten (kg per hektar) av olika fiskarter och storleksgrupper räknas ut för delbassängerna (Värmlandssjön och Dalbosjön) och sedan för hela sjön genom att man använder medelvärden som viktas efter provtagningsområdenas yta och volym. Delområdena är norra och södra Värmlandssjön samt norra och södra Dalbosjön vilka upptar 53, 14, 26 respektive 6% av den totala volymen. Det innebär att halva sjöns volym finns i norra Värmlandssjön som därmed får stor betydelse vid beräkningen av Vänerns genomsnittliga fiskmängd. Under 2012 förväntas det komma en europeisk standard för beräkning av fiskförekomst med hydroakustiska metoder. Detta kan komma att innebära förändringar i nuvarande arbetsmetoder. Särskild hänsyn måste då tas till den nuvarande tidsserien som startade 1995. Två fiskarter brukar vara kraftigt dominerande i den fria vattenmassan: nors och siklöja. Särskilt norsen förekommer i påfallande höga tätheter i de flesta delområden i Vänern. 80–95% av det totala antalet fiskar i Vättern är norsar. Beståndet är ett av de största fiskbestånden (sett till antal) som vi har i Europeiska sötvatten, kanske till och med det allra största. Norsen är därför en nyckelart i Vänern, dels för att den är en betydelsefull rovfisk (predator) på plankton och småfisk och dels för att den är ett viktigt byte för rovfiskar som abborre, gös, öring, lax och gädda. De lite större norsarna föredrar kallare vatten och hittas, särskilt sommartid då undersökningarna görs, mestadels på lite större djup. Norsarna i Vänern blir ofta mycket större än norsar i andra sjöar. Det är inte ovanligt att norsar på över 30 cm fångas. De lite större norsarna

är nästan uteslutande fiskätare. Oftast är de kannibaler och lever av mindre norsar. Trots att man kallar de stora norsarna för ”norskungar” (eller ”slom” som de ofta kallas kring Vänern) är det nästan enbart hornorna som blir stora. Det hade således varit mer på sin plats att kalla dem för norsdrottningar.

Siklöja är den näst vanligast arten i trålfångsterna. Eftersom siklöjan är en viktig art för fisket, och i likhet med nors kan vara viktig för sjöns ekosystem, lägger man extra stor vikt på att analysera trender för beståndet. Övriga arter som fångas i provtrålningarna är gös, sik, gers, abborre, storspigg, gädda, ål, mört, lax, lake, benlöja, braxen, björkna, småspigg, flodnejöga och öring.

Provfiske med översiktsnät

Mer strandnära områden och bottenbundna fiskar följs genom att man provfiskar med nät. Näten består av ett stort antal hopsydda paneler med olika maskstorlekar. De olika maskorna gör att man kan fånga många olika storlekar och arter i samma redskap. På så vis får man en bättre uppfattning av hur fisksamhället ser ut, t.ex. vilka arter och storlekar av fiskar som är dominerande i olika områden. Nät är vad man kallar för passiva redskap, med det menas att fiskarna behöver simma in i redskapen av egen kraft för att fångas. Det innebär också att fiskarna måste vara aktiva för att fångas och att mer aktiva fiskar fångas oftare. Stora fiskar är ofta mer aktiva simmare än små och därför är sannolikheten större att de ska fångas i ett större redskap. Olika arter har också olika stora risker att fångas i nät. De flesta fiskar fastnar genom att de simmar in med huvudet genom maskan och därefter snärjer in sig. En del arter kan också fastna i t.ex. taggar, gällock, tänder och mundelar vilket gör att de lättare fastnar i nät. Att olika arter fastnar olika lätt i nät kan göra det svårt att bedöma hur mycket fisk som faktiskt finns enbart utifrån fångsterna. Forskarna kan dock i viss mån korrigera fångsterna utifrån vad de vet om hur selektiva näten är för olika arter.

I och med att man oftast fiskar på samma sätt år efter år kan man också följa trender för bestånden även om man inte exakt känner till hur många fiskar som finns per ytenhet. De fiskar som fångas i provfiskena med nät räknas, mäts och vägs. Från ett urval av fångsten tar man hand om vissa benstrukturer som används för att skatta fiskens ålder och tillväxt. De vanligaste strukturerna är fjäll, gällock, hörselstenar och vingben. I vissa fall samlar man även in vävnadsprover för att studera fiskarnas populationsstruktur med genetiska metoder. Man kan också genom att dissekera fisken undersöka deras maginnehåll och på så vis skapa sig en bild av vad fiskarna äter.

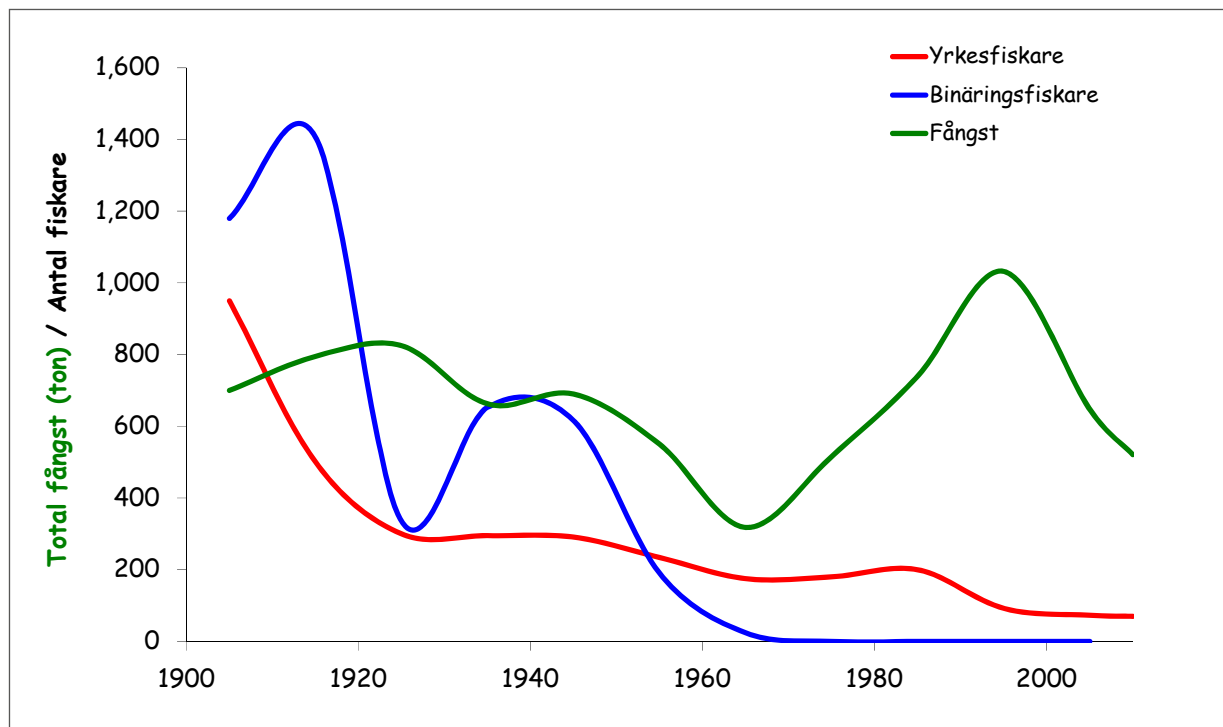
I Vänern har det inte funnits något långsiktigt övervakningsprogram för provfiske med nät. Provfiske har dock genomförts med jämna mellanrum. I mitten av 1970-talet gjordes till exempel en större insats där man provfiskade i tio olika delområden.⁴⁸ Därefter finns provfiske från drygt 20 olika delområden registrerade i NORS, den nationella databasen för provfiske med nät som drivs i SLU:s regi. Den längsta serien finns från Norra Värmlandssjön där man följer recipienten som är ett vattenområde som tar emot industrivatten från Skoghalls Bruk och ett referensområde i närheten av Hammarö i ett provfiske som genomförs var tredje år. Under den senaste fem till tio-årsperioden har Fiskeriverket (numera Havs och vattenmyndigheten) och därefter SLU (Sveriges Lantbruks Universitet) i samarbete med Vänerns vattenvårdsförbund intensifierat övervakningen av fiskbestånden i Vänern. Provfiske har på senare år genomförts i fyra delområden i Vänern, två i varje delbassäng. I dessa undersökningar har man strävat efter att täcka de flesta av de miljöer som finns i Vänern.⁴⁹ Allt ifrån de grundaste, skyddade vikarna till djupare platser långt ut på öppet vatten. Undersökningarna verifierar att Vänern är den sjö i Sverige som har flesta fiskarter. Totalt har 24 olika fiskarter registrerats i undersökningarna. De grunda näringsrika delarna av Vänern är inte bara artrika, de karaktäriseras också av mycket hög fisktäthet.

Studierna visar att man generellt sett kan dela upp Vänerns bottennära fisksamhällen i tre huvudgrupper och att näringsrikedom och djup tycks vara de viktigaste strukturerande faktorerna. I lite grundare, skyddade och näringsrika områden dominerar fiskfaunan av karpfiskar som benlöja, braxen, björkna, faren och asp men även gösen är vanlig. I grunda områden som inte är lika näringsrika och påverkade av tillrinning från land är istället abborre och mört de vanligaste arterna. På djupare områden är istället lake, sik och siklöja de vanligaste arterna.

Elfiske i tillrinnande vattendrag

En vanligt använd metod för insamling av fisk i vattendrag är elfiske.⁵⁰ Elfiske är en väl fungerande metod, särskilt i något mindre och grundare vattendrag, med låg till måttligt hög ledningsförmåga (<30 mS/m). Ledningsförmågan bestäms i hög grad av mängden av vissa ämnen i vattnet som t. ex. kalcium- och bikarbonatjoner. Elfiske har använts för att följa fiskbestånden i ett flertal av de vattendrag som mynnar i Vänern. Elfisket följer i de flesta fall den svenska standarden (SS-EN 14011:2006) som sedan en tid tillbaka är identisk med den Europeiska standarden. Vid kvantitativt elfiske, som är det som genomförs i exempelvis Gullspångsälven, sker en kontinuerlig utfiskning vid tre tillfällen på varje provtagningsyta. Utfiskningsstrategin gör det möjligt att skatta mängden fiskar per ytenhet.

Gullspångsälven har undersökts årligen av Fiskeriverkets utredningskontor sedan 1980-talet. Fisket brukar ske i början av oktober på tre sträckor; Övre och Nedre Åråsforsen samt Gullspångsforsen. Förutom elfiskeundersökningar så sker räkningar av lekropor. Lax- och öringtättheterna har länge varit oroväckande låga i de båda Åråsforsarna. I den nyligen restaurerade Gullspångsforsen har dock tätheten av lax- och öringungar de senaste åren uppnått väsentligt högre tätheter och därmed närmast sig jämförelsevärden för vattendrag av Gullspångsälvens karaktär.²³

Utvecklingen i det yrkesmässiga fisket i Vänern under perioden 1910–2010. Uppgifterna är hämtade från officiell fiskeristatistik och informationen om antalet fiskare från statistik redovisad ibland annat Svensk Fiskeritidskrift.

I större vattendrag är dock elfiske väsentligt svårare. I Klarälven har därför elfiske endast genomförts vid sporadiska tillfällen. År 2006 testade Fiskeriverket båtelvis och 2011 testades strömöversiktsnät, ett slags nät som påminner om vanliga översiktsnät men som är bättre anpassade för att fiska i strömmande vatten. Punktelfiske från båt har också testats i öppna Vänern sommaren 2011 i ett försök att utvärdera metodik för kvantifiering av fisktäthet på grunda strandnära områden.⁵¹

Insamling av statistik från fisket

I Vänern finns i likhet med Vättern, Mälaren och Hjälmaren lång statistik över fiskets fångster. Data för totala fångster i yrkes- och binäringsfiske började man samla in redan 1914. Under perioden 1924 till 1961

finns tyvärr ett glapp då ingen årlig insamling gjordes, även om sporadiska insatser för insamling av statistik genomfördes vissa enskilda år. Därefter, under åren 1962–2012, har man samlat in årlig statistik. I Vänern samlas även statistik över fritidsfisket med mängdfångande redskap som t. ex. mjärde, ryssja och nät. Detta saknas i andra vatten i Sverige och är således unikt för Vänern. Statistikinsamlingen har haft olika huvudmän genom åren. Idag så är Havs- och vattenmyndigheten ansvariga för insamlingen av statistik från yrkesfisket och Länsstyrelsen i Värmland för insamlingen av statistik från fritidsfisket. En stor del av fångsterna av vissa arter tas idag i handredskap av olika slag. För detta fiske finns ingen liknande statistikinsamling. Man har dock vid ett par tillfällen skickat ut enkäter till allmänheten för att samla in fångstuppgifter. För

trollingfisket har Fiskeriverket och därefter SLU genomfört mer riktade insatser. Statistik samlas in från fisketävlingar och används för att skatta fiskets totala omfattning och fångstutveckling. Detta har skett årligen sedan 1996.

Det finns några tydliga trender för fisket i Vänern under den senaste 100-årsperioden. Antalet binäringsfiskare (d. v. s. fiskare också som livnär sig på andra sysslor utöver fisket) har minskat kraftigt i början av 1980-talet. Även antalet yrkesfiskare har minskat kraftigt över tiden. Under 1990-talet planade antalet ut till cirka 70–80 stycken yrkesfiskare i Vänern. Trots att antalet fiskare minskat över tid så har fångsterna varit i stort sett oförändrade. Detta speglar fiskets effektivitetsutveckling över tiden. En annan trend för yrkesfisket är att man mer och mer specialiserar sig på ett fåtal arter som betingar ett högt pris. I Vänern är det särskilt gös och siklöja som är värdemässigt intressanta och på senare år i viss mån signalkräfta. Parallellt med att antalet yrkesfiskare minskat och att fisket ändrat karaktär så har sportfisket kommit att bli allt mer betydelsefullt. Idag tas till exempel en större andel av fångsten av lax och öring i trollingfisket än i yrkesfisket. För vissa arter som t ex gädda och abborre är fångsterna i sportfisket idag väsentligt större än i andra fisken.

Referenser

- Degerman, E. 2004. *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid*. Fiskeriverket och Naturvårdsverket. Elektroniskutgåva utgiven 2004-12-22. Tillgänglig från: www.naturvardsverket.se/upload/02_tillstandet.../storasjoarna.pdf. Åtkomst datum 2006-04-14.
- Magnus, O. 1555. *Historia om de nordiska folken*. Utgiven 1982 i samarbete mellan Nordiska museet och Stockholm universitet, Institutet för folklivsforskning. Gidlunds förlag, Malmö.
- Frithiof, H. 1899. *Bidrag till Kännedomen om Cistercienserorden i Sverige*. Gävle. Tillgänglig från: <http://www.archive.org/stream/bidragtillkne00hall#page/n0/mode/2up>. Åtkomst datum 2012-08-09.
- Wargs, C. 1755. *Hjelpreda i Hushållningen För Unga Fruentimber*.
- Drotz, M.K. & Nilsson, L.G. 2009. Fiska efter kunskap. *Biodiverse*, 14(4): 22–23.
- Gyllenberg, J.G. 1770. *Kort afhandling om insjö-fisket i Swea Riket*. Wennberg & Nordström, Stockholm.
- Renberg, I., Bindler, R., Bradshaw, E., Emteryd, O., Englund, J. & Leavitt, P. 2003. Palaeolimnological investigations in Vättern and Vänern. *Vätterns värdsförbundet, Rapport 75, Vänerns Vattenvårdsförbund, Rapport nr 26*.
- Håkanson, L. 1978. Botten och sediment. I: Ahlgren, N., Knutsson, H. & Larsson, J.E (red.), *Vänern en naturresurs*. s 75–94.
- Wiederholm, T. 1978. Vänerns vattenkvalitet – bottenfauna i Vänern. I: Ahlgren, N., Knutsson, H. & Larsson, J.E (red.), *Vänern en naturresurs*. s 168–184.
- Larsson, J.E. 1978. Miljögifter i Vänerns näringskedjor. I: Ahlgren, N., Knutsson, H. & Larsson, J.E (red.), *Vänern en naturresurs*. s 237–244.
- Tejning, S. 1967. *Kviksilverhalterna i blodkroppar, blodplasma och hår hos storkonsumenter av fisk från olika områden av Vänern och sambandet mellan kvicksilverhalterna i dessa organellement och kvicksilverhalten i fisk samt förslag om det internationella födoämnesshygieniska gränsvärdets för kvicksilver tillämpning på fisk och fiskeprodukter*. Rapport 670831 från yrkesmedicinska kliniken vid lasarettet i Lund.
- Sondens, K. 1914. *Anteckningar rörande svenska vattendrag med hänsyn till beskaffenheten af vattnet i desamma*. Stockholm: Norstedt.
- Almer, B. 1978. Fiskar och fiske i Vänern. I: Ahlgren, N., Knutsson, H. & Larsson, J.E (red.), *Vänern en naturresurs*. s 212–236.
- Nyberg, P., Bergstrand, E., Degerman, E., & Enderlein, O. (2001). Recruitment of pelagic fish in an unstable climate: Studies in Sweden's four largest lakes. *A Journal of the Human Environment - Ambio* 30(8): 559–564.
- Lloyd, A.L. 1854. *Scandinavian adventures during a residence of upwards of twenty years*. London.
- Almer, B. & Larsson, Å. 1974. Fiskar och fiske i Vänern. *Information från Sötvattenslaboratoriet Drottningholm* Nr 8.
- Nilsson, N.A. 1974. Fiskens näringsval i öppna Vänern. *Information från Sötvattenslaboratoriet Drottningholm* Nr 17.
- Nyberg, P., Bergstrand, E., Degerman, E., & Enderlein, O. 2001. Recruitment of pelagic fish in an unstable climate: Studies in Sweden's four largest lakes. *A Journal of the Human Environment - Ambio*, 30(8): 559–564.
- Grahn, O., Landner, L., Förlin, L., Larsson, Å., Lindesjö, E., & Sandström, O. 2000. Effekter på fisk av obehandlade och biologiskt behandlade avloppsvatten från sulfatmassafabriker. *SSVL Miljö, Rapport nr 5*: 1–52.
- Persson, M. 2006. *The Threat to the Baltic Salmon - a Combination of Persistent Pollutants, Parasite and Oxidative Stress*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Pettersson, A., & Lignell, A. 1998. Low astaxanthin levels in Baltic salmon exhibiting the M74 syndrome. *Early Life Stage Mortality Syndrome in Fishes of the Great Lakes and Baltic Sea*, 21: 26–30.

- 22 Lans, L., Greenberg, L., Karlsson, J., Calles, O., Schmitz, M., & Bergman, E. 2011. The effects of ration size on migration by hatchery: raised Atlantic salmon (*Salmo salar*) and brown trout (*Salmo trutta*). *Ecology of Freshwater Fish*, 20(4): 548–557.
- 23 Palm, S., Dannewitz, J., Johansson, D., Laursen, F., Norrgård, J., Prestegard, T., & Sandström, A. 2012. Populationsgenetisk kartläggning av Vänerlax. *Aqua reports* 2012:4. Uppsala: Institutionen för akvatiska resurser, SLU.
- 24 Calles, O. 2005. *Re-establishment of connectivity for fish populations in regulated rivers*. Dissertation. Karlstad: Karlstad University.
- 25 Calles, O., & Bergdahl, D. 2009. *Ålens nedströmspassage av vattenkraftverk – Före och efter åtgärd*. Karlstad University Studies Vol. 19. Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper.
- 26 Berglund, J. 2004. Leklokaler för asp i Göta älvs, Hjälmarens och Vänerns avrinningsområden. *Fiskeriverket informerar* 2004:10.
- 27 Forlin, L., Balk, L., Celander, M., Bergek, S., Hjelt, M., Rappe, C., . . . Jansson, B. 1992. Biotransformation Enzyme-Activities and Pcdp/Pcdf Levels in Pike Caught in a Swedish Lake. *Marine Environmental Research*, 34(1-4): 169–173.
- 28 Örebro län. 2005. *Fiskets framtid i de stora sjöarna - utveckling eller avveckling?* Länsstyrelserna i Örebro, Stockholms, Södermanlands, Västmanlands, Uppsala, Västra Götalands, Värmlands och Jönköpings län, rapport nr 49. Länsstyrelsen i Örebro län.
- 29 Fiskeriverket. 2007. *Fritidsfiske och fritidsfiskebaserad verksamhet*. Intellecta DocuSys, Västra Frölunda.
- 30 Jonsson, T. 1940. *Vänerfisket vid Källandsö*. Svenska landsmål och svenskt folkliv. Nordstedts.
- 31 Aarsrud, C. 1991. Fiske förr. I: Aarsrud, C., Nissen, P., Svensson, K., Rosell, K., Winberg, C. (red.), *Fisken från Väner*. Vänersborg: Älvsborgs länsmuseum. s 31–78.
- 32 Svedberg, V., & Jonsson, L. 2006. Medeltida urbanisering och fiske i Västsverige. *GOTARC. Serie C. Arkeologiska skrifter*, 66. Nossebro: Rydins tryckeri.
- 33 Drotz, M.K. 2005. Fiskevård och fiskereglering från 1700-talet till i dag. I: Nilsson, L. (red.), *Vid Väner - natur & kultur*. Skövde: Rolfs Tryckeri. s 54–63.
- 34 Hamrin, S.F. & Persson, L. 1986. Asymmetrical competition between age classes as a factor causing population oscillations in an obligate planktivorous fish. *Oikos* 47: 223–232.
- 35 Ståhl, S. 2012. *Kan bytesfisken äta upp sina blivande fiender? - storleksberoende predation av storspigg (Gasterosteus aculeatus) på abborryngel (Perca fluviatilis)*. Bachelor thesis, EMG, Umeå Universitet.
- 36 Thörnqvist, S. 2006. Områden av riksintresse för yrkesfisket. *Fiskeriverket informerar*.
- 37 Wahlberg, V. 1901 Fiskeriundersökningar i Väner 1899–1900. Nyutgåva från *Information från Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm* 1974: 7.
- 38 Lindby, S., & Freidenfelt, M.F.T. 1937. *Betänkande med förslag angående rätt till fiske i Väner, Vättern, Mälaren, Hjälmarens och Storsjön i Jämtland: 2, Kartbilagor: Väner och Hjälmarens* (Vol. 1937:11). Stockholm: Nordsted bokhandel.
- 39 Filipsson, O. 1994. Nya fiskbestånd genom inplantering eller spridning av fisk. *Information från Sötvattenslaboratoriet* nr. 2. s 1–65.
- 40 Eggert, H. 2001. Svenskt fiske - framtida förvaltningsmöjligheter i Svenska fiskets framtid och samhällsnytta. *Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift*, 140(10): 111–122.
- 41 Bengtsson, I., Bernhardsson, M., Lindberg, I., & Persson, P. 2005. Fiskarkärens struktur samt fiskeflottans storlek och sammansättning 2004. *Fiskeriverket PM*.
- 42 Nyberg, P. 2005. Underlag om insjöfiske att ingå i arbetet med en nationell strukturplan för insjöfisket. *Fiskeriverket*.
- 43 Sers, B., Magnusson, K., & Degerman, E. 2006. Referensvärden från Svenskt Elfiskeregister Vol. 2. *Information från Svenskt Elfiskeregister*.
- 44 Brabrand, Å. 1986. Beståndsuppskattning av fisk i Väner och Hjälmarens med hjälp av hydroakustisk utrustning. *Drottningholm: Sötvattenslaboratoriet*.
- 45 Brolin, B. 1989. Statistik över fiskfångsten i Väner, Vättern, Mälaren och Hjälmarens, samt från sjöar i Malmöhus och Östergötlands län. *Information från Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm*.
- 46 Ragnarsson, H., Sandström, A., Wickström, H., Dekker, W., Dahlberg, J., Andersson, J.S. & Boström, G. 2011. Fiskefångster och utsättningar av fisk. I: Peilot, S. (red.), *Vänerns vattenvårdsförbund* 2011. Rapport nr 66: 61–66.
- 47 Piccolo, J., Norrgård, J., Greenberg, L., Schmitz, M., & Bergman, E. 2011. Conservation of endemic landlocked salmonids in regulated rivers: a case study from Lake Väner, Sweden. *Fish and Fisheries*, 13(4): 418–433
- 48 Svärdson, G. *Översikt av laboratoriets verksamhet med plan för år 1976*.
- 49 Anders, M. & Sandström, A. 2011. Provfisken i Väner 2009–2010. I: Peilot, S. (red.), *Vänerns vattenvårdsförbund*, Rapport nr. 65.
- 50 Degerman, E & Sers, B. 2010. *Habitat use of sea trout par estimated using macrohabitat elec-trofishing data*. Opublicerat arbetsmaterial Fiskeriverket.
- 51 Sandström, A., Bergquist, B., Ragnarsson, H., & Andersson, M. Fiskundersökningar i Vänerns Strandzon – En utvärdering av två kvantitativa provtagningsmetoder. I: Peilot, S. (red.), *Vänerns vattenvårdsförbund*, Rapport nr 69: 1–56.

PROVA PÅ ATT ÅLDERSBESTÄMMA EN FISK

En återkommande fråga som ofta väcker diskussioner är hur gammal kan en fisk bli. Många av våra vanligaste fiskar som lake, siklöja, färna, mört, abborre kan bli runt 20 år gamla om förutsättningarna i sjön ger möjligheten. Gäddan lever däremot oftast inte längre än 10–15 år. Fiskas det mycket i vattnet eller om det finns många rovfiskar i sjön blir fiskarna naturligtvis inte lika gamla. Det finns många olika metoder för att få ett svar på hur gammal fisken är som man har fångat.

Man kan till exempel räkna årsringar i otoliterna i fiskens hörselorgan, alternativt studera årsringar på fiskens fjäll eller på gällocket. Den sista metoden lämpar sig väl för den nyfikne som enkelt vill ha ett snabbt svar utan att behöva pilla ut hörselstenar ur huvudet på fisken eller studera fjällen under lupp. Det som behövs är endast en kastrull med kokande vatten. Metoden beskrevs

av kanske Sveriges första fiskebiolog Hans Hederström i sin bok "Rön om fiskars ålder" som utkom år 1759.

Hur går man nu tillväga? Du börjar med att skära bort gällocket som sitter över gälen bakom ögat på fiskens huvud. Ta bort så mycket muskelvävnad som möjligt innan du lägger gällocket i kokande vatten. Koka gällocket tills allt skin och vävnad lossnar från locket. Häll bort vattnet och kyl gällocket som kan vara varmt. Därefter är det bara att räkna antal årsringar. Börja innerst och gå utåt. Ringarna bildas enligt samma princip som på ett träd. På vintern växer inte fisken lika mycket som på sommaren. Därför blir ringarna tätare och upplevs mörkare under vintern. När den första vinter-ringen syns är fisken redan ett halvt år gammal om den har fötts på våren/sommaren.

Lycka till med din egen åldersbestämning.

MARCUS K. DROTZ

Bengt-Åke Jansson från sötvattenslaboratoriet är i full färd med att plocka fram siklöjans hörselorgan, otoliter, 2004.
Foto: Vänermuseum/Marcus K. Drotz

Foto: Melker Dahlstrand

Tyst kunskap i fisket

HÅKAN TUNÓN, MARCUS K. DROTZ & LARS GÖRAN NILSSON

De flesta av oss har någon gång metat eller spöfiskat och vet att resultatet kan vara mycket varierat. Kanske kände du som barn att somliga alltid lyckades bättre med att fånga fisk? Inte helt oväntat var det de som fiskade ofta och länge som lyckades bäst, även om det stundom kunde hända att någon annan också hade riktig tur. Erik Geijer beskriver ett fiskemöte vid Kräcklingegrundens i Vänern mellan hans farfar Axel Reinhold Geijer, dåvarande löjtnant vid Wermlands regimente i mitten av 1800-talet och den legendariske engelske fiskaren, björnjägaren och författaren Llewellyn Lloyd¹.

Där satt Lloyd och farfar försedda med exakt lika redskap och metade. Samma sorts spön, tafsar, agn och djup, men det var bara farfar som fick fisk. När Lloyd till sist lade flöte intill farfars och ändå inte fick ett enda napp, sade han förtretad: - Jag tror löjtnanten kan trulle.

Varför har då vissa personer mer fiskelycka än andra? Har de spottat på masken på rätt sätt eller kan det vara något annat? I sportsammanhang säger man ofta

att den som tränar mycket har större tur, det vill säga lyckas oftare med sina intentioner. Exempelvis skall ju slalomåkaren Ingemar Stenmark i en intervju ha sagt: – Jag vet ingenting om tur, bara att ju mer jag tränar desto mer tur har jag.

Kan det kanske som sagt ha med erfarenhet, skicklighet och/eller kunskap att göra? Det finns dock en risk med en för stor kunskap och med den en ökad tur i fiske, och det är en smygande rädsla att prova på nya områden eller redskap. Denna rädsla pratas det sällan om och den hålls så långt det går i dunklet. Kanske tvingas denna rädsla fram i mötet med dem som vågar utmana och ifrågasätta ”turen”. I en strävan att minska riskerna för att göra eller ha fel och med det ha ”otur” kan man söka sig till kunniga yrkesmän eller kvinnor om man inte erhåller kunskapen från sina föräldrar.

Yrkesfiskaren Bo-Gunnar Blom (född 1953) berättar om vikten av den tysta kunskapen i fisket. I början av hans yrkeskarriär fick han bland annat tips av fiskaren Birger Jonsson (född 1929) i Spiken och när han senare började fiska med bottengarn fick han hjälp av fiskaren Boris Fröjd. Boris visade inte bara hur fisket skulle bedrivas utan även hur redskapen skulle

Förberedda siklöjor, gopper, för långrevsfiske med krok och tafs. Foto: Leif Larsson

tillverkas. En kunskap som Bo-Gunnar nu själv för vidare till sin fiskekollega, Boris Åström i Åskär. På ett likartat sätt berättar fiskarna Christer Ström (född 1967) och Helen Lundberg (född 1974) att de erhöll hjälp av Boris Fröjd då de köpte Fröjds utrustning och bodar i Mövik. De berättar att de fick även hans kunskap på köpet:

– Han lärde oss det mesta.

Därefter tillägger Christer:

– Man kommer ju alltid på något nytt som passar bättre för en själv.

Den tysta kunskapen handlar inte enbart om själva fisketekniken utan omfattar även annat som påtagligt påverkar fiskelyckan, som till exempel hur man betar sig för att undvika att skrämma fisken. Vissa fiskar är lättskrämda medan andra är väsentligt mer omdömeslösa. Barn som springer, klampar på strandkanten och för oväsen brukar sällan få fisk under de korta perioder som de faktiskt försöker meta. Att kasta stenar i vattnet är kul, men brukar inte kombineras med så särskilt god fiskelycka och stora fångster. Skuggor på vattenytan kan också inverka menligt på fångstens storlek. Fiskelycka har kanske med andra ord en koppling till fiskarens attityd och uppträdande snarare än med lycka, tur eller slumpen. Visst kan det senare spela in om man befinner sig vid rätt plats, vid rätt tillfälle och med rätt drag. Men det är som yrkesfiskaren Nils ”Grejen” Axelsson (född 1929) säger:

– Ju mer man fiskar desto mer erfarenhet får man och desto oftare befinner man sig på rätt plats, vid rätt tillfälle och med rätt utrustning.

Varför slår fiskelyckan fel?

När fisket slagit fel har man genom historien inte gärna velat förklara resultatet utifrån sina egna tillkortakommanden; att man fiskade på fel plats, hade hanterat redskapen fel eller hade otillräcklig kunskap om fisken i fråga. Det är alltid bättre för självförtroendet om man kan skylla på annat, som exempelvis otur eller olämpliga fiskeförhållanden vad gäller exempelvis väder och vind. Då finns det också en poäng att försöka analysera vad det är som har gått fel och hur en dålig fångst skulle kunna förebyggas i framtiden. Förklaringar som att fångsten blev dålig på grund av för lågt vattenstånd, för hög vattentemperatur eller att ett åskväder var på väg in och förstörde fisket fungerar både för egots välbefinnande och som en logisk hypotes att utveckla sin fiskelycka utifrån. Det logiska i

Boris Åström och Bo Gunnar Blom tillverkar ny storrysja åt Blom, i Bloms fiskebod. I bakgrunden Stig Brag. Åskär 2012.

Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

förklaringarna är inte alltid lätt att finna i efterhand men var tid har sin logik.

För i tiden ansågs en del fiskare att om man tog med kvinnor eller präster till sjöss, eller fiskade på söndag och helgdagar skulle detta medföra otur och att vissla i båten ansågs direkt framkalla olycka eller oväder.² I folkminnesarkiven går att läsa följande kommentar:³

Det var lika farligt att möta en katt som det var att möta en käring, när man skulle gå och fiska. Vissa käringar var särskilt farliga. Men det var nog mest litet skoj med det där.

Fiskelyckan kunde också försvinna om man klippte sina nät istället för att man skar dem. En annan förekommande förklaring till otur i fisket är möten med olika övernaturliga väsen som Sjöfrun och Koffa.^{4,5} Sjöfrun (eller Sjöfrua) är ett av alla olika råväsen som är allmänna (skogs-, gruv- och bergsrå). Det typiska

för dessa är att de varslar eller varnar för stormar och dåligt väder. Den uppmärksamme kan belönas med goda fångster. Fiskelyckan kommer dock oftast inte gratis utan kräver en uppoffring eller gåva.

Folkloristen (etnolog specialiserad på folketro m. m.) tolkar gärna liknande väsen som tecken på, inte folklig kunskap utan, magiskt tänkande. Det man inte kan påverka aktivt med vanliga medel kanske man kan få att följa ens vilja genom besvärjelser ("två kappar råg till utsäde..."), riter (vira en halsduk kring halsen på sjöfruas barn) eller annat. Kanske kan man säga att ju mer maktlös man är desto större anledning att skapa en magisk värld, dels att hämta kraft från men också att hänvisa det oförklarliga till.

Kunskap för lyckat fiske

Bortser man från folktron och det övernaturliga finns det kunskap som kan vara värd att ta till sig för att uppnå ett "lyckat" fiske, en kunskap som är

mångfasetterad och mer eller mindre lokal och generaliserbar. Vi kan för enkelhetens skull försöka systematisera kunskapen enligt följande: *egen erfarenhet*, *lokalkunskap* och *etologi* (läran om djurs beteende). Men det är inte så enkelt att vi enbart förlitar oss på en av dessa kunskapsvägar utan att vi kombinerar dessa för att kunna analysera hur vi sedan ska handla. Denna analys behöver emellertid inte alltid vara möjlig att klart förklara för andra i efterhand och sker allt som oftast undermedvetet. Alternativt kan det vara så enkelt att man måste prova något nytt, kan vara ett redskap eller en ny fiskeplats. I dessa fall krävs mod att våga bryta traditionens makt av att alltid göra som man brukar. Fiskarparet Rosita Svensson (född 1941) och Dan Johansson (född 1944) berättar om en sådan händelse söder om Djurö. De hade legat och fiskat vid Gravarna (Västra och Östra Gravarnas grund). Rosita berättar att hon ifrågasatte varför de gick till samma ställe och la sina nät om de ändå inte fick någon fisk. Hon menade att dom lika gärna kunde ha legat hemma och sparkat sig trötta än att hålla på att fiska på detta ställe. Dan fyller på att dom tog upp näten och gick till nordsidan. Birger Jonsson (född 1929) ropade på dem över radion och undrade vart de tog vägen. Dan svarade Birger att han hade gjort något dumt. De andra fiskarna skrattade då de hörde detta och undrade hur han kunde vara så dum att han gick dit. Dan fortsätter att berätta att det går ju inte att fiska när vinden låg på, men fan, en skulle ju göra någonting och jag blev ju förbannad, så jag tänkte att jag gör det. Rosita berättar att när de sedan skulle ta upp näten var de fulla med siklöja. Det var så mycket fisk i näten att vi fick ropa på de andra fiskarna att hjälpa till. Anders Jonsson (född 1957) och Birger kom till vår undsättning för näten kunde ju inte ligga kvar i vattnet med all fisk. De fick ta fångsten från de två näten som vi lämnade kvar. När alla sedan var i land kom Birger och utbrister:
– Du sa ju att du hade gjort något dumt.
Dan förklarar att man måste förstå att vi hade hållit

på och fiskat i så många år så vi kunde inte bära oss så dumt åt, det blåste ju från fel håll. Lärdomen de drog efter detta var att även strömmarna i vattnet spelade en roll för fiskelyckan inte bara vindriktningen.

Ett alternativt sätt att tackla problemet att ”fastna” i för mycket kunskap eller äldre meriter är att i större grad förlita sig på redskap som t. ex. ekolodet. Anders Jonsson berättar hur han kan ”lura” sig själv med sin kunskap som han har erhållit om väder och vind och fiskens beteende under de år han jobbat med fisket. Erfarenheten han har tyder på att ett speciellt fiske skall vara som bäst under vissa givna förutsättningar men ibland slår detta fel och fångsten blir inte som förväntat. Anders understryker att det inte alltid går att leva på gamla meriter utan istället får man förlita sig på ekolodet, det ljuger ju aldrig. Finns inte fisken där man traditionellt tror den skall finnas får man helt enkelt leta rätt på den. En metod som i sig förutsätter att tekniken alltid fungerar.

Den egna *erfarenheten* är den typ av kunskap som är minst komplicerad att beskriva av dessa tre. Man kan väl konstatera att det egna minnet från fisketurerna och resultaten, medvetet eller omedvetet bildar en grund för framtida förväntningar. En förväntan lik den man kan uppleva i en skogsglänta där man föregående år hittade mängder med kantareller. Det är samma förhoppningar man lägger in i kastet med draget, mot en viss grynna, vassrugge, strömvirvel eller liknande, där man själv eller någon annan tidigare har fått napp. Denna förväntan grundar sig på vetskapen om att här har någon tidigare fått fisk. *Kunskapen* som sådan baseras på en specifik plats och en specifik händelse, men används ofta även på ett mer generellt sätt. Eftersom man i sitt huvud identifierar platser som påminner om andra platser, där man tidigare har fångat fisk. I relevant kunskap om platsen bör man också lägga in kännedomen om topografin (bottenstrukturen) och andra föremål på botten som större stenar eller vrak under vattnet. Var finns djuphål? Var ligger ett grund eller en grynna? Var är det strömt?

Redskapen för långrevsfisket. Hankhorn och strykdrag. Bredvid syns reven, håven och tafsarna. Mövik 2010.
Foto: Håkan Tunón

Är botten en slät grusbotten eller dyig och beväxt av olika typer av sjögräs? Var finns lämplig botten för att dra not? Även denna kunskap är i huvudsak platsspecifik, men kan också vara generaliserbar eftersom de tecken som syns på en särskild plats troligen också kan läsas på andra platser. Till exempel kan förmågan att tolka krusningar på vattenytan över en grynnan anses vara generaliserbar kunskap medan vetskapen om ett specifikt grund är platsspecifikt. Även hur man genom att tolka lutningen på klippor ner i vattnet i strandzonen kan få en bild av hur botten sannolikt ser ut en bit ut i vattnet även på platser där man inte tidigare har varit är generaliserbar.

Fiskaren Nils "Grejen" Axelsson berättar om den tysta kunskap som hans pappa hade förvärvat under sina år som fiskare. Det var fenomenalt förr. Det kvittade nästan var vi var så kunde pappa säga på metern hur djupt det var. På samma sätt minns fiskaren Rune Isaksson hur hans pappa kartlade lekområden för olika fiskearter. Runes pappa kände till många områden i sjön runt Källandsö, Lurö, Djurö och Värmlandsnäs då han hade lodat dessa. I takt med att ekoloden gjorde sitt intåg inom fisket skapade tekniken nya kunskaper. Ekolodet gav möjlighet att komplettera den äldre generationens kunskap om bottenstrukturen med ny kunskap t.ex. om hur fisken betar sig utmed botten. Den tredje viktiga kunskapen för att erhålla fisketur är alltså *etologin*, vetskapen hur olika fiskar sannolikt betar sig under olika förhållanden; under olika årstider, olika tider på dygnet, olika vindriktningar och vattentemperaturer, vid lek eller efter lek eller vid högt eller lågt vattenstånd.

Ett bra exempel på en fiskart som uppvisar nästan alla ovan nämnda variationer under året är siklöjan. Under sommaren bildar siklöjan stim på dagen runt 10–13 meters djup för att mot skymningen börja stiga mot det mer näringsrika ytvattnet. Fiskarna sparar sin energi om de äter på de kallare nätterna. Men med det tilltagande mörkret splittras fiskstimmen upp eftersom fisken antas hållas samman med hjälp av ögonkontakt.

Siklöjan "regnar" då ned i vattenmassan samtidigt som den rör sig ut från land. När det därefter ljusnar på morgonen samlas fisken igen i ett nytt stim. Ett liknande mönster ses även på hösten men då samlas fisken på djupare vatten. I början av vinterhalvåret innan lekperioden samlas hannarna vid själva lekområdet, där bottenstrukturen och syresättningen är optimal för äggutvecklingen, och inväntar honorna, som står längre bort. Honorna anländer när rommen är färdig för befruktning och "rinner till". Efter parningen och den första yngeltillväxten runt midsommar drar sig fisken åter ut på djupare, mer öppet vatten.⁶⁻⁷

– Fånga inte fisken där den har varit utan dit den kommer, var ett gott råd som gavs av Artur Johansson, från Påläng i Norrbotten, en man med stor erfarenhet av att fiska siklöja i Kalixområdet.

Kunskapen om fiskens beteende och väder och strömmar kan med andra ord ge möjlighet att förutspå fisket. Förutsättningarna att t.ex. "lyckas" med gös, som är en varmvattensfisk, är större om det blåser nordligt eller nordostligt. Å andra sidan kan det vara bättre för siklöjefisket att det blåser västligt eller sydvästligt, då siklöjan gillar kallare vatten.

Vi har avsiktligt valt att utgå från sportfisket i dessa reflektioner eftersom det är den fiskeform som flest personer idag har en egen relation till och erfarenheter från jämfört med fiske med fasta redskap. Kunskapsreflektionerna är väl fungerande oavsett fiske-metod och om man är yrkesfiskare, husbehovsfiskare eller sportfiskare. Det är dock stora skillnader mellan behoven av kunskapen om bottenens beskaffenhet om man ska dra not eller meta. Reflektera över vilken kunskap man behöver för så olika aktiviteter, som att håva sik i Kukkolaforsen i Torneälv, fiska flodnejonöga med nättingstock i Rickleån, lägga strömmingsskötar i Roslagen, fiska parningslystna lakar med lakekrona vid Torsö, svirvelfiska efter lax i Vänern, håva nors i Tidån eller för den delen lägga en storryssja i Kinnevik. ⁸⁻¹¹ Det finns likheter och skillnader vad gäller kunskapen. Dessa kan vara stora eller små, lätta att se eller

mer svåridentifierade, men det är värt att konstatera att det finns en redskapsspecifik del av kunskapen såväl som en artspecifik del.

Går den tysta kunskapen i graven?

Fisket har på många håll genom historien varit att betrakta som en relativt säker tillgång på livsmedel vid sidan om andra näringar. När nybyggarna i Norrland¹² eller runt Vänern valde boplatser så tog de ofta särskild hänsyn till tillgången på fiskevatten och slåttermarker för att ha en säkerhet när odlingarna eller jakten/fångsten slog fel. Man hade också den viktiga inställningen att all fisk som man fångade skulle även komma till nytta och att inget skulle få förfaras, vilket kanske är anledningen till att surströmmingen upptäcktes. Man har utvecklat många olika sätt att konservera fisk. Saltning, torkning, rökning och surning är de viktigaste och dessa metoder blev också en viktig del i tillagningen. Även om man under allmogetiden hade ett relativt ensidigt sätt att tillreda fisken på så får man konstatera att den kunskapen därefter kontinuerligt har berikats; se exempelvis på variationsrikedomen på sillinläggningar (varav de flesta är relativt sentida).¹³⁻¹⁴ Den skånska traditionen rörande ålen är också rik i form av rätter såsom kokad, saltad, halmad och rökt ål.¹⁵⁻¹⁶ En liknande uppfinningsrikedom ses även runt Vänern i tillagningen av lake, gös och siklöja. Överskott av tid och fisk har alltså stimulerat till nyskapande.

Man brukar tala om att vi idag lever i ett kunskaps-samhälle, men vi har genom teknologin samtidigt fått minskad kunskap om hur naturen och dess invånare betar sig. Det är frågan om vi fortfarande har tillräcklig kunskap för att få lyckade resultat om teknologin sviker oss. I och med yrkesfiskets specialisering under det senaste århundradet har också antalet fiskare minskat markant, så man kan fundera om det inte ändå är så att det är mycket färre som har kunskap om fisken och fisket idag än förr?¹⁵ Denna tanke och framtida oro ställde sig redan Jakob Gyllenborg i slutet av

1700-talet i sin avhandling om Sveriges insjöfiske.¹⁸⁻¹⁹ I Vänern finns kanske hoppet kvar då det fiskas på många olika arter med många olika metoder. Samtidigt som länsstyrelsen och Havs- och vattenmyndigheten helst ser, och nästan kräver, att en ny fiskare skall ha gått i lära oss de äldre för att ha så goda förutsättningar att klara yrket som möjligt. Det vill säga att de skall lära sig den tysta kunskapen inom yrket – en kunskap som endast kan erhållas genom att prova och lära av den äldre generationen.

Nils "Grejen" Axelsson visar hur man förr i tiden fiskade långrev. Kent Fransson sitter till höger och ser på. Mövik, 2010.
Foto: Håkan Tunön

Referenser

- 1 Källvik, C. 1991. Fiskaren Lloyd. I: Aarsrud, C., Nissen, P., Svensson, K., Rosell, K., Winberg, C. (red.), *Fisken från Vänern*. Vänersborg: Älvsborgs länsmuseum. s 127–136.
- 2 Schön, E. 2007. Fiskets folktro. I: H. Tunón, M. Iwarsson & S. Manktelow (red.), *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand, Stockholm. s 461–462.
- 3 ULMA 22562. 1938
- 4 Wahlström, B. 1966. *Det spökar på Vänern*. Lidköpings Bygden. S:t Nicolai Gille, Lidköping, s 4–8.
- 5 Wahlström, B. 1967. *Vad är Käffa?*. Lidköpings Bygden. S:t Nicolai Gille, Lidköping, s 7–8.
- 6 Almer, B. 1978. Fiskar och fiske i Väner. I: N. Ahlgren, H. Knutsson & J.E. Larsson (red.), *Väner en naturresurs*. Statens naturvårdsverk. Nordstedts tryckeri, Stockholm. s 212–244.
- 7 Enderlein, O. 1977. *Tre siklöjemärkningar*. Information från Sövatenslaboratoriet Drottningholm, 1: 1–16.
- 8 Pettersson, B., Svanberg, I. & H. Tunón (red.). 2001. *Människan och naturen: Etnobiologi i Sverige 1*. Wahlström & Widstrand, Stockholm, s 175–198.
- 9 Tunón, H., Iwarsson, M. & S. Manktelow (red.). 2007. *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand, Stockholm, s 330–381 & 405–462.
- 10 Ryd, Y. 2007a *Ren och varg: samer berättar*. Natur och kultur, Stockholm.
- 11 Ryd, Y. 2007b. Att snara fisk. I: H. Tunón, M. Iwarsson & S. Manktelow (red.), *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand: Stockholm. s 330–333.
- 12 Kjellström, R. 2012. *Nybyggarliv i Vilhelmina. Volym 1*. CBM:s skriftserie 65 & Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 119, Uppsala. s 26-31.
- 13 Pettersson, B., Svanberg, I. & H. Tunón (red.), 2001. *Människan och naturen: Etnobiologi i Sverige 1*. Wahlström & Widstrand, Stockholm. s 175–198.
- 14 Tunón, H., Iwarsson, M. & S. Manktelow (red.), 2007. *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand, Stockholm, s 330–381 & 405–462.
- 15 Bringéus, N-A. 1985. Ålfester och ålhistorier. I: *Ål från sargasso till gillesbord*. Bokförlaget Settern, Örskälljunga. S 134–150.
- 16 Bringéus, N-A. 2007. Ålen den feta. I: H. Tunón, M. Iwarsson & S. Manktelow (red.), *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand: Stockholm. s 371–376.
- 17 Degerman, 2007. Insjöfiske. I: H. Tunón, M. Iwarsson & S. Manktelow (red.), *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand: Stockholm. s 338–342.
- 18 Gyllenberg, J.G. 1770. *Kort afhandling om Insjö-Fisket i Swea Riket 1770*. Wennberg & Nordström, Stockholm.
- 19 Drotz, KM. & Nilsson, LG. 2009. Fiska efter kunskap om vårt kultur- och naturarv! *BioDiverse* 4: 22–23.

Samförvaltning och Fiskeområde

– möjligheter att samverka kring Vänerns hållbara utveckling

JOHANNA OLSSON & FREDRIK NILSSON

Samförvaltning

Vänern är en stor sjö och innefattar många olika administrativa gränser. Flera kommuner, organisationer och aktörer är knutna till sjön och det är inte alltid helt enkelt eller givet hur man på bästa sätt kan samarbeta kring gemensamma frågor. Samförvaltning och Fiskeområde är två exempel på hur samarbeten kan se ut.

Hittillsvarande förvaltning av fisket i Väneren har varit uppbyggt på ett traditionellt sätt med Fiskeriverket som övergripande ansvarig. Länsstyrelsen i Västra Götaland och Länsstyrelsen i Värmlands län har delat det regionala ansvaret för förvaltningen. Före 1991 hade en särskild fiskenämnad, med säte i Karlstad och med egen fiskerikonsulent underställd Fiskeriverket, det regionala ansvaret.

Fiskeområde Vänerskärgrården med Kinnekulle tillsammans med fiskeområde Vättern på studieresa till ett fiskeområde i Vasa i maj 2012. På bilden syns Linda Griffiths, Måns Lindell, Kjell Aldsten, Marie Kristoffersson, Anna Österlund, Zeth Rylander, Johanna Olsson, Charlotte Backman, Anders Jonsson, Bo-Gunnar Blom, Madelaine Dahlgren, Michael Nylander, Berith Jonsson och Mikael Norrgård.

Bild utlånad av Johanna Olsson, fotograf okänd

Samverkan mellan länsstyrelserna har hittills skett inom vissa områden, bl a vid licensprövningar och vid beslut om redskapsbegränsningar inom yrkesfisket. Yrkesfiskarna har ofta varit med i processen inför beslut i dessa ärenden. Hittillsvarande system har inneburit mer eller mindre central styrning från myndigheterna även om goda relationer i allmänhet förekommit mellan alla intressenter. Inom vissa områden har kommunikationen brustit och konflikter uppstått.

I början på 2000-talet tittade det tidigare Fiskeriverket på olika möjligheter för att förbättra samarbetsformerna av förvaltningen av fisket. Genom pilotprojekt testade man olika typer av lokal och regional samförvaltning gällande fisket inom sex områden, bl a i Vättern. Utredningen visade inte oväntat att de fiskande och andra intressenter var beredda att engagera sig i frågor som berör fisk och fiske i den egna närmiljön och att samförvaltning kan leda till ett mer aktivt samarbete och bredare samarbetsformer då brukare och myndighet möts. Redan på ett tidigt stadium kan alla inblandade aktivt delta i att identifiera problem, utbyta kunskap, föreslå och medverka till lösningar. Samförvaltningsgruppernas uppgift kan

vara att svara på remisser, föreslå fredningstider och fredningsområden, kartlägga lokal kunskap, delta i utformning och genomförande av forskningsprojekt och utbildningar. Partsammansatta grupper kapacitet att dryfta motsättningar, mildra konflikter, ta fram gemensamma visioner och mål, besluta om och vidta konkreta åtgärder talar för att samförvaltning är att föredra. I Vättern har samverkan exempelvis lett till gemensamma förslag på ändringar av fiskeregler samt att arbetet med en förvaltningsplan som innehåller åtgärder för att bevara och utveckla Vätterns fiskbestånd har påbörjats.

Länsstyrelsen i Västra Götaland och Värmlands län arbetar sedan 2010 med en fiskevårdsplan för Vänern. Ett av målen med planen är att öka samverkan kring fiskeresursen och nyttjandet av den. Arbetsgrupper med 25-talet representanter från många olika intressenter har knutits till projektet. Där har bl a framkommit ett starkt önskemål om införande av någon form av samförvaltning lik den i Vättern. Samförvaltning Fiske är där en del av vattenvårdsförbundets verksamhet och består av en styrgrupp med fiskets intressenter samt fem arbetsgrupper som har regelbundna möten där mycket av de praktiska diskussionerna sker. Hur utformningen skulle kunna se ut i Vänern är inte klart, men att koppla förvaltningen till vattenvårdsförbundet är givetvis även här en tänkbar lösning.

Fiskeområde Vänerskärgrården med Kinnekulle

Fiskeområden är områden där EU satsar på att utveckla ett hållbart lokalt fiske genom samverkan. Fiskeområden får stöd från Europeiska fiskerifonden där syftet med stödet är att främja ekonomisk diversifiering inom fiskesektorn genom att bredda verksamheterna mot till exempel turism, livsmedel, förnybar energi och en förbättrad livskvalitet i områden som påverkas av en nedgång i fiskeverksamheten. Stödet ska användas till att utveckla området som helhet, skapa nya arbetstillfällen både inom och utanför fiskesektorn

och framför allt bredda verksamheten. Genom bred samverkan mellan yrkesfiskare, förädlare, kommuner och region bildades år 2009 Fiskeområde Vänerskärgrården med Kinnekulle.

Inför bildandet samlades aktörerna i en utvecklingsgrupp för att diskutera vad man ville med området. Tillsammans tog man fram den utvecklingsstrategi som ligger till grund för Fiskeområdet som lyfter de områden man vill ska utvecklas. Utvecklingsstrategins syfte är att stärka, vidmakthålla och vidareutveckla ett lokalt hållbart fiske i Lidköpings, Götene och Mariestads kommuner. En övergripande vision för området är att skapa ekonomisk tillväxt och därmed arbetstillfällen. Allt utvecklingsarbete skall ha sin utgångspunkt i de lokala förutsättningarna med de lokala aktörerna för att genom samverkan skapa en helhetssyn för vårt fiskeområde. Nya former för samarbete som kan ge ett högre förädlingsvärde på produkter eller tjänster är kärnan i att skapa tillväxt i området.

Parallellt med framtagandet av utvecklingsstrategin förankrades arbetet politiskt i de tre kommunerna. Det lokala förankringsarbetet pågår under hela verksamhetsperioden.

Samverkan mellan parter som inte traditionellt brukar samarbeta kan ofta leda till nya initiativ och innovationer. Ett flertal goda exempel i vårt område finns nu att hänvisa till som har kommit till mellan restaurangskolor, restauranger, yrkesfiskare, produktutvecklare och dokumentärfilmare. Som exempel på konkreta initiativ kan nämnas det arbete som pågår i denna stund med att hitta möjligheter att tillvarata siklöjan som är en restprodukt då rommen kläms. Lärare och elever på restaurangskolor fördjupar sig i Väners produkter och lär mer om hållbart fiske för att kunna servera fisksorter som inte är hotade. Denna skrift och tillhörande vandringsutställning är också exempel på hur fiskeområdet kan bidra till ökad kunskap. Detta är exempel på hur verksamheterna inom fiskeområdet kan breddas utan att för den skull öka fiskeansträngningen.

Samverkan mellan fiskeområde Vänerskärgården med Kinnekulle, Vättern och Aktion Österbotten samt fiskeområde Vasa i Finland.
Foto: Johanna Olsson

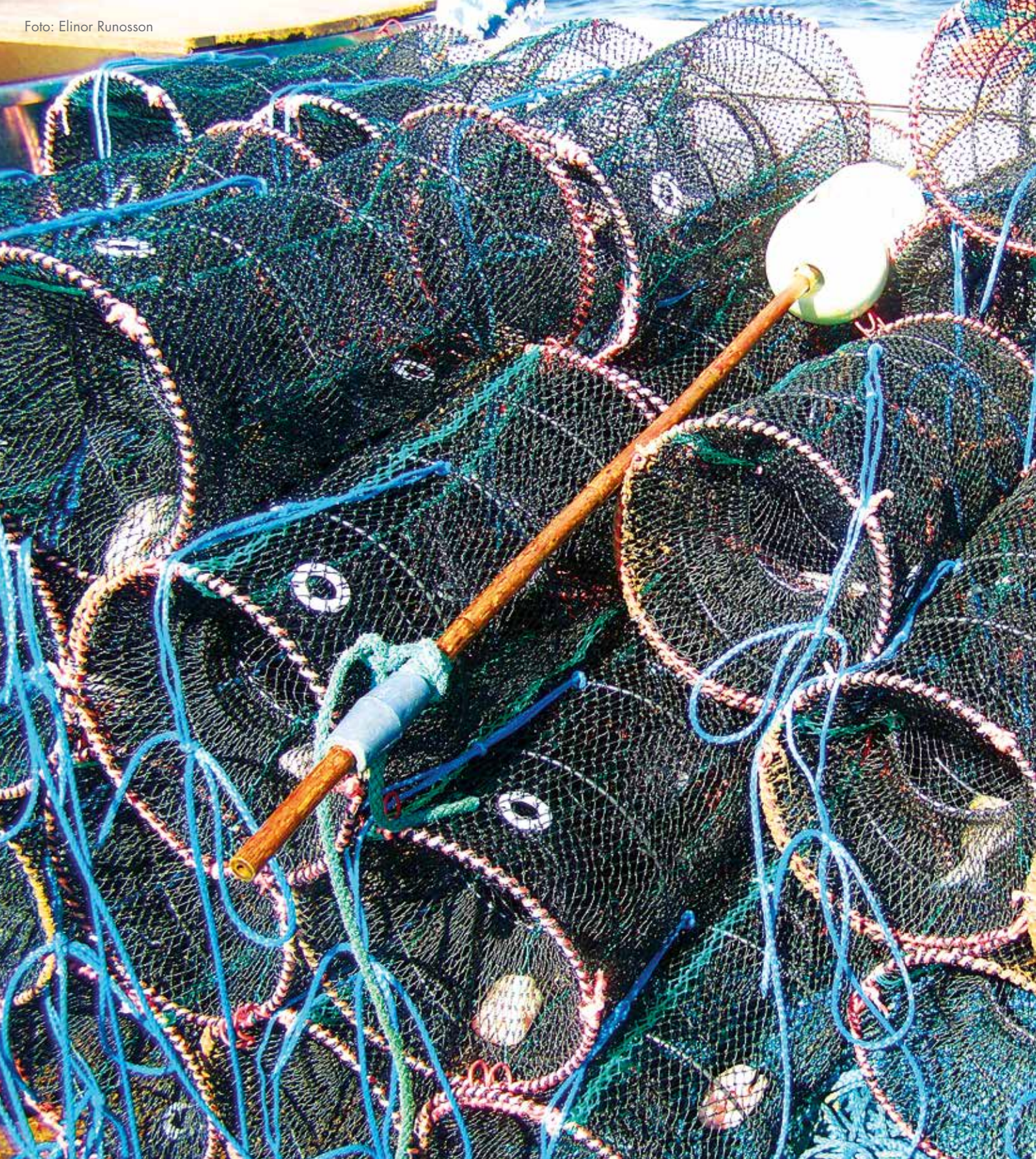
Framtiden

Fiskeområde Vänerskärgården med Kinnekulle har beviljats medel under EU:s programperiod 2009–2013. Till nästkommande programperiod kan förutsättningarna ändras och gränsdragningen av området förändras. Förslag har lyfts om att hela Vänern skulle kunna bli ett fiskeområde vilket skulle gynna fler i och kring sjön. Utvecklingsprojekt som fokuserar på den gemensamma fiskresursen istället för administrativa gränser kommer att gynna det lokala småföretagandet runt sjön. Ett exempel på en aktuell fråga är hur det

ökade kräftfisket på bästa sätt förvaltas och vem som ska ha rätt att fiska kräftor. En förvaltningsplan för signalkräfta i Vänern är därför angeläget att ta fram.

Fiskare, fiskförädlare, restauranger och turistföretag kan genom utveckling av näringen skapa en stark Vänerregion och en ökad attraktionskraft av området och de produkter och tjänster som produceras här. Strukturstödsmedlen inom Fiskeområdet är en viktig förutsättning för denna utveckling. Fiskeområdet är givetvis också en viktig del i en framtida samförvaltning av fisket.

Reglering av fisket

BJÖRN OHLSSON & MARCUS K. DROTZ

Min förhoppning är att vi kan ha kvar ett hållbart och aktivt yrkesfiske i Väneren i framtiden och med dagens reglering finns förutsättningarna.

Jarl Svahn, länsfiskekonsulent på
Länsstyrelsen för Västra Götalands län i Mariestad

År 1766 kom den första fiskerilagstiftningen i Sverige som reglerade fiskerätten. Lagen var ett resultat av att fiskefrågorna i Sverige under 1700-talet hade fått en högre status, vilket kunde ses i regeringens inrättande av en egen fiskerideputation.¹ Kronan avsåg sig 1776 rätten till havsfisket. Detta innebar att allt fiske utanför de enskilda vattnen blev fritt för varje svensk undersåte. I och med 1852 års lagstiftning befästes denna sedvana med fritt fiske på allmänt vatten även i de stora sjöarna. Hundra år senare i 1950 års *Lag om rätt till fiske* (1950:596) blir fiskeregleringen mer detaljerad. I *Vattengränslagen* (1950:595) fastställdes gränsen för enskilt vatten till 300 meter från fastlandet, eller från ö av minst 100 meters längd, alternativt ut till 3 meters djup. Från den 31 december 1959 reglerades fisket i *Stadga för fisket i Väneren*, utgiven av Fiskerinämdnen för Väneren.

Under hela 1900-talet skedde en fortlöpande ökad reglering av fisket vad gäller maskstorlek i notar och nät, samt införande av fredningstider för vissa arter, till exempel gös, under lektiden i lekområden. För andra arter, som lax och öring har särskilt utförliga bestämmelser gällt både vad gäller fiskeområden, fredningstider, minimimått och maskstorlek. För dessa arter hittar man också de tidigaste regleringsformerna i Väneren i form av nyttjanderätter och fiskpassage. Speciellt sker detta i form av gåvobrev från kronan till klostren så tidigt som på 1100-talet² och senare som kungliga påbud.³ Ett exempel på ett påbud är Kungsådran från 1442 som reglerade fiskens fria passage från uppväxtområdet i sjön till lekplatserna uppström i Vänerens tillflöden.

Strikt reglering av redskap

Inrättandet av den nya fiskelagstiftningen 1994⁴ innebar att yrkesmässigt fiske inte fick bedrivas utan stöd av yrkesfiskelicens. Med den nya förordningen infördes också en strikt reglering för hur mycket redskap en yrkesfiskare respektive fritidsfiskare får ha samtidigt i sjön. I Fiskeriverkets föreskrifter för nätanvändningen

Länsfiskekonsulent Jarl Svahn på Länsstyrelsen för Västra Götalands län i samtal med fiskarna i Mövik 2010. På bänken sitter Nils "Grejen" Axelsson längst till vänster och Kent Fransson. Till höger står Marcus K. Drotz från Vänernuseet.
Foto: Håkan Tunón

för fiske på allmänt vatten i Vänern får varje fiskande per fisketillfälle använda en nätlängd av högst 100 meter och näten får vara högst tre meter djupa. Länsstyrelsen får efter ansökan från licensierade yrkesfiskare bevilja undantag från föreskrifterna, med en maximal samtidig nätlängd av 8 000 meter. I samråd mellan länsstyrelserna i Västra Götaland och Värmland och Vänerns Fiskareförbund har fastställts ett tak om högst

3 500 meter laxgarn per fiskare. 2001 fastställde parterna också en begränsning av siklöjegarn till högst 1 400 meter per fiskare. Yrkesfiskare får dessutom ha djupare nät, sex meter på vanliga nät och 10,5 meter på siklöjeskötar och laxgarn. Dessa begränsningar gäller än i dag.

– På kort sikt betydde regleringarna kanske inte så mycket för bestånden, men så småningom har det nog gjort det, säger länsfiskekonsulent Jarl Svahn. Generellt sett är det betydligt mindre mängd nät ute nu än det var i mitten av 1990-talet.

Föreskrifter ändras

Under årens lopp har föreskrifterna justerats en del för att anpassa fisket till förändrade beteenden hos fisken, samt för att främja bestånden i framtiden. Bland annat har fredningstiden för gösen tidigare lagts, eftersom gösen leker tidigare nu än förut. Dessutom har siklöjefisket reglerats mer, både vad gäller fisketider och maskstorleken på garnet. Dessa regleringar har varit positiva för beståndens utveckling, menar Jarl. Han bedömer att gösfisket, som numera är det värdeomräkneligt viktigaste fisket, kan öka till 150 ton mot dagens 100 ton, men att det krävs ytterligare reglering för att detta skall uppnås.

Effekterna av regleringarna har dock inte kunnat följas upp ordentligt, eftersom det är avsatt alldeles för lite pengar för undersökningar av fiskbestånden i Vänern, menar han vidare.

Även innan den nya fiskeförordningen trädde i kraft fanns en skyldighet för såväl yrkesfiskare som fritidsfiskare som bedrev ett större fiske att lämna in årliga rapporter på hur mycket fisk de hade fångat. Från och med 1994 är yrkesfiskarna skyldiga att lämna rapporter varje månad, både om fångst av respektive art samt mängden redskap de använt, det vill säga vilken ansträngning som har krävts för att få den redovisade fångsten.

– Då fick vi en rätt bra kontroll på fisket från länsstyrelsernas sida, vilket gjorde det lättare att analysera

fångsternas variation och regleringarnas betydelse. Genom den direkta kunskapen fick man också bättre relationer med de enskilda fiskarna, säger Jarl Svahn.

I slutet av 1990-talet började rapporterna gå till Fiskeriverkets utredningsenhet i Örebro. Enheten fick samma statistik, men redovisade bara en klumpsumma på hur mycket av respektive art som hade fångats i sjön per år till länsstyrelsen. Sedan rapporteringen centraliserats ytterligare till Fiskeriverket, har statistikinsamlingen varit katastrofal, menar Jarl. Bland annat har fångster från olika sjöar blandats samman och arter som inte finns i Väneren har rapporterats in.

– Länsstyrelserna har framfört önskemål om att få kopior av månadsrapporterna så att vi kan följa fisket som vi gjorde tidigare, men det har tyvärr inte fungerat, säger Jarl.

Begränsat antal licenser

Till skillnad från havsfisket, där varje fiskare har sin fastställda kvot, regleras insjöfisket genom antalet licensierade yrkesfiskare och den mängd redskap de har tillstånd att använda. Före 1978 fanns ingen riktig åtskillnad mellan husbehovsfiskare och yrkesfiskare. Detta år utfärdade regeringen en förordning⁵ om licens för yrkesfiskare för att garantera att det statliga stödet kom yrkesfisket till del. Att söka licensen var frivilligt. Det dröjde dock ända till 1994, då den nya fiskelagen trädde ikraft, innan man helt skiljde mellan yrkesfiskare och binäringsfiskare/fritidsfiskare. I och med detta blev professionen yrkesfiskare klart definierad. Efter omprövning och nyprövning kom antalet licensierade yrkesfiskare att uppgå till 130 stycken 1995. Tre år senare var de nere i 88 stycken. Sedan 2005 har antalet hållit sig stabilt runt dagens 72. Av dessa finns 52 inom Västra Götalands län. Det finns inget fastställt tak på antalet licenser, men en vilja från länsstyrelsens sida att begränsa antalet. Därför har inte någon ny fiskare fått licens, utan att en annan fiskare av sagt sig sin.

– Länsstyrelserna har sagt att det i dagens läge kan

Vakar som markerar fasta ystående redskap, Mövik 2012.

Foto: Vänermuseum/Björn Ohlsson

Båtar ligger och väntar på notdragning framåt kvällen vid Krikudden. Den med platt akter är en roddbåt, den främre en motorbåt.
Foto: Kjell Corneliusson/HT-Bild

nuvarande antal vara en bra nivå att ligga på, både för beståndens utveckling och för att yrkesfiskarna skall få lönsamhet i sin verksamhet, säger Jarl.

– Länsstyrelserna försöker också se till att de nya licenser som beviljas hamnar i samma område där någon har avvecklat sitt fiske, så att fisketrycket i de olika områdena i sjön blir relativt jämnt fördelat. På senare år har det tillkommit ett antal yngre fiskare i länet och det kommer årligen ett antal ansökningar, så Jarl är inte särskilt bekymrad för förnyringen av kåren.

Kravet på yrkesfiskelicens är det som reglerar antalet fiskare. Licensen innebär inte att fisket måste vara ett heltidsyrke men det ska utgöra en betydande del av försörjningen. Idag är licensen femårig. För att få licensen förnyad krävs att inkomsten från fisket genomsnittligt de senaste tre åren uppgår till minst två prisbasbelopp brutto, eller ett halvt basbelopp netto. Detta innebar 2012 en inkomst på 88 000 respektive 22 000 kronor från fisket. Ansökan görs hos länsstyrelserna, som ger ett rådgivande yttrande, medan Hav- och vattenmyndigheten (HaV) fattar beslutet om licenstilldelningen.

Första gången man söker behöver man inte ha några redovisade inkomster från fisket åren innan. Där- emot skall man presentera en trovärdig plan för sitt fiske och visa att man kan ta över en annans licens, till exempel vid pensionering.

– Vissa har varit ute med fiskaren och sett hur han bedrivit sitt fiske. Det kan vara ett bra sätt, för att komma helt oinvigd in i fisket det fungerar inte. Fortfarande går också fisket i arv, och en lösning kan då vara att far och son delar på nättilldelningen tills fadern går i pension, säger Jarl.

Misstro mot kontroll men ändå nöjda

Många yrkesfiskare är negativa till kraven som finns på fisket idag, i form av intyg och tillstånd. De menar att det försvårar och inskränker deras yrkesutövande. Dessutom anser en del att Kustbevakningen

är allt för nitisk och att deras kontrollverksamhet inte är ekonomiskt försvarbar i förhållande till behovet.

Kontrollen idag står i skarp kontrast till hur det såg ut förr, i början och fram till mitten av 1900-talet, speciellt vad gäller notfisket. Det notlag som var först på plats vid en speciell notplats fick göra kvälens första notvarp. Sedan var det nästa notlags tur, och så vidare.

– Det var en oskriven lag att man gick i tur och ordning, berättar yrkesfiskaren Nils ”Grejen” Axelsson. På den tiden var fisket också ransonerat av fiskförsäljningsföreningen till en viss mängd per dag, eftersom det fanns en gräns för hur mycket som gick att sälja på den lokala marknaden. Varje lag hade samma ranson, och om ett lag fick mer än så i sin notvarp, delade de med sig till de andra. Om det var gott om fisk behövde de sista lagen i kön inte dra alls den dagen.

På 1960- och 1970-talen var kontrollen av det nyli- gen startade trålfisket i Väneren nästan obefintlig. Speciellt när det gällde om fisket hade bedrivits inom godkända områden. Dessutom redovisade vissa inte sina fångster, berättar en fiskare. Försöksfisket med trål efter siklöja startade 1965 och fick pågå ända tills den 30 november 2005 då det upphörde av fiskevårdsskäl.

– Länsstyrelsen tyckte inte att trålfiske hörde hemma i våra insjöar. Vi ansåg att det riskerade att förstöra lekområdena genom att bottenarna slammades upp, säger länsfiskekonsulent Jarl Svahn.

– Dessutom gav trålfisket mycket bifångster av abborre och gös med mera. Trålfisket var ämnat för siklöja och när man såg att bifångsterna ökade beslutade Fiskeriverket att det skulle upphöra, säger han. Dan Johansson, som själv slutade tråla 2003 håller med om detta.

– Felet var att man fiskade upp nors och slom och sånt också, som var mat till den andre fisken. Sen blev vi för många fiskare också och alla körde under så lång tid. Då blev det inget kvar, säger han.

Yrkesfiskarna hade olika åsikt om trålfisket, men en majoritet i Vänerens Fiskareförbund uttalade sitt

stöd för förbudet. Anders Jonsson, fiskare i Spiken, var en av dem som hade satsat mest på trålfisket och som höll på att tråla ända till slutet. Han är mycket kritisk till hur regleringen av trålfisket under de sista åren före förbudet successivt ändrades.

– Fiskeriverket var ju lite klurigt för den bryter ju en finger i taget på en. Först förbjöd de trålfisket under en viss period. När vi sedan skulle söka tillstånd nästa år tog de ett par månader till och till sist fick vi bara tråla en och en halv månad under hösten för löjromsfisket, säger han.

Trots att Anders är kritisk mot myndigheternas agerande accepterar han de regleringar som de avslutar om.

– Det är ju så, skall man ha fisket som yrke får man ju anpassa sig till det. Det gäller att vara flexibel, säger han.

Det finns också fiskare som är nöjda med dagens regleringar, framför allt att antalet licenser är begränsade, vilket har minskat konkurrensen och förbättrat lönsamheten för den enskilde yrkesfiskaren. Det gäller också merparten av de regler och bestämmelser som finns gällande maskstorlek, nätlängd och fångstperioder. Man skall ju komma ihåg att ända fram till 1994 var det fritt fram för vem som helst att fiska med hur mycket nät man ville.

– Då fanns det många fritidsfiskare som hade ett rätt så omfattande fiske och betydande inkomster av försäljning av fisk, berättar Jarl Svahn.

Optimism och framtidstro

Jarl anser att arbetet med den nu pågående fiskevårdsplanen för Vänern, som drivs av länsstyrelserna, kan leda till en framtida samförvaltning av fisket, liknande den i Vättern, där alla intressenter av fisket runt sjön finns representerade. Han påpekar också vikten av att göra som man gjorde i Vättern; ordna många möten och informera och diskutera med alla som bedriver fiske för att förankra beslut och därmed få acceptans för regleringar.

Jarl Svahn tror definitivt på en framtid för yrkesfisket, även om han bedömer att antalet licenser troligen kommer att bli något färre för att minska konkurrensen mellan de verksamma yrkesfiskarna. Han framhåller mångsidigheten i Vänernfisket och att alla arter som man fiskar idag kommer att vara viktiga också framöver. För vissa arter, som abborre, ser han möjligheter för förädling genom rökning. Han hoppas att laken som är vanlig förekommande i Vänern kan komma igen som matfisk och kanske även dess rom, trots den rödlistning som gjordes av den nationella artdatabanken 2010. Han menar att siken måste få samma undantag av EU-kommissionen som strömmingen och laxen i Östersjön har. Han ser möjligheter för ålen att åter igen börja vandra upp till sjön genom att Vattenfall bygger ålyngelledare vid kraftverken i Göta älv. Han bedömer att tillvaratagandet av den rommade siklöjan till olika matprodukter kan bli lyckat och ser framtida möjligheter att odla mer fisk i Vänern, till exempel sik. Det finns alltså många möjligheter att stärka näringen.

– I Vänern fiskar man inte bara för dagen, fiskarna är väl införstådda med att det skall finnas fisk även för kommande generationer. Det måste finnas en balans i fisket för att kunna få en fortsatt gynnsam utveckling av bestånden, så att vi inte fiskar ner dem och sedan måste bygga upp dem igen.

– Dessutom finns det ju efterfrågan på fisk hos allmänheten, och i stället för att importera en massa fisk utifrån kan vi ha en egen produktion av fisk i sjöarna. Det måste ses som positivt, säger han.

Referenser

- 1 Drotz, K M. 2005. Fiskevård och fiskereglering från 1700-talet till i dag. I: Nilsson, L G (red.), *Vid Väneren – natur och kultur*. Rolf Tryckeri, Skövde, Sverige. s 54–63.
- 2 Kvarning, L-Å. 1956. *Några drag ur vänerfiskets historia*. Nordisk folklivsforskning.
- 3 Hildebrand, H. 1879. Sveriges medeltid. I: Isaksson, O. (red.), *Sveriges medeltid*. Reprint, 1983. Skogs Grafiska AB, Malmö, Sverige.
- 4 *Fiskelagen 1993 och Förordningen 1994 om fisket, vattenbruket och fiskerinäringen*. Tillgänglig från: <http://www.notisum.se/mp/sls/lag/19941716.htm>. Åtkomst datum 20121110.
- 5 Fiskeriverket. 2006. *Fritidsfiske och fritidsfiskebaserad verksamhet*.

RÖDLISTAN OCH LAKEN

ArtDatabankens rödlistningsarbete¹ är en analys av tillståndet för Sveriges arter där man bedömer risken att enskilda arter skall kunna försvinna från landet. Utvärderingen görs efter riktlinjerna från det internationella naturvårdsunionen (IUCN). Arbetet utförs av ArtDatabankens artansvariga tillsammans med de expertkommittéer som utsetts för respektive organismgrupp. Beroende på en rad kriterier som utbredningsområde, antal populationer, populationsminskning, fragmentering med flera så klassas arterna in i olika kategorier: *RE* – Nationellt utdöd, *CR* – Akut hotad, *EN* – Starkt hotad, *VU* – Sårbar, *NT* – Nära hotad, *DD* – Kunskapsbrist. Laken,

Lota lota, fick 2010 den lägsta statusen *NT*, det vill säga nära hotad.² Analyser av dåvarande Fiskeriverkets provfisken i sjöar och rinnande vatten visar att denna art, som fortfarande är vanlig i Sverige, kan ha minskat med upp till 40% sedan 1980-talet. Varmare och brunnare vatten är två möjliga förklaringar till minskningen.

Referenser

- 1 Gärdenfors (red.) 2010. *Rödlistade arter i Sverige 2010*. ArtDatabanken, Uppsala.
- 2 Bjelke, U. 2010. *Analys av rödlistade sötvattensarter*. ArtDatabanken Rapporterar 6. ArtDatabanken SLU, Uppsala.

MARCUS K. DROTZ

Röster om fiskets framtid

MARCUS K. DROTZ & BJÖRN OHLSSON

Jag satt faktiskt och lurade nu. 1957 så sa Arne Andersson att det fanns ingen framtid för fisket. Nu har det gått 50 år... så det går nog 50 år till.

Mårten Bengtsson, 39 år, yrkesfiskare i Spiken sedan 2004

”Industrierna tar död på svenska insjöfisket. Katastrof i Vänern. Yrkesfiskare slutar” var rubriken i Göteborgs-Tidningen 1957.¹ I slutet av 1950-talet såg framtiden för fisket mörk ut. Fångsterna hade minskat, framför allt av gädda och gös, och inkomsterna för fiskarna sjönk. Vissa fiskare ansåg att insjöfisket i Vänern gick mot den totala katastrofen, medan andra inte var lika pessimistiska. Miljöförstörelsen stod i fokus. Yrkesfiskarna krävde att man skulle utreda om det fanns en koppling mellan föroreningarna av Vänerns vatten och fiskbeståndens storlek. Vidare ansåg vissa yrkesfiskare att det inte fanns någon omvårdnad av fisken från myndigheternas sida. Fisken skyddades inte mot fiske under lektiden som den borde, menade bland annat fiskaren Gösta Andersson i Spiken.²

De dåliga inkomsterna och de goda möjligheterna att i stället få ett bättre betalt arbete i industrin ledde till att många fiskare slutade i slutet av 1950- och början av

1960-talet, och få unga valde att ge sig in i yrket. 1967 såg framtidsutsikterna för yrkesfisket än mörkare ut. ”Katastrofmöte om Vänerfisket. Dråpslag mot näring”, var rubriken i Skaraborgs Läns Tidning 1967.³ Undersökningar av såväl yrkesfiskare som andra boende runt Vänern visade att många personer som åt mycket fisk hade förhöjda halter av kvicksilver i blodet. De fiskarter som hade höga kvicksilverhalter, till exempel gädda, gick nästan inte att sälja, vilket innebar kraftigt minskade inkomster för fiskarna. I vissa delar av norra Vänern blev fisket helt förbjudet. ”Pessimism i rökeriet: Slutfiskat inom 10 år”, var rubriken i Skaraborgs Läns Tidning i december 1969, då ”kvicksilverkräcken” ändå hade lagt sig.⁴ Fler yrkesfiskare lade ner sin verksamhet efter kvicksilverlarmet, men vissa var envisa och fortsatte. Nya redskap, som trål och storryssja, och satsning på andra fiskarter med låga gifthalter, som siklöja och nors, förbättrade utsikterna. Dessutom blev det inte riktigt så illa vad gäller fiskkonsumtionen som man befarat och fisket tog ny fart under 1970-talet. Det nya romfisket på siklöjan som inleddes i mitten på 1960-talet bidrog positivt till denna utveckling (läs mer om detta i kapitel 12, *Mannen från Kalix och Vänerguldet*).

I slutet av 1970-talet vände utvecklingen och både fiskare och myndigheter såg en ljusare framtid för fisket. I Nya Lidköpings-Tidningen 1974⁵ kan man läsa ”Vänerns löjrom världsberömd”. Optimistiskt berättar fiskarna att semesterfirare på Kanarieöarna inte skall bli förvånade om de på restaurangernas julbord finner Vänerrom från fiskeläget Spiken på Kållandsö. Efterfrågan hade även vuxit sig stark i andra länder, som Australien och Japan. Myndigheterna gjorde stora insatser för att minska utsläppen av föroreningar från industrier och hushåll, och halterna av kvicksilver i fisken började sjunka. Fiskeristyrelsen skriver i Vänerutredningen 1978⁶ att de ser en möjlighet att öka totalfångsterna i Vänern upp till 1 200 ton fisk per år. Tidigare hade

den totala fångstvolymen legat på 449–825 ton per år under åren 1966 till 1975.⁷ Sett ur ett biologiskt perspektiv ansågs även flera arter i sjön var underutnyttjade. Därför fanns det också goda förutsättningar att utveckla själva fisket i sjön. Styrelsen nämnde dock att detta sannolikt inte innebar att antalet yrkesfiskare skulle bli fler. Fiskeristyrelsen hade redan tidigare på 1970-talet observerat en trend, att fiskarna använde mer och mer redskap i relation till fångsten. Det fanns också brister i marknadsföringen och distributionen av fiskeprodukterna. Med fokus på den då pågående teknikutvecklingen vad gäller redskap, ekolod och båtar förutspåddes även en utveckling av hamnarna och förvaringsutrymmen i dessa.

Fiskeristyrelsen⁵ tittade inte bara på yrkesfiskets framtid, utan även på fritidsfiskets utvecklingspotential. Även här ansåg tjänstemännen att det fanns möjlighet till ett ”väsentligt utökat” rekreativt fiske i Vänern. Argumentet för detta påstående sökte stöd i 1950 års lagstiftning om rätten till fritt fiske, och i arbetstidsförkortningen, vilken förutspåddes skapa ett ökat behov av attraktiva och stimulerande fritidsaktiviteter så som fiske. Skulle detta ske var det angeläget att öka tillgängligheten för fritidsfisket. Utbredningen av vassbältena runt Vänern sågs då som ett problem. Gemensamt för de båda utvecklingsförslagen var att man skulle säkerställa fiskarnas lek- och uppväxtområden från att ta skada.

30 år senare

I dag 2012 vet vi att totalfångsten hos de registrerade yrkesfiskarna nådde 1 200 ton 1993. Därefter har den minskat för att de senaste åren ligga runt 550 ton per år. Förra året, 2011, var dock fångsten uppe i 603 ton.⁸ Samma utveckling med minskande fångster kan noteras även hos de registrerade fritidsfiskarna i Vänern, som 2011 uppgick till 3 272 stycken. 1988 fångade de cirka 225 ton per år, vilket gradvis sjunkit till 90 ton de senaste åren. Minskningen hos den senare gruppen antas bero på att antalet fritidsfiskare som rapporterar sina fångster har blivit färre sedan början av 1990-talet. Den minskade fångsten inom yrkesfisket däremot, anses bero på sämre lönsamhet inom siklöjefisket, att trålfisket under åren minskade i omfattning för att 2005 förbjudas helt, samt att flera yrkesfiskare har slutat.

Vad gäller den uttalade farhågan för en minskande yrkesfiskarkår, som framfördes av Fiskeristyrelsen 1978, kan man konstatera att den stämde. Antalet personer som utövade yrkesmässigt fiske i Vänern 1975 uppgick till 130 personer. Av dessa uppgav endast 30 personer att de hade fisket som enda yrke och lika många hade fisket som huvudnäring. Resten var, enligt Statistiska Centralbyråns kriterier, registrerade som binäringsfiskare. I början av 1992 hade antalet personer som

bedrev yrkesfiske sjunkit till 97 stycken varav 79 var registrerade som licensierade yrkesfiskare och 18 uppgav att de hade fisket som huvudnäring eller binäring.⁹

Inrättandet av den nya fiskelagen 1994 gjorde att ett större antal binäringsfiskare, som fiskade och sålde fångsten, kunde erhålla yrkesfiskelicens.⁸ De var också tvungna att ansöka om licens för att få fortsätta att bedriva ett yrkesmässigt fiske med en större mängd redskap. Antalet licensierade yrkesfiskare uppgick då till 100 personer. Fyra år senare, 1998, var antalet licenser nere i 88 stycken. I dag, 2012, finns 72 registrerade yrkesfiskare i Vänern, en siffra som varit stabil under de senaste åren.

Inom Fiskeområdet Vänerskärgrården med Kinnekulle, som omfattar Lidköpings, Götene och Mariestads kommuner, finns 34 av dessa yrkesfiskare, och av dem uppskattar vi, efter samtal med yrkesfiskare, att drygt 20 är aktiva för närvarande.

Fiskaryrket har utvecklats under åren och för många innefattar det idag inte bara själva fisket, utan också förädling av fisken och egen försäljning. Vårt att påpeka är att det under de senaste decennierna funnits ett antal personer, till exempel hustrur till fiskarna, som arbetat som fiskare, fiskförädlare och fiskförsäljare, utan att ha haft yrkesfiskelicens. Dessa personer ingår alltså inte i statistiken över antalet yrkesfiskare. Fisket kräver tidvis också mer personal, särskilt

Gös. Illustration: Vänermuseum/Robert Bernhoff

under löjromsfisket, men flertalet av dessa är tillfälligt anställda.

Fiskeristyrelsen förespårde 1978 även att fisket i Vänern skulle koncentreras till ett fåtal platser runt sjön. De områden som pekades ut var Kållandsö, Vänersnäs, Värmlandsnäs och Karlstad-Kristinehamnsregionen. Av dessa områden har Kållandsö, med det dominerande fiskeläget Spiken, genomgått den största förändringsprocessen. Tack vare utbyggnaden av hamnen har Spiken utvecklats till Europas största hamn för insjöfiske med tolv aktiva yrkesfiskare, som samtliga landar sin fångst i hamnen. Läs mer om Spiken och denna förändring i kapitel 5, *Spiken – fiskeläge och turistmål*.

Utveckling eller avveckling

I Länsstyrelsens redovisning av fisket 2005⁸ poängteras det tydligt att fiskbeståndens utveckling är den största begränsande faktorn för ett långsiktigt och

hållbart fiske. Speciellt viktigt är beståndsutvecklingen av siklöja och gös, men också av sik, ål, gädda, lax och öring. De hoppas i framtiden kunna följa upp bestånden bättre, samt skärpa reglerna gällande redskap och fångsttider för att minska fisketrycket på dessa arter (se kapitel 16, *Reglering av fisket*). Dessutom kan antalet licenser komma att minska för att kunna bibehålla en rimlig inkomstnivå för de kvarvarande yrkesfiskarna. Vidare anser länsstyrelserna att det är önskvärt att redskapens selektivitet utvecklas, för att minska bifångsterna.

Till följd av en pågående diskussion om ändrade gränsvärden av hälsofarliga ämnen i fisk kan saluförbud för vissa fiskarter från Vänern komma att bli aktuellt i framtiden, enligt länsstyrelsernas bedömning. Detta skulle kunna drabba yrkesfisket hårt. Under hela 2012 har det rått saluförbud för sik på grund av dioxininnehållet, men det har inte berott på ändrade gränsvärden, utan på att dispens för försäljning

av denna fiskart, trots höga dioxinhalter, tidigare inte har sökts. Både fiskare och myndigheter räknar med att EU-kommissionen beviljar dispens från förbudet, med rekommendationer från Livsmedelsverket om begränsad konsumtion, i likhet med de dispenser som till exempel gäller strömming och lax från Östersjön, samt en del annan insjöfisk.

Länsstyrelserna skriver också att en förändring av bidragsprocenten för nyinvestering kan bli aktuell i framtiden till följd av en oroande låg investeringsvilja vad gäller utrustning och arbetsmiljöförbättrande åtgärder.

Yrkesfiskarna om framtiden

Vad tycker och tänker då yrkesfiskarna själva om yrkesfisket framtid? Vi har ställt frågan till tretton yrkesfiskare och pensionerade fiskare i området. Svaren och uppfattningarna skiftar. Yrkesfiskarna är ingen homogen grupp. De är enskilda individer i olika åldrar

och med skilda livserfarenheter. De personer som vi har talat med för inte yrkesfiskarkårens talan, utan för endast fram sina egna tankar. Fiskarnas syn på fiskets framtid berör i huvudsak två huvudområden:

- Hur man skall utforma en organisationsstruktur och reglering för att nå en hållbar förvaltning av en gemensam resurs, samt vikten av att arbeta tillsammans med myndigheter och kommuner i utvecklingsarbetet av fisket i framtiden.
- Yrkesfiskarkårens utveckling och hur man skall få in nya fiskare i området.

Organisering, förvaltning och samarbete

Yrkesfiskarkåren har under de senaste decennierna upplevt flera motgångar och hot i form av miljöförurening, giftlarm, saluförbud och opinionsyttringar.

Dessutom har det under årens lopp, i fiskarnas tycke, skett en del onödiga regleringar och detaljstyrningar. Dessutom anser många att kontrollapparaten är överdriven. Det gör att det inom fiskarkåren generellt sett finns en skeptisk hållning till storsamhället, i form av myndigheter och miljöorganisationer som ”inte förstår sig på fiskaren och hans fiske”.

Vissa fiskare ser mycket negativt på framtiden, eftersom de menar att näringen saknar stöd hos allmänhet och framför allt beslutsfattare.

– Jag tror faktiskt inte på fisket i Väneren. Det är för många som är emot det. Alla myndigheter i hela Sverige är emot fiskarna, och folk och få överallt. Det blir ingen yrkeskår kvar. Någon enstaka här och där. Men sen blir det nog säkert butiker och turister i Spiken, det tror jag, säger Kenth Jonsson.

– Man kan tillägga det att särskilt fritidsfisket är emot yrkesfisket, säger Birger Jonsson.

– Fritidsfisket är så stort, och de är så många. Det blir så få yrkesfiskare kvar så de får ingenting att säga till om, fortsätter Kenth.

Ett problem är, menar Anders Jonsson, att många fiskeritjänstemän har ett väldigt starkt intresse för sportfiske, vilket gör att de inför regler som gynnar sportfisket och missgynnar yrkesfisket. Ett exempel, menar han, är att även yrkesfiskare måste ha dispens för att få fiska gädda med fler än tio drag efter båten.

– Framtidens fiske finns, om man bara vill se sig om efter möjligheterna. Utterfisket, ett krokfiske med släpande rev efter gädda, har fått ett uppsving efter försommaren. Fortsätter nu utvecklingen så att vi kan börja fiska kräftor ordentligt också, då blir ju ekonomin för fisket ännu starkare. Gösen är ju på stark tillväxt nu och det finns gott om gös, säger Anders.

Dan Johansson tillhör också dem som tror på fiskets framtid, men håller med om att den bild som brukar målas upp av vad fritids- och sportfisket ger ekonomiskt i förhållande till yrkesfisket, är väldigt orättvis. – Om man räknar på vad yrkesfisket ger ekonomiskt så genererar fritidsfisket så mycket mer. Fritidsfisket

genererar pengar för dem som bor i ett område genom bränslet som turisterna kör upp och allt de handlar runt omkring, det blir en ofantligt stor summa pengar. Om vi får in en viss mängd fisk, så räknar myndigheten bort alla avdrag vi har, våra kostnader. Då genererar vi inte mycket pengar i jämförelse med den stora summan som fritidsfisket ger, säger han.

Något annat som också ofta väcker förargelse är miljöorganisationerna och deras försök att styra fiskkonsumtionen.

– Naturskyddsföreningen och miljöorganisationerna, de är ju fanatiker. Vissa politiker har ju också skadat fisket i Sverige något kopiöst. De bryr sig inte om vad som händer i fiskesamhällena, eller hur de utvecklas. Det är bara att leva apa uppe på regeringsnivå och få igenom en massa förbud och så får fiskarna lida av det sen. De har kvar sin lön och inkomst. Det är så överallt. De hittade på att laken är rödlistad. Det finns hur mycket lake som helst i Väneren. Beslutet baseras på data från småsjöar som inte har så stora lakebestånd, säger Anders Jonsson.

Även Boris Fröjd reagerar starkt mot rödlistningar. – Och så har vi, yrkesfiskare, fått en kategori till som åker ut och säger, vi rödlistar fisken. De skapar en sådan debatt i media att folk går på det de säger. De går inte på de tillstånd som finns. Du fiskar ju den fisk som du har tillstånd till att fånga. Men sen kommer en annan myndighet, som de kallar sig, och går ut i pressen och säger: bojkotta denna fiskart för den är utrotningshotad. Ål till exempel, det har de satt egna premisser på att den är rödlistad, att den är utrotningshotad. Men utanför Normandie i engelska kanalen där fiskar de yngel, som de säljer till ålodlingar i Kina. Varför kan yngel inte få gå hit upp och tillbaka igen. Det finns en fara framöver att byråkrater och såna här konstiga bestämmelser slår ut fisket, säger Boris Fröjd.

Ett annat stort bekymmer för fiskarna för närvarande är försäljningsförbudet av sik från Väneren, på grund av för höga dioxinhalter, som har gällt under hela 2012.

– De förbjöd siken i november 2011. Sen kan man läsa att det är precis samma dioxinvärde som finns i östersjöströmming, men den får du äta, för den har vi dispens för från EU. Så den får du förgifta dig med, men inte siken. De glömde att söka dispens för siken. Så om de nu får dispens nästa år för siken, ja då är den inte giftig, hur i helvete hänger det ihop. Där är ju farorna, med byråkrater och sådana, säger Boris. Flera fiskare påpekar också vikten av att det måste till ett ökat samarbete med myndigheter, tjänstemän, politiker och andra beslutsfattare för att få dem att förstå yrkesfiskets betingelser och problem.

– Jag tror ju enfaldigt på fisket i framtiden, men vi behöver ha mer kontakt med tjänstemän och styrande

myndigheter. Vi behöver ha tag i kommunpolitikerna, ha ut dem i båtar på sjön och visa dem att så här går det till. Vi, yrkesfiskare, behöver finnas likaväl som jordbruket. Jag har hävdad i evinnerlig tid att grunden för Sverige, är rennärning, järnmalm, skog, jordbruk och fiske, men så ser det ju inte ut i dag, utan det är de som sitter på börsen som är svenskt näringsliv, säger Anders Jonsson.

För närvarande pågår diskussioner om huruvida ett utökat samarbete mellan olika intressenter, i form av samförvaltning, är ett bra sätt att förvalta fisken som naturresurs i Vänern (se kapitel 15, *Samförvaltning och fiskeområde*). Yrkesfisket är med i denna diskussion, representerade av Vänerns Fiskareförbund. Det

finns dock en tveksamhet bland fiskarna om hur detta kan komma att fungera, bland annat på grund av att färre än hälften av yrkesfiskarna är med i förbundet.

– Det blir som en producentorganisation, där fiskarna skall vara med och bestämma. Diskussionerna har bara påbörjats, så vi vet inte vad det blir. Vi jobbar på att det ligger kvar på länsstyrelsen, annars klarar vi det inte. Hälften av fiskarna är med i organisationen och hälften är utanför och det kommer aldrig att fungera om vi ska reda ut det själva. Utan det måste ligga kvar på länsstyrelsen, säger Dan Johansson, som själv är aktiv i Vänerens Fiskareförbund.

– Det blir sådant krig om alltihopa, så det kommer inte att fungera gentemot det övriga samhället, säger Anders, och fortsätter:

– Det är de som förgiftar miljön som är det största problemet för återväxten av fisk.

Bo-Gunnar Blom, som är sekreterare i Vänerens Fiskareförbund, är försiktigt positiv till diskussionerna.

– Det med samförvaltning är uppe nu, det finns ju redan i Vättern. Det är meningen att yrkesfisket, sportfisket och fritidsfisket, samma grupper som vi har nu i fiskevårdsplanen, skall ha några möten och gå igenom aktuella frågor, men till sist är det ju myndigheterna som fattar besluten, säger han.

Uttalandena här ovan visar vikten av att det finns en fungerande kommunikation mellan myndigheter och andra beslutsfattare å ena sidan, och yrkesfiskarna å den andra. Det är viktigt att yrkesfiskarna känner att deras åsikter respekteras och att man lyssnar till dem. Det är också nödvändigt att beslutsprocessen kommuniceras så att det blir tydligt vad en samförvaltning är, vilket område den kommer att omfatta, vilka grupper som skall vara representerade och hur en eventuell samförvaltning skulle kunna fungera. Lika viktigt är det att tydliggöra och visa förståelse för hur extern, det vill säga icke lokal, reglering påverkar fisket. Speciellt gäller detta beslut om saluförbud på grund av föreningar i fisk och rödlistning av vissa fiskarter.

Utvecklingen av kåren

– traditionen, redskapen och arbetet

Precis som samhället och arbetslivet förändras, förändras också fritidsaktivitetens popularitet. En hörnpelare i utvecklingen och bevarandet av yrkesfisket är att kunna bibehålla ett intresse för fiske under barnens uppväxt och en bra bit in i vuxenlivet. Utan ett brinnande intresse för fiske kommer det att vara svårt att klara av livet som yrkesfiskare, som innebär hårt arbete, oregelbundna arbetstider och varierande inkomster. Till detta kommer vilken betydelse man ger en hög ekonomisk standard och vilken inkomstnivå man accepterar att leva på. Samhällets utveckling spelar därför en viktig roll för om en långsiktig förnyring av yrkeskåren är möjlig. Särskilt viktigt är det hur näringslivet utvecklas och om det kan erbjuda andra mer inkomstbringande arbetstillfällen, som gör yrkesfisket till ett mindre attraktivt yrkesval. Vidare måste det finnas en möjlighet att kunna lära sig av de äldre och etablerade fiskarna. När det gäller dessa faktorer uttrycker yrkesfiskarna en viss oro och pessimism.

– Det har ju varit ett uppsving för insjöfisket. Men tyvärr tror jag kåren kommer minska lite, det är oundvikligt, för traditionen är inte så långre, att man vill satsa på det. Ungdomar har sina datorer och andra intressen. Det syns ju lite på sportfiskeklubbarna, att de har svårt att rekrytera. När jag växte upp då metade ju alla pojkar, vi stod med metspön hela dagar och cyklade långa vägar, säger Bo-Gunnar Blom.

– Ja det blir väl några få fiskare som härdar ut, om det inte blir för mycket föreningar och grejer. Det är ju illa nu med de här dioxinerna (i siken). Det beror ju på utvecklingen också, hur det blir med andra jobb också. Sen är det ju så att det fordras ju intresse. Det kvittar om det är en bonde eller fiskare, har du inget intresse för det du gör då blir det inget mått, säger Nils ”Grejen” Axelsson.

– Ändras inte strategin så dör det av sig själv, det finns inga yngre som är beredda att satsa så hårt som det krävs. Det finns kanske intresse, men när de förstår vilken

arbetsinsats det krävs... Det är skillnad på det här och att sitta och pilla på en dator. Det kostar pengar. Man skall få ut en hyfsad inkomst att leva på också och det går inte att ersätta med bidrag, säger Boris Fröjd.

Även den förändrade arbetsfördelningen mellan män och kvinnor, och förändrade normer om familjeliv och omhändertagande av barnen, påverkar möjligheterna att arbeta som yrkesfiskare.

– Och så är den en sak som inte många tänker på. Idag accepterar inte fruntimren att karlen åker klockan fem på morgonen och kommer hem klockan tio på kvällen. Hämta barn på dagis, det funkar inte. Det har förändrats. Förr i tiden kanske frun accepterade att vara hemma. Nu jobbar de bägge två och det duger ju inte att åka iland klockan ett för att du skall vara på dagis klockan fyra. Så det är inte lätt att etablera sig idag. Det finns ju alltid de som gör det ändå, men det har blivit mycket svårare, säger Bo-Gunnar, som också menar att det första steget in som fiskare har blivit svårare att ta på grund av ökade startkostnader.

– Ja, jag är inte riktigt så där optimistisk. Framför allt ska du etablera dig. Du kan få ta över en licens idag och du får tre år på dig att visa att du kan leva på det. Men det börjar bli dyrare och dyrare, de kan ju inte köra igång som brorsan och jag gjorde. Alla som håller på idag som är lite äldre, de har ju byggt upp det sakta men säkert, och ökat och ökat. Det är en jävla skillnad att ta över ett helt fiske och lägga 1,5–2 miljoner för att köpa redskap, båt och bodar. När det är far och son går det ju lättare, men det går inte att komma helt oerfaren och ta över ett fiske i dag. Så rekryteringen är dålig.

– Nu har det startats en utbildning nere i Småland. Vildmarksgymnasiet i Unnaryd har en utbildning för yrkesfiskare med en fyra, fem platser. Men det är så brett det området. Jag har ju haft en praktikant, det är ju en väg att gå. Jag tror att antalet fiskare kommer att bli färre, men dör ut gör det ju aldrig, säger han vidare.

Mycket beror på möjligheten att kunna försörja sig på en nivå som motsvarar vad andra yrkesalternativ kan erbjuda.

– Om fiskarna kan visa upp en bra förtjänst kommer det nog att fortsätta, säger Birger Jonsson.

– Vi ser positivt på framtiden. Det vi hört förut är ju att Vänern blivit renare och renare, och så kom den här grejen med siken då. Så vi får väl se, säger Christer Ström.

– Mat ska ju alla ha, och vi blir ju bara fler, säger Helen Lundberg.

En annan svårighet med föryngringen är att det i princip krävs att en yrkesfiskare lämnar sin licens för att en ny fiskare skall kunna få licens och börja fiska. Om de äldre fiskarna då väljer att fortsätta fiska även sedan de uppnått pensionsåldern kommer inga yngre fiskare in i yrket, vilket har blivit ett problem i Vättern där regleringen med antalet licenser är än mer strikt än i Vänern.

Andra fiskare ser mer optimistiskt på utvecklingen, men tror att fiskarna måste nischa sig mer för att bli framgångsrika och klara sig i framtiden. I och med att konsumenterna blir mer medvetna om miljöproblem och mer engagerade i kvaliteten på maten kommer det att bli viktigare att visa var fisken är fiskad, hur den är fiskad och av vem. Utvecklingen kommer att gå åt samma håll som inom jordbruket, där närproducerat och kravmärkt har blivit viktiga försäljningsargument.

– Folk blir mer och mer miljömedvetna. Folk vill veta vem som har fiskat. De fina restaurangerna vill kunna säga att det här har Mårten Bengtsson fiskat. Och då kan de ta betalt, och jag kan ta betalt, säger Mårten.

Detta har redan blivit verklighet, både på restaurang Sjöboden i Spiken, där man kan välja Bo-Gunnar Bloms abborrfileer och Sören Gustavssons Vänerløjrom och på Restaurang Stallet på Läckö Slott som serverar Mårtens rökta Vänerlax.

Ett annat sätt är att göra själva fisket mer miljövänligt, genom att använda andra drivmedel än diesel, till exempel biogas eller el.

– Jag tror som Mårten att det måste till en nischning. Den här fisken är fiskad med en miljövänlig båt med solceller och elmotorer. Det kanske är så det

blir framtiden, det är en dyr investering, men vissa perioder skulle man klara sig med en eldriven båt. Det är bara att utveckla det. Jag brände upp drygt 1 500 liter diesel på höstfisket på löja. Det fanns ju båtar som brände upp tio tusen liter och det är ju pengar det med. Kan jag lägga det på solceller så kanske jag är nere på noll liter, säger Anders Jonsson.

– Jag har sagt till motortillverkare att jag vill ha en biogasmotor i båten. Var skall du fylla på biogasen, säger de då. Det var väl inte det frågan var, säger jag. Det finns inga tankar på att göra sådana motorer för det finns ju inga ställen att fylla biogas, svarar de igen, tillägger han.

Bo-Gunnar Blom tror också att det behövs ett nytt tänkande.

– Det är klart, vi satsar ju lite nu på hållbart fiske. Men det börjar bli lite mycket, med kravmärkt och annat, och sen börjar de här organisationerna som Krav bli kommersiella, de ska ju överleva de också. Yrkesfiskarnas riksförbund har nu dragit igång projektet När-fiskat. Du skall kunna se var fisken är fiskad. Och framför allt att du kan få certifikat som de har fått på sin löjrom uppe i Kalix. Det är ju väldigt unikt med ett skyddat varumärke.

– Det kommer ju mer och mer sådant där, konsumenterna har ju börjat titta på det här. De har fått upp ögat för abborren och gösen. Det har ökat efterfrågan enormt och priserna rör sig uppåt. Och då kan vi säga att vi verkligen har kontroll på grejerna, att det inte är någon risk för överfiskning och utfiskning, säger Bo-Gunnar.

Ovanstående uttalanden om fiskets framtid pekar både på olikheter i hur yrkesfiskarna resonerar och på komplexiteten och svårigheten i att förvalta en gemensam naturresurs som fisket. Det går helt enkelt inte att dra alla fiskare över en kam och tro att de fiskar på samma sätt eller har samma syn på fisket och dess framtid. Fiskarna skiljer sig åt såväl vad gäller vilka redskap de använder, bytesfisk, som hur mycket de fiskar och under vilka säsonger. Även om de flesta ägnar

sig åt löjromsfiske på senhösten och nätfiske efter gös och sik under vår, sommar och höst. Det finns nästan lika många svar på hur man skall fiska som det finns fiskare. Familjeförhållanden, samhällsekonomi och hur man började fiska spelar stor roll för fiskarens syn på framtiden. Till detta kommer åsikter från forskare, myndigheter, politiker, fritidsfiskare, sportfiskare och en allmänhet som både vill fiska, köpa fisk och vara turister. Det finns många omvärldsfaktorer som påverkar yrkesfiskarna och deras framtid.

Trots olikheter och skillnader inom yrkesfiskarkåren lyser en gemensam grundsyn fram i svaren – en vilja att det skall finnas ett yrkesfiske även i framtiden, samt en vilja att arbeta för att nå ett hållbart och långsiktigt yrkesfiske i Vänern. Även länsstyrelserna i Västra Götaland och Värmland, samt Havs- och Vattenmyndigheten, med sina förordningar och regler, har som uttalat syfte en strategisk utveckling av ett hållbart yrkesfiske i sjön. Om dessa ambitioner och viljor kan förenas är det inte otroligt att Mårten Bengtsson får rätt i att yrkesfisket i Vänern kommer att finnas kvar även 2062, 50 år från idag. Men det lär säkert bli en hel del motgångar och diskussioner längs vägen.

Lax. Illustration: Vänermuseet/Robert Bernhoft

Referenser

- 1 Göteborgs-Tidningen 4/5 1957.
- 2 Nya Lidköpings-Tidningen 14/1 1959.
- 3 Skaraborgs Läns Tidning 14/10 1967.
- 4 Skaraborgs Läns Tidning 30/12 1969.
- 5 Nya Lidköpings-Tidningen 23/12 1974.
- 6 K-Konsult. 1978. *Vänerredovisningen. Vänerkommunernas gemensamma redovisning inom ramen för fysisk riksplanering April 1978.* Mariestad och Karlstad.
- 7 Karlsson, R. 1978. Bilaga B. *Fiske i Väner.* Vänerredovisningen.
- 8 SCB – HaV statistik. Tillgänglig från: http://www.scb.se/Statistik/JO/JO1102/2011A01/JO1102_2011A01_SM_JO56SM1201.pdf. Åtkomst datum 20121010.
- 9 Länsstyrelsen i Örebro län. 2005. *Fiskets framtid i de stora sjöarna – utveckling eller avveckling?* Rapport 2005: 49.

Projektet *Fisket och Fiskaren i Vänern* har vuxit fram ur ett behov av kunskap. Dokumentationen har gjorts genom djupintervjuer, gruppsamtal och arkivmaterial. Resultatet är en studie av fiskets utveckling inom Lidköpings, Götene och Mariestads kommuner. Projektet är ett samarbete med bland annat Fiskeområdet Vänerns skärgårdar med Kinnekulle. Sammanlagt har 15 män och 5 kvinnor, aktiva eller pensionerade yrkesfiskare och fiskarhustrur berörts av dokumentationen. Intervjuer och bildmaterial är dokumenterade och förvaras i Vänermuseet arkiv.

